

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

Кафедра психології освіти

Н.П. Панчук

ЗАГАЛЬНА І ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ ПРАКТИКУМ

Навчально-методичний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Кам'янець-Подільський
2018

УДК 159.9+159.922.7(075.8)

ББК 88+88.374 Я73

П-16

*Рекомендовано Вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол №6 від 28.05.2015 р.)*

Рецензенти:

- *Дуткевич Т.В.*, кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
- *Ляска О.П.*, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри професійної освіти та фізичного виховання ПДАТУ;
- *Кутішенко В.П.*, кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка.

Панчук Н.П.

П-16 Загальна і вікова психологія : Практикум : Навчально-методичний посібник. / Н.П. Панчук. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2018. – 168 с.

У навчально-методичному посібнику подано розробки лабораторно-практичних занять, що включають план проведення заняття та методичне забезпечення до нього, а також програмований контроль знань, що дозволяють поглибити теоретичні знання та засвоїти практичні прийоми діагностування психологічних особливостей особистості.

Навчально-методичний посібник призначається для студентів вищих навчальних закладів педагогічних спеціальностей, може використовуватись шкільними педагогами, практичними психологами та викладачами вищої школи.

УДК 159.9+159.922.7(075.8)

ББК 88+88.374 Я73

З М І С Т

Передмова	4
-----------------	---

Розділ 1 ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

ТЕМА 1.1. Предмет, завдання, методи і структура психології	5
ТЕМА 1.2. Виникнення і розвиток психіки і свідомості	9
ТЕМА 1.3. Діяльність	18
ТЕМА 1.4. Психологія особистості	24
ТЕМА 1.5. Увага	33
ТЕМА 1.6. Відчуття і сприймання	37
ТЕМА 1.7. Пам'ять	47
ТЕМА 1.8. Уява	55
ТЕМА 1.9. Мислення	60
ТЕМА 1.10. Воля	75
ТЕМА 1.11. Емоції	82
ТЕМА 1.12. Темперамент	87
ТЕМА 1.13. Характер	96
ТЕМА 1.14. Здібності	103

Розділ 2 ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

ТЕМА 2.1. Предмет, завдання і методи вікової психології	109
ТЕМА 2.2. Психологія дітей раннього і дошкільного віку	115
ТЕМА 2.3. Психологія молодших школярів. Навчальна діяльність	117
ТЕМА 2.4. Психологія підлітків	122
ТЕМА 2.5. Психологія раннього юнацького віку	128
Завдання для контролю знань з курсу	136
Словник термінів	147
Список рекомендованої літератури до курсу	164

ПЕРЕДМОВА

Успіх засвоєння студентами знань значною мірою залежить від ступеня їхньої самостійності в навчанні. Розумовій активності студентів сприяють завдання, які потребують не лише відтворення завченого матеріалу, а й мислительної діяльності – аналізу, порівняння, знаходження правильної відповіді, інтерпретації змісту завдання, вміння аргументувати свою думку.

Мета цього навчально-методичного посібника – сприяти свідомому засвоєнню знань з психології студентами вищих навчальних закладів.

Для цього в ньому подано питання відповідно до змісту тем, передбачених програмою, завдання з психологічного аналізу текстів і ситуацій, програмовані завдання, розв'язання яких потребує знаходження серед наведених кількох відповідей або найбільш точної, або правильної. Виконання ряду завдань може бути як письмове, так і усне. Програмовані завдання можна використовувати і для контролю знань, і для самоконтролю. В останньому випадку студенти звіряють правильність своїх відповідей за підручником.

Розроблена система перевірки знань студентів може бути використана викладачами психології як для індивідуального, так і для фронтального опитування. Все це сприятиме формуванню в студентів вміння проводити психологічне дослідження, послужить основою для творчого застосування психологічних знань в майбутній професійній діяльності.

Навчально-методичний посібник включає в себе розділи:

Розділ I. Загальна психологія.

Розділ II. Вікова психологія.

У даному навчально-методичному посібнику розроблено та подано завдання для проведення лабораторно-практичних занять із загальної та вікової психології.

Автором представлено методики, тексти різних педагогічних, які викладач може вибрати для заняття на власний розсуд, а також у відповідності до темпу роботи студентів. При швидкому виконанні певних завдань окремими студентами викладач може запропонувати додатково виконати завдання або методику для діагностування студента.

Навчально-методичний посібник включає завдання для проведення практичних занять, завдання для контролю знань, словник термінів та список літератури.

Сподіваємось, що навчально-методичний посібник допоможе студентам глибше оволодіти психологічними знаннями, дослідницькими вміннями та навичками і стануть у нагоді як майбутнім педагогам.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

ТЕМА 1.1. Предмет, завдання, методи і структура сучасної психології

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначити суттєві ознаки спостереження та експерименту, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Перші уявлення про предмет психології.
2. Визначення психології як науки.
3. Місце психології в системі наук.
4. Класифікація галузей психології
5. Основні напрями психології ХХ століття.
6. Принципи психології.
7. Методи психологічних досліджень.

Основні поняття: психологія, психічні явища, психічні процеси, психічні стани, психічні властивості, особистісний фактор, галузі психології, біхевіоризм, гештальтпсихологія, психоаналіз, фрейдизм, неофрейдизм, радянська психологія, детермінізм, спостереження, експеримент, бесіда, анкета, інтерв'ю, діагностичні методи.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія : теоретичний курс : навч.-метод. посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.
2. Загальна психологія : Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.В. Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – Київ : Форум, 2000. – 543 с. – С. 13-27.
3. Психологія / За ред. Ю.Л. Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – Київ : Либідь, 2001.
4. Загальна психологія : Підручник // О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ : Либідь, 2005. – С. 5-76.

Додаткова:

1. Ткаченко О.М. Принципи та категорії психології. – Київ : Вища школа, 2001. – 108 с.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на запитання

1. Що є предметом психології?
2. Наведіть приклади психічної діяльності людини.
3. Чим відрізняється природний експеримент від спостереження? Які вимоги ставляться до спостереження як до об'єктивного методу вивчення психічного життя людини?
4. Що таке анкети? Охарактеризуйте умови їхнього наукового застосування. Наведіть приклади.

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її.

1. У якій з наведених відповідей дається матеріалістичне розуміння природи психіки?
 - а) Психіка – прояв безсмертної душі.
 - б) Психіка і матерія – тотожні.
 - в) Психіка – властивість матерії відображати світ.
 - г) Основою буття є матерія, вона первинна, психіка – вторинна, вона є суб'єктивним образом об'єктивної дійсності.
 - д) Основою буття є ідея, матерія існує вторинно.
2. У якому рядку всі перелічені поняття належать до психічних явищ?
 - а) Думки, спогади, мозок, розум, почуття.
 - б) Відчуття, травлення, мислення, уява, інтерес, здібності.
 - в) Характер, забування, бажання, мрії, думки, потреби.
 - г) Воля, радість, уважність, апетит, пригадування, біль.
 - д) Зацікавленість, наполегливість, гордість, дихання.
3. До яких психічних явищ належать такі прояви психічної діяльності людини: збентеження, спокій, зацікавленість, схвильованість?
 - а) Психічні процеси.
 - б) Психічні стани.
 - в) Психічні властивості.
4. Розподіліть названі нижче психічні явища на групи:
 - а) Психічні процеси.
 - б) Психічні стани.
 - в) Психічні властивості.

Сприймання, воля, розум, музичні здібності, хвилювання, потреби, натхнення, уява, інтерес, гнів, чесність, здібності.
5. Які методи використані в наведених прикладах?
 - а) У віці шести з половиною років Саша Н. добре справляється з задачею, в якій потрібно співставити два предмети, вказати як «однакове» (спільне), так і різне. При цьому, проявляючи відому здатність до спостереження за власними мислительними операціями, Саша робить цікаве зауваження: «Мамо, а різне мені легше побачити, ніж однакове. Це я давно вмію. А знаходити однакове цікаво, але не зовсім» (за С.Л. Рубінштейном).
 - б) Для вивчення відволікання уваги досліджуваному пропонують для розв'язання арифметичні задачі і одночасно включають цікаву пеедачу (відволікаючий подразник).
 - в) Для вивчення емоційного стану досліджуваному демонструють «страшні» ілюстрації і реєструють виникаючі при цьому зміни в опорі шкіри електричному струмові.
6. Серед перелічених нижче тверджень вибрати ті, які містять: вимоги, характерні тільки для природнього експерименту.
 - а) Дослідник не втручається в перебіг психологічних процесів.

- б) Дослідник сам створює умови для виникнення психічних явищ, які цікавлять його.
 - в) Здобуваються знання про психіку, що не залежать (ніякою мірою) від суб'єктивних рис дослідника (таких, як думки, оцінки тощо).
 - г) Вивчається психіка людини в процесі її звичайної (справжньої) діяльності.
7. Допишіть продовження наступних тверджень.
- а) Найважливішим принципом вітчизняної психології є принцип детермінізму, який визнає ...
 - б) Принцип єдності свідомості і діяльності означає ...
 - в) Констатуючий експеримент виявляє ...
 - г) Формуючий експеримент передбачає цілеспрямований вплив на досліджуваного з тим, щоб ...

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Оволодіння методом бесіди при вивченні особистості учня.

Мета: Навчити визначати суттєві ознаки спостереження як наукового методу; оволодівати навичками проведення бесіди та вміннями на основі аналізу відповідей давати характеристику інтересів у досліджуваній області.

Матеріал: тексти бесіди.

Виконується на матеріалі вивчення інтересів досліджуваного в сфері літератури, музики, образотворчого мистецтва.

Студенти розподіляються на групи по три чоловіка і проводять дослідження виступаючи по черзі в ролі досліджуваного, експериментатора, протоколіста.

ВАРІАНТ I

Бесіда на тему: «Інтереси у сфері художньої літератури»

Після бесіди про значення художньої літератури у житті людини експериментатор задає досліджуваному запитання.

1. Згадайте, в якому віці ви почали регулярно читати художні твори?
2. Яку з перших прочитаних вами книг ви пам'ятаєте і сьогодні?
3. Чи захоплюєтесь ви читанням художньої літератури в даний час?
4. Якого жанру твори ви любите читати?
5. Які книги з прочитаних вами останнім часом вам найбільше сподобалися?
6. Хто ваші любимі літературні герої?
7. Чи є серед них такі, яких ви стараєтесь наслідувати?
8. Чи займаєтесь ви літературною творчістю? Що пишете? Вірші? Оповідання?

Дякуємо за участь у бесіді.

Зміст бесіди оформляється в протоколі.

Протокол

Бесіди на тему «Інтереси у сфері художньої літератури»

З досліджуваним _____ Дата _____

Бесіду провів _____

Запитання	Відповіді

Завдання: На основі матеріалів бесіди скласти коротку характеристику інтересів досліджуваного за наступними показниками: широта, стійкість, динамізм, цілеспрямованість.

ВАРІАНТ II

Бесіда на тему: «Інтереси у сфері музики»

Після бесіди про вплив музики на естетичне виховання людини експериментатор задає досліджуваному запитання.

1. Назвіть свої улюблені пісні українських, російських та зарубіжних виконавців.
2. З творчістю яких українських, російських, зарубіжних композиторів ви знайомі? Назвіть відомі вам твори.
3. Чи відвідуєте ви концерти класичної музики?
4. Чи подобається вам слухати по радіо, телебаченню класичну музику?
5. Чи часто ви відвідуєте театри опери та балету, оперети, інші музичні театри?
6. Які з побачених вами балетів, прослуханих опер і оперет вам сподобались? Назвіть їх і поясніть чому.
7. Як ви відноситеся до легкої музики?
8. Чи займаєтесь ви музикою, співом у вільний час? Чи граєте на музичному інструменті?

Дякуємо за участь у бесіді.

Протокол

Бесіди на тему «Інтереси у сфері музики»

З досліджуваним _____ Дата _____

Бесіду провів _____

Запитання	Відповіді

Завдання: На основі матеріалів бесіди скласти коротку характеристику інтересів досліджуваного за наступними показниками: широта, стійкість, динамізм, цілеспрямованість.

4. Розв'язання психологічних задач

1. На підставі чого ми можемо судити, сумує чи радіє людина, якщо вона нам нічого не говорить про свій настрій? Який метод психології допоможе нам у даному випадку?
2. Експериментатор веде вільну розмову з учнем про сім'ю, в якій він живе. На основі цього робиться висновок про благополуччя сім'ї.
3. Досліджувані, письмово відповідаючи на питання, підкреслюють відповіді, що відповідають дійсності. При підведенні підсумку підкреслюються важливі в спортивному відношенні властивості особистості.
4. Експериментатор кожному учневі задає одне і те ж саме запитання. На основі відповідей зараховується процент учнів, що позитивно ставляться до уроку історії.

ТЕМА 1.2. Виникнення і розвиток психіки і свідомості

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначити суттєві ознаки інстинкту, навички, інтелектуальної поведінки.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Поняття про філогенез та онтогенез. Їх взаємозв'язок.
2. Виникнення психіки, основні стадії її еволюції.
3. Ускладнення поведінки: інстинкт, навичка, інтелектуальна поведінка.
4. Свідома діяльність людини. Свідоме і несвідоме в психічній діяльності людини.

Основні поняття: філогенез, онтогенез, основні стадії еволюції психіки, інстинкт, навичка, інтелектуальна поведінка, свідомо діяльність

людини, екстраполяційний рефлекс, теорія рекапітуляції, подразливість, тропізми, чутливість, нау́чення, самосвідомість, несвідоме, ментальність.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія: теоретичний курс : навч.-метод. посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.
2. Загальна психологія : Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.В. Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – Київ : Форум, 2000. – 543 с. – С. 71-83.
3. М'ясоїд П.А. Загальна психологія : навч. посібник. – Київ : Вища школа, 2000. – С. 114-133.
4. Психологія / За ред. Ю.Л. Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – Київ : Либідь, 2001.

Додаткова:

1. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – Москва : Изд – во МГУ, 1981. – 584 с.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на запитання

1. Доведіть, що психіка – функція мозку.
2. Розкрийте суть матеріалістичного вчення про психіку як продукт тривалої еволюції.
3. Поясніть зв'язок між психікою тварин і умовами їх середовища. Наведіть приклади.
4. Охарактеризуйте інстинктивну форму поведінки тварин. Наведіть приклади «мудрості» і безглуздості інстинктів та вкажіть, у яких умовах це виявляється.
5. Дайте приклади навичок тварин. Чим вони відрізняються від інстинктивної форми поведінки тварин?
6. Наведіть приклади інтелектуальної форми поведінки тварин. Чому І.П. Павлов назвав таку форму поведінки «елементарною розсудливістю»? Чим докорінно відрізняється психіка людини від психіки тварини?

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її.

1. У процесі еволюції в пристосувальній діяльності тварин співвідношення між природженим і набутиим:
 - а) залишається в основному постійним;
 - б) зростає питома вага вроджених компонентів поведінки;
 - в) зростає питома вага індивідуально набутих компонентів поведінки;
2. Яка з форм поведінки тварин містить у собі діяльність мислення?
 - а) Інстинкти.
 - б) Навички
 - в) Інтелектуальна поведінка.

3. У якому рядку йдеться про інстинкти тварин?
- а) забезпечують пристосування тварин до постійних умов життя, виробляються в процесі індивідуального життя тварин.
 - б) поведінка видова, передається по спадковості, складна.
 - в) індивідуально набута форма поведінки, містить у собі діяльність мислення.
4. Свідомість людини є продуктом:
- а) біологічної еволюції.
 - б) соціального розвитку.
 - в) біологічної і соціальної еволюції.
 - г) праці і соціально-історичного розвитку людини.
 - д) біологічного і соціально-історичного розвитку, а праця – умова виникнення і розвитку свідомості людини.
5. Яке з наведених визначень умовного рефлексу є повним і правильним?
- а) Умовними рефлексами називають реакції, за допомогою яких організм пристосовується до незмінних умов середовища.
 - б) Умовними рефлексами називаються форми поведінки організму, що виробилися у процесі життя і забезпечують пристосування до незмінних умов середовища.
 - в) Умовний рефлекс – це форма поведінки, що виробляється у процесі життя кожного індивіда, забезпечує динамічне пристосування до змінних умов середовища.
6. Якщо доторкнутися долоні немовляти пальцем або олівцем, воно міцно затисне її. Який вид рефлексу має місце в даному випадку?
- а) Умовний.
 - б) Безумовний.
7. Яке з наведених визначень інстинкту є найбільш правильним і точним?
- а) Це такі дії тварин, яких вони набувають в індивідуальному досвіді, завдяки їх повторенню.
 - б) Це складні природжені дії тварин, за допомогою яких вони задовольняють свої потреби.
 - в) Це такі дії тварин, які вимагають встановлення зв'язків між предметами і є найпростішими формами мислительної діяльності.
8. Для подразливості як форми реагування найпростіших організмів на різні впливи зовнішнього середовища є те, що вона здійснюється:
- а) За допомогою спеціалізованих органів чуття, але без нервової системи.
 - б) За допомогою спеціалізованих груп нервових клітин.
 - в) За допомогою нервової системи і спеціалізованих органів чуття.
 - г) Без нервової системи і без спеціалізованих органів чуття.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Характеристика форм поведінки.

Мета: закріпити знання про специфіку різних форм поведінки у філогенезі психіки; розвиток операції класифікації, навичок взаємоконтролю.

Хід роботи: Кожна окрема картка містить одну з ознак певної форми поведінки – *інстинкту, навички, інтелектуальної поведінки тварин, свідомості людини*.

Група складається з чотирьох учасників, один з них збирає в себе картки з характеристиками інстинкту, другий – навички тощо.

В результаті група класифікує набір карток на чотири блоки відповідно до різних форм поведінки у філогенезі.

ПЕРЕЛІК ОЗНАК ФОРМ ПОВЕДІНКИ:

1. Вроджені;
2. За спадковістю не передаються;
3. Передаються за спадковістю;
4. Процес орієнтування невіддільний від активних рухів, в результаті і в ході яких формується схема дій;
5. Пристосовані до постійних умов існування;
6. Доцільні у незмінних умовах;
7. Залежать від умов та способу життя тварин;
8. Особливо розвинені у комах;
9. Викликаються елементарними стимулами;
10. Виробляються за життя організму;
11. Індивідуально набута поведінка;
12. Виробляються мільйони років.
13. Створюють основу для дресування.
14. Процес орієнтування передув практичним спробам і спеціально спрямований на вироблення схеми дій;
15. Не обов'язково визначається наочними враженнями;
16. Досвід передається в процесі навчання;
17. Зростання складності сприймання та міцності пам'яті;
18. Не обов'язково пов'язана з біологічними потребами, а спрямовується потребами у спілкуванні та пізнанні;
19. Екстраполяцій рефлекс;
20. Процес орієнтування викликаний лише біологічними потребами;
21. Процес орієнтування визначається наочними враженнями;
22. Виготовлення, зберігання, передача знарядь;
23. Рухи будуються за попередньою схемою.
24. Виникає як результат суспільно-історичного розвитку.

Перевірку виконання доцільно здійснити колективно з уточненням окремих ознак форм поведінки і підбором конкретних прикладів.

4. Розв'язання психологічних задач

1. Дайте пояснення явищ.

а) Згідно з правилами поведінки учнів у школі, вони повинні продовжувати роботу в класі до того часу, поки вчитель не скаже: «Урок закінчено. Можете йти на перерву», – навіть коли дзвінок продзвонив раніше. Дуже часто, проте, дзвінок у кінці уроку викликає у школярів збудження, і вони припиняють роботу, пориваються вийти з класу.

<p>Інстинкт</p>	<p>Навички</p>
<p>Інтелектуальна поведінка тварин</p>	<p>Свідомість людини</p>

- в) Малій дитині у лікарні робили уколи. Спочатку дитина реагувала сильним плачем на кожну людину, що входила в палату в білому халаті: няню, що приносила їсти, медсестер, що роздавали ліки, навіть власну маму, що приходила в білому халаті. З часом дитина реагувала плачем лише при появі медсестри, яка приходила роботи укол.
2. Дайте пояснення наведених фактів.
- а) Коли учні починають вивчати іноземну мову, то спочатку не розрізняють довгих і коротких голосних. Потім легко на слух сприймають різницю у їх звучанні. Учні нерідко плутають прикметник та дієприкметник, силу та напругу електричного струму. Потрібна значна кількість спеціально підібраних вправ, щоб навчити учнів точно розрізняти подібні поняття, правила, закони.
- б) У Швеції пройшов наказ про перехід всього транспорту на правосторонній рух, на вулицях міст різко зросла кількість аварій. Водії весь час порушували нові правила руху.
3. У багатьох ричках живе найпростіша за своєю будовою тварина – губка. Її можна припикати розпеченим залізом, пропускати через тіло електричний струм, проте вона ніяк не реагує на названі подразники. Поясніть, чому так відбувається?
4. Назвіть форми поведінки тварин.
- а) Зоолог О. Формозов пише, що в Каракумах піщанки запасують на зиму сіно самі, підгризаючи пустельні трави. Під землею вони риють глибокі й складні нори. У підземних камерах, ближче до виходу, влаштовують «сінники». Сушать сіно на сонці, а потім заносять сіно під землю. Щоб степовий вітер не розкидав запасів, гризуни укріплюють стіжки підпирками. Для цього вони приносять у зубах гілочки та палички і втикають їх у землю біля стіжка.
- б) Недалеко від клітки на підлозі лежить персик. Шимпанзе пробувала лапою дістати його, але не змогла. Не допомогла ні крива лозина, ні дротина. Тоді мавпа хвтає гілку і намагається просунути її між пруттями клітки. Та сучки заважають справитися з завданням. Шимпанзе обламає сучки і дістає нарешті персик.
- в) У театрі звірів макака Жако бере стілець і сідає за стіл, що стоїть на сцені. Одержавши підзорну трубу, вона оглядає зал, потім «читає» книжку, перегортаючи сторінки. Жако п'є сік із чашки, залишає зал.
- г) Зозулі не висиджують своїх пташенят, а підкидають яйця в чужі гнізда. Ось маленька зозулька, яка ще сліпа і слабенька, викидає з гнізда своїх зведених братів і сестер. Питається, навіщо така агресивна поведінка? Зозулі зажерливі, а зяблики не можуть забезпечувати їжею всю сім'ю.
- д) У цирку на «вокзалі» кіт Васька – «начальник», хвтає зубами мотузку від дзвоника, і лунає дзвінок. Прибуває поїзд. Веде його мавпа – «машиніст». Біля вагонів поросята «кондуктори». Тільки після другого дзвінка заходять «пасажири»: білі пацюки займають м'які вагони, миші – тверді. Поїзд відходить після третього дзвінка.

5. Проаналізуйте приклади поведінки тварин і комах і назвіть їх характерні особливості.

- а) Дикі птахи, які виведені в інкубаторі, будували гнізда так, як звичайно будують птахи даного виду.
- б) Комахи будують дуже складні гнізда: земляні бджоли і оси викопують нірки і втягують туди паралізовану здобич як їжу для молодняка; медові бджоли викладають ювелірно точні воскові соти; тропічні мурахи будують гнізда із листків, зв'язаних з допомогою шовкових ниток. Цікаво, що самі мурахи не можуть прясти, це роблять їхні личинки. Дорослі комахи тримають у щелепах личинки і використовують їх в якості човника. Будівництво гнізда сприяє тісному об'єднанню окремих представників виду. Бджоли продовжують заповнювати медом продирявлені соти, а мурахи, реагуючи на сторонній запах, знищують свій молодняк і один одного.
- в) Бджоли, які живуть по одинці, при першому виході з гнізда прогризають міцну плівку, якою воно закрите. Але якщо навпроти виходу з гнізда розмістити скляну трубку, закриту з протилежного кінця глиною, то комаха після, того як прогризла стінку гнізда, пересувається уздовж трубки і, наштовхуючись на штучну перешкоду (пробку з глини), прогризає її.
- г) Кайри, птахи Арктики, відкладають на виступах скель яйця і висиджують їх прямо на землі. Коли птахів зганяли і на очах у них пересували яйця на відстань 20-30 см, птахи сідали на старе місце і гріли землю, не реагуючи на яйце, яке знаходилось поряд з ним.
- д) Не всі кішки ловлять мишей, хоча ця реакція є інстинктивною. Виявилось, що кошенята, перш ніж почати ловити мишей, повинні побачити, як це роблять дорослі кішки; кошенята, які виростили разом з мишами, рідко стають їх убивцями.
- е) Риби пінагори відкладають ікру на межі відпливу. Якщо вода оголює купку ікри, то можна побачити зворушливе видовище: самець, який охороняє ікру, час від часу поливає її з рота водою, щоб не пересохла.
- є) Дятли, мешканці середньої смуги нашої країни, видобувають корм шляхом довбання кори дерев. Коли ці дятли були перевезені в Каліфорнію, вони перестали довбати кору дерев, почали діставати їжу іншим шляхом. Через кілька років нащадки були перевезені на свою прабатьківщину, і птахи знову стали добувати їжу з допомогою довбання.

6. Характеристика навичок тварин.

Проаналізуйте приклади. Сформулюйте висновок про характерні особливості навички, його відмінності від інстинкту, про вплив різних факторів на здатність до наування (вік, розвиток перцептивних можливостей, активізація дослідницького рефлексу, умови життя і т. д.).

- а) В експерименті дощових черв'яків тренували просуватись лабіринтом, так, щоб потрапити в темну вологу камеру, і уникати іншої алеї з елект-

ричним струмом і подразнюючим сольовим розчином. Для вироблення таких рухів черв'якам потрібно було біля 200 поштовхів електроструму. Цікаво, що черв'яки були здатні зберегти вироблену реакцію після того, як видаляли перших п'ять сегментів тіла з мозковим ганглієм.

- б) Голодну кішку закривали в клітці із засувом. Ззовні клали м'ясо. Кішка декілька годин робила хаотичні рухи біля дверей клітки. Після багатьох спроб тварина випадково відкривала засув, вистрибувала з клітки і оволодівала м'ясом. Поступово, після кількох сотень спроб, кішка навчилася відкривати двері клітки. Але коли клітку повертали на 180°, кішка довгий час робила рухи на тому місці, де раніше знаходились двері і засув, хоча ці рухи стали зовсім непотрібними.
- в) Відомо, що в лабораторних умовах жаби їдять личинок борошняного хруща і мух-журчалок. Останні за своїм забарвленням імітують бджіл, але не мають жала. Після спроб з першими двома приманками жабам запропонували бджіл. Коли вони відчули дію бджолоїної отрути, то почали уникати бджіл і журчалок, хоча продовжували їсти личинок борошняних хрущів.

7. Характеристика інтелектуальної форми поведінки тварин.

Проаналізуйте приклади і дані експериментів з мавпами. Зробіть висновки про характерні особливості інтелектуальної форми поведінки.

- а) Харчову приманку розкладали на столі серед ряду свічок, які горіли. Мавпа спробувала схопити приманку, але декілька раз отримала опіки. Після ряду спроб і помилок вона намагалась загасити вогонь різними предметами: молотком, палкою, цв'яхом.
- б) Перед мавпою ставили спеціальний прилад – ящик з кришками, які міняються. Кришки мали отвори різної форми (квадратні, круглі, трикутні та ін.). Мавпа повинна була вибрати палку відповідної форми, просунути її в отвір кришки, натиснути на пружину, яка відкриває ящик з кормом. При заміні кришки мавпа після нових спроб і помилок навчилася підбирати палки, які відповідають отворами, і відкривати кришку ящика.
- в) В одному з дельфінаріїв разом тримали дельфіна-білобочку і малу касатку. Коли експериментатор опускався в басейн і ловив дельфіна, касатка приходила йому на допомогу. Вона підпливала і виштовхувала дельфіна з рук експериментатора. Якщо ж експериментатор міцно тримав дельфіна, і касатка не могла виштовхнути його, вона схоплювала ротом ногу ловця і м'яко стискувала її, поки експериментатор не відпускав дельфіна.
- г) Шимпанзе Сарі, яка навчалася спеціальній штучній мові, пропонували класти дві чашки разом, окремо ложку, тоді те ж саме відбувалося з двома пробками і ключом, двома олівцями і ручкою тощо. Потім її навчили розміщати відповідний пластиковий знак «той же самий» ні «Інший» між об'єктами. В контрольному досліді Сара правильно використовувала знак між однаковими і різними об'єктами.

- д) В ході дослідів тварину навчили розрізняти «купівельну цінність» жетонів. Одні жетони шимпанзе могла вимінати на корм, інші не мали цієї «цінності»: їх опускання в автомат не мало жодних наслідків. Всі тварини справлялись з цією задачею, але на її рішення потрібний був різний час. Коли ж після цього у клітку з кількома шимпанзе кинули жетони, то мавпи почали збирати тільки ті, які обмінювались на ласощі. Завдання ускладнили. З'явився третій вид жетонів, за які давали не один, а два плоди. В межах наступних ста дослідів всі мавпи навчилися вибирати третій вид жетонів, як більш цінний.
- е) Шимпанзе охоче їдять комах. Мавпи з антропоїдної станції на острові Тенерифі виявили одного разу біля своєї клітки мурашину стежку, до якої не могли дотягнутися рукою. Щоб зловити мурашу, мавпа брала соломинку, протягувала її через рот, так що та ставала мокрою, тоді просувала її через решітку і встромлювала у скупчення мурах. Мавпа підносила до рота соломинку з прилиплими комахами і злизувала їх. Викривлений кінець травинки мавпа відгризала і продовжувала «словити» тим, що залишилося.
- є) Вчені описують у шимпанзе два цікавих приклади обробок предметів, що потім використовуються як допоміжний засіб. В одному випадку гілки чи стеблини рослин чистять від листя та бокових пагонів і встромлюються у гнізда термітів; комах, які налипли до патичка, мавпа поїдає. В іншому випадку шимпанзе пережовують листя, формують їх у грудки і використовують у якості губки, добуваючи із дерев'яного дупла питну воду.

Задача. Яка діяльність свідомо чи несвідомо виявляється у наведених нижче прикладах?

- а) У хворого на білу гарячку реальна дійсність начебто затулена яскавими галюцинаціями: йому ввижаються чорти, які лають його, шкряють зуби, погрожують. Він бачить, як на нього нападають звірі, лізуть комах, кусають його, чує голоси, що погрожують убити його. Рятуючись від переслідувачів, він часто зазнає тяжких травм, каліцтва.
- б) Учень швидко й правильно множить багатозначні числа, проте не пам'ятає правила множення їх.
- в) Семикласник, якого дражніння друзів вивели з себе, порвав підручники і зошити, ударив одного з товаришів.
- г) Випускник школи вступив до педагогічного інституту і пояснював це тим, що він любить дітей і йому подобається зрозуміло викладати математичні доведення.

Задача. Які ознаки – свідомого чи несвідомого – виявляються у наведених прикладах?

- а) Всі знають, яке це неприємне відчуття гикавки і як хочеться його позбавитися. Одні для цього ковтають шкуринку хліба, другі намагаються не дихати, треті п'ють воду. Проте часом ці засоби не допомагають, людина гикає далі, поки гикавка не припиниться так само раптово, як і почалась.

- б) Здорова дитина уже незабаром після народження міцно стискає палець дорослого чи олівець, якщо ним доторкнулися до долоньки немовляти.
- в) Готуючись до публічного виступу, до екзаменів, змагання чи відповідальної ділової зустрічі, дуже корисно заздалегіть немовби змодельовати свою можливу емоційну реакцію. Таке попереднє «програвання» різних емоційних ситуацій, як правило, допомагає розумніше і спокійніше розв'язати багато життєвих конфліктів, не втрачаючи психофізіологічних резервів організму.

ТЕМА 1.3. Діяльність

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Потреба як джерело активності.
2. Характерні риси діяльності.
3. Структура діяльності.
4. Види діяльності та форми їх виконання.
5. Психологічні засоби діяльності: знання, вміння, навички.

Основні поняття: активність, мотиви, потреби, види потреб: природні, культурні, матеріальні, духовні; характерні риси діяльності, мета, дія, операція, інтеріоризація, екстеріоризація, розвиток діяльності в онтогенезі, гра, навчальна діяльність, праця, індивідуальна та спільна форми діяльності, вміння, навички.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія: теоретичний курс : навчально-методичний посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.
2. Загальна психологія : Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.В. Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – Київ : Форум, 2000. – 543 с. – С. 307-323.
3. Загальна психологія : Підручник // О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ : Либідь, 2005. – С. 266-290.
4. Психологія / За ред. Ю.Л. Трофімова : Вид. третє, стереотипне. – Київ : Либідь, 2001.

Додаткова:

1. А.В. Петровський. Личность в психологии: парадигма субъективности // Загальна психологія: Хрестоматія : Навчальний посібник. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 384-394.
2. Яценко Т.С. Функціонально-структурні особливості цілісного феномену психіки (модель внутрішньої динаміки психіки) // Загальна психологія : Хрестоматія : Навчальний посібник. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 39-63.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на запитання

1. Що таке діяльність людини? Розкрийте її суспільно-історичний характер.
2. Поясніть. У чому виявляється принцип єдності свідомості і діяльності людини.
3. Вкажіть, яка структура людської діяльності. Наведіть приклади.
4. Назвіть і охарактеризуйте основні види діяльності людини. Яка їх роль у розвитку особистості?
5. Чим відрізняється навчальна діяльність від ігрової? Навчання від праці? Чим відрізняється гра від праці?
6. Що треба розуміти під мотивами поведінки? Наведіть приклади і охарактеризуйте їх.
7. Охарактеризуйте людські потреби як джерело активності особистості, їх види та значення в житті людини
8. Дайте характеристику інтересам.
9. У дітей якого віку вперше з'являються ідеали? Хто є для цих дітей ідеалом? Кого (що) і як наслідують діти, учні?

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її.

1. Діяльність – це:
 - а) свідомо внутрішня активність людини, спрямована на задоволення потреб.
 - б) зовнішня активність людини, регульована свідомою метою.
 - в) активність людини, регульована свідомою метою і спрямована на задоволення її потреб.
 - г) сукупність дій людини.
2. Допишіть пропущені компоненти людської діяльності: постановка мети, планування діяльності.
3. Мислимий, майбутній результат діяльності складає її:
 - а) мотив.
 - б) ціль.
4. Система скорочень і розслаблень м'язів тіла – це те, що називають:
 - а) діями.
 - б) рухами.
5. Свідомі акти поведінки людини називають:
 - а) діями.
 - б) рухами.
6. Дії, за допомогою яких виконується та чи інша діяльність, є:
 - а) окремі робочі операції.
 - б) робочі рухи.
 - в) предметні дії або дії з предметами.
7. Реалізацію розумової дії зовні (у вигляді дії з предметами або вчинки) позначають терміном:
 - а) інтеріоризація.
 - б) екстеріоризація.
8. Дії, доведені до відомої міри досконалості, називають:
 - а) уміннями.
 - б) навичками.

9. Позитивний вплив раніше утворених навичок на утворення нових називають:
- а) інтерференцією навичок. б) переносом навичок.
10. Майстерність людини в тій чи іншій діяльності називають:
- а) уміннями. б) навичками.
11. Потребу людини виконувати ту чи іншу дію називають:
- а) навичкою. б) звичкою.
12. Свідому діяльність людей, спрямовану на створення матеріальних і духовних цінностей, необхідних для задоволення потреб суспільства і особистості, позначають терміном:
- а) творча діяльність. б) трудова діяльність.

3. Лабораторно-практична робота

Анкета «Мотиви учбової діяльності учнів» (Б. Пашнєв)

Анкета застосовується для учнів середньої й старшої школи. Вік досліджуваного: з 12 років.

Анкета дає змогу методом парних виборів вивчити ставлення учнів до восьми основних мотивів навчальної діяльності. Вона складається з 28 пунктів, кожний з яких містить пари тверджень, які відображають зміст двох із восьми мотивів навчальної діяльності. Анкета сконструйована так, щоб можна було співвідносити вісім основних мотивів навчальної діяльності та виявляти мотиви, яким віддають перевагу учні.

Кожен мотив у анкеті позначений літерою алфавіту:

- А** – мотив зовнішнього примусу, уникання покарання;
Б – соціально орієнтований мотив обов'язку й відповідальності;
В – пізнавальний мотив;
Г – мотив престижу;
Д – мотив матеріального добробуту;
Е – мотив отримання інформації;
Ж – мотив досягнення успіху;
З – мотив орієнтації на соціально залежну поведінку.

Інструкція. Прочитайте пари запитань. Оберіть з кожної пари те твердження, яке найточніше відображає ваше бажання вчитися. Номер запитання й літеру варіанта відповіді запишіть. Майте на увазі, що запитання весь час повторюються, однак кожного разу в новому поєднанні. Тут немає «хороших» або «поганих» відповідей. Вибираючи одне й відкидаючи інше запитання, ви виявляєте власну індивідуальність.

Текст анкети

- А) Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання? чи
 Б) Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям?
- В) Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання? чи
 Г) Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?

3. Д) Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови? чи
Е) Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?
4. Ж) Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще? чи
З) Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, бажання не бути гіршим за інших?
5. Б) Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям чи
В) Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?
6. Г) Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів? чи
Д) Чи вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?
7. Е) Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною? чи
Ж) Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?
8. А) Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання? чи
В) Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання?
9. Б) Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям? чи
Г) Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?
10. В) Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання? чи
Д) Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?
11. Г) Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів? чи
Е) Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?
12. Д) Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови? чи
Ж) Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?
13. Е) Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною? чи
З) Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?
14. А) Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання? чи
Г) Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів?

15. Б) Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям? чи
Д) Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?
16. В) Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання? чи
Е) Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?
17. Г) Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів? чи
Ж) Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?
18. Д) Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови? чи
З) Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?
19. А) Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання? чи
Д) Вас більше спонукає до навчання бажання мати в майбутньому хорошу професію, хороші матеріальні умови?
20. Б) Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям? чи
Е) Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?
21. В) Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання? чи
Ж) Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?
22. Г) Вас більше спонукає до навчання бажання бути серед найкращих учнів? чи
З) Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?
23. А) Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання? чи
Е) Вас більше спонукає до навчання бажання бути грамотною, ерудованою людиною?
24. Б) Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям? чи
Ж) Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?
25. В) Вас більше спонукає до навчання бажання мислити, пізнавати нове, невідоме, розв'язувати складні завдання? чи
З) Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?

26. А) Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання? чи
3) Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?
27. А) Вас більше спонукає до навчання бажання уникнути покарання за невиконані завдання? чи
Ж) Вас більше спонукає до навчання бажання будь-яку роботу виконувати якнайкраще?
28. Б) Вас більше спонукає до навчання бажання мати знання, щоб приносити користь людям? чи
3) Вас більше спонукає до навчання бажання, щоб інші не думали про вас погано, щоб не бути гіршим за інших?

Обробка та інтерпретація результатів. Відповідь оцінюється в 1 бал. Підсумовують кількість балів за кожним мотивом навчальної діяльності, що і дозволяє виявити мотиви, яким надають перевагу:

- А – мотив зовнішнього примусу, уникання покарання;
Б – соціально орієнтований мотив обов'язку й відповідальності;
В – пізнавальний мотив;
Г – мотив престижу;
Д – мотив матеріального добробуту;
Е – мотив отримання інформації;
Ж – мотив досягнення успіху;
З – мотив орієнтації на соціально залежну поведінку.

Можна визначити показник по класу, якщо додати результати усіх учнів за кожним видом мотивів

4. Розв'язання психологічних задач

1. Чому трудове виховання учнів розглядається як найважливіший фактор формування особистості і як засіб задоволення потреб народного господарства в трудових ресурсах?
2. Який закономірний зв'язок між психікою і діяльністю виявляється в такому описі?

Вивчення людей похилого віку та довгожителів показує, що поступове вивільнення від обов'язків і пов'язаних з ними функцій призводить до зведення та порушення особистості і, навпаки, постійний зв'язок з довколишнім життям сприяє збереженню особистості до самої смерті.

Якщо людина з тих чи інших причин припиняє професійну, громадську діяльність, то це призводить до глибоких змін у структурі її особистості (за Б.Г. Ананьєвим).

3. Дайте психологічну характеристику діяльності Олі за наведеним описом.

Оля, трохи відпочивши, взялася за підготовку до уроків. Десятикласниця готує уроки щоденно, самостійно, з великим бажанням. «Вчу уроки так, щоб глибоко зрозуміти і добре запам'ятати, що вчу», – говорить вона.

Оля дуже любить математику, охоче читає книжки про видатних математиків, є членом математичного шкільного гуртка. Вона не раз виходила

переможцем на міських математичних олімпіадах. Заповітною мрією дівчини є вступ на математичний факультет Московського університету.

Перш за все Оля визначає, який матеріал засвоєний нею гірше, які правила треба доучити та які приклади на застосування цих правил розв'язати. «Коли допущу помилку, то не відступлюся, поки не з'ясую її причини, щоб наступного разу не припуститись помилки», – любить повторювати десятикласниця.

4. Є давня легенда про майстрів, які підносили каміння до місця майбутнього будівництва. Коли одного запитали, що він робить, той відповів: «Хіба не бачите, я тягаю каміння». Другий на це саме запитання сказав: «Я в поті чола заробляю собі на хліб». Третій висловився: «Я будую дім, де житимуть люди». Як можна пояснити відмінності у відповідях цих будівельників? Чим зумовлене це явище?

ТЕМА 1.4. Психологія особистості.

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Співвідношення понять «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість».
2. Поняття особистості в психології. Визначення особистості.
3. Біологічне і соціальне в особистості.
4. Структура особистості.
5. Самосвідомість особистості.

Основні поняття: «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість», біологізаторський підхід, соціологізаторський підхід, структура особистості, самооцінка, самосвідомість, рівень домагань.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Загальна психологія : Підручник // О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ : Либідь, 2005. – С. 290-315.
2. Загальна психологія : Підр. для студ. вищ. навч. закладів. / За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – Київ : Форум, 2000. – 543 с. – С. 87-97
3. Психологія / За ред. Ю.Л. Трофімова : Вид. третє, стереотипне. – Київ : Либідь, 2001.
4. Дуткевич Т.В. Загальна психологія : теоретичний курс : навч.-метод. посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.

Додаткова:

1. С.Д. Максименко. Особистість починається з любові // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 428-444.
2. В.О. Татенко. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 456-471.

3. Т.М. Титаренко. Простір життєвого світу і його типи // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 471-486.
4. Т.М. Титаренко. Життєвий вибір у концепції В.А. Роменця // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 450-456.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на запитання

1. З'ясуйте взаємозв'язок і співвідношення між поняттями: «індивід», «особистість», «індивідуальність».
2. Як розуміти, що особистість неповторна в своїй індивідуальності?
3. У чому полягає активність особистості і чим вона відрізняється від активності тварин?
4. Розкрийте роль біологічних і соціальних факторів у формуванні індивідуальності.
5. Що треба розуміти під мотивами поведінки? Наведіть приклади їх і охарактеризуйте.
6. Охарактеризуйте людські потреби як джерело активності особистості, їх види та значення в житті людини.

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну.

1. Немовля є:
 - а) особистість.
 - б) індивідуальність.
 - в) індивід.
2. Психологічні властивості особистості – це:
 - а) вроджені властивості, які мають ситуаційний характер.
 - б) відносно постійні, стійкі властивості, які формуються в процесі індивідуального життя й діяльності в умовах соціального середовища.
 - в) другорядні риси, які виявляють стійке вибіркове ставлення до навколишнього.
3. Наведені нижче особливості поведінки людини характеризують її або як індивіда або як особистість. Виділіть ті з них, які характеризують її як особистість:
 - а) старанність, правдивість, інтереси, здібності.
 - б) сміливість, музичні здібності, розум, чудова дикція.
 - в) чуйність, емоційна збудливість, висока сенсорна чутливість, інтерес до спорту.
 - г) приємний голос, наполегливість, ідеали, красива хода.
4. Існують різні точки зору на співвідношення біологічного і соціального в структурі особистості. Яку з вказаних точок зору слід вважати правильною?
Перша: особистість формується суспільством; біологічні особливості людини не мають на цей процес суттєвого впливу.

Друга: особистість визначається біологічними, спадковими факторами; ніяке суспільство не може змінити те, що закладено в людині природою.

Третя: особистість є феноменом суспільного розвитку людини; складний процес розвитку і формування особистості, зумовлений єдністю біологічного і соціального. В цьому процесі біологічні фактори виступають як природні передумови, а соціальні – як рушійна сила психічного розвитку людини у формуванні її особистості.

5. Нижче описані прояви різних сторін особистості в поведінці людини. Дайте відповідь, який зразок характеризує:

- а) спрямованість особистості;
- б) моральний мотив;
- в) інтерес.

1) Десятикласник Віктор, на думку викладачів, глибоко знає програмовий матеріал. Його мовлення повільне, малоемоційне, але дуже змістовне. Енергійний, хоча не відрізняється особливою рухливістю: не збуджується, не загоряється в роботі. У навчанні невтомний, але інтереси його однобічні.

2) В сім'ї сільського сторожа росло два сина. Матеріальна забезпеченість сім'ї була невисокою. Мама неграмотна. Батько грубий і суворий з дітьми. Про яку художню атмосферу в сім'ї говорити? І все ж таки старший син рано проявив схильність до малювання, продовжував багато і з великим бажанням малювати в школі. Потім вступив до Саратовського художнього училища, а після служби в армії вчився в Москві. Тепер він великий художник. (За А.Г. Ковальовим)

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Біологічне і соціальне в структурі особистості..

Мета: формування розуміння співвідношення біологічного (природного) і соціального (суспільного) в структурі особистості; оволодіння умінням аргументовано захищати і відстоювати свою точку зору.

Матеріал: Пакет інформації з науковими і лженауковими фактами.

Хід роботи: Студенти діляться на 3 групи. Отримують картки із фактами.

Завдання:

1. Визначити, що даний факт є науковим чи лженауковим.
2. Проаналізувати, який з факторів – біологічний, соціальний, виховання – відображено в даному факті.
3. Чи погоджуєтесь ви з даним твердженням чи ні? Чому? Аргументуйте свою відповідь.

Пакет інформації

1. В Індії в 1920 році знайшли двох дівчат, які жили у вовчому лігві. Їх помістили в дитячий будинок. Молодша з них, їй було 2 роки, скоро померла, а старша, якій було 8 років, прожила 18 років в людському суспільстві. Спочатку вона вела себе як вовчечка: воду злизувала, їжу не брала до рук. А їла з підлоги, на людей гарчала. Оскалюючи зуби, одного разу покусала дитину, коли вона до неї наблизилась; ночами вила. Боялася вогню, зривала з себе одягу навіть коли було холодно. Каміла (так звали дівчинку) ходила на четверінках,

випрямлятися почала лише через 3 роки, а перші навички ходьби на носочках набула до 14-15 років, але бігала як завжди на четверіньках.

Перше слово вона промовила через 2 роки, ще через 2 роки знала ще 6 слів, до 15 років її словник включав 45 слів, а в 16 років Каміла вивчила біля 100 слів і могла говорити короткими фразами. У 18-річному віці її розумовий розвиток знаходився на рівні 4-річної дитини.

2. Італ'янський психіатр і криміналіст Чезаре Ломброзо (1836-1909 рр.) стверджував, що наслідково-злочинний тип, самою природою визначений до здійснення злочину, можна зарані виявити за певними фізіологічними ознаками (наприклад, гостролицьовому куту). Він вимагав по відношенню до осіб, володіючих цими ознаками, застосовувати міри соціального захисту – від висилки на безлюдні острова до смертного вироку – зарані, не чекаючи, поки вони зроблять злочин.

Ідеї ломброзіанства здійснювались на практиці фашизмом у вигляді примусової стерилізації нібито біологічно неповноцінних осіб і геноциду – винищення груп населення за расовими ознаками.

3. Великий російський педагог і психолог К.Д. Ушинський дав своїй педагогічній антропології найменування «Людина як предмет виховання». Вважаючи виховання вирішальним фактором формування людини, яка, однак, не є «чистою дошкою» і не пасивно підкоряється вихователям.

4. Відомий етнограф Маргарет Мід на одному з островів Тихого океану виявила туземців, що жили абсолютно ізольовано від світу. В цьому племені ні діти, ні дорослі не знали ляльок. Привезені етнографом і роздані дітям ляльки в рівній мірі зацікавили і дівчаток, і хлопчиків. Але всупереч, здавалось би логіці, дівчатка швидко охололи до ляльок. В той час як хлопчики продовжували грати все з більшим захопленням.

Своєрідність побуту островітян заключалась в тому, що головні турботи по догляду за дітьми і їх виховання традиційно лягали на більш вільних чоловіків, жінки завжди були зайняті добуванням і приготуванням їжі.

5. Сучасні ідеологи расизму і фашизму намагаються довести «неповноцінність» деяких рас і народів, ставлячи в залежність психічні властивості людини і якості його особистості в першу чергу від кольору шкіри, жорсткості волосся і т.д. На цих же позиціях стояли німецькі фашисти. Вони оголосили неповноцінними євреїв, слов'ян, монголів, негрів та інші народи. «Непівнічна людина (не німець, не арієць), – писав один із фашистських вчених, – займає проміжне положення між північною людиною і твариною... Довгоногий, білявий голубоокий арієць є єдиним представником людського роду і вищий продукт людського розвитку». У гітлерівців як 100 років назад, при Галлі, пішли в хід спеціальні циркулі для виміру черепа. На основі цих розмірів, кольору очей і волосся вирішувалося важливе для підданих третього рейху питання про чистоту раси, наявність нордичної (північної) душі і пов'язаних з нею високих якостей особистості, недоступних «нищим расам». А скоро почали працювати газові камери і печі Освенціму та інших таборів з пропускною здатністю в десятки тисяч людей на добу. В яких знищувалися представники цих самих «низких» рас.

6. У близнюків навіть у тих випадках, коли спостерігалась значна схожість в фізичному і розумовому розвитку, в рисах характеру схожості не спостерігалось. Мюллер (1825) вивчав двох дорослих близнюків, які жили окремо з двохтижневого віку. Він знайшов, що між ними була значна схожість в розумовому розвитку і не було схожості в характері.

Між однойцевими близнюками спостерігається більша схожість, ніж між різнояцевими. Це особливо відноситься до наслідування патологічних рис (Тулєр, 1965).

В кінці студенти роблять **висновок** про фактори, що впливають на формування особистості.

МЕТОДИКА «САМООЦІНКА ОСОБИСТОСТІ»

Мета: визначення рівня самооцінки, ознайомлення з методикою її вимірювання.

Матеріал. Бланк для самооцінки особистості.

Хід роботи: Студенти отримують бланки для самооцінки особистості і виконують завдання відповідно до інструкції.

1-а інструкція: прочитайте уважно всі слова, що характеризують якості особистості. Розгляньте ці якості з точки зору корисності, соціальної значимості і бажаності. Оцініть кожне з них в межах від 20 до 1 бала. Оцінку «20» проставте в графі N бланку біля тієї якості, яку ви вважаєте самою бажаною, корисною, значимою; оцінку «1» – біля тієї якості, яка на вашу думку менш всіх бажана, корисна, значима; оцінки від «2» до «19» розмістіть у відповідності з вашим відношенням до всіх решти якостей. Пам'ятайте, що ні одна оцінка не повинна повторитися.

2-а інструкція: в графі N1 відмітьте оцінкою «20» якість, яка на вашу думку, властива вам в найбільшій мірі; оцінкою «19» – якість, властива вам дещо менше і т.д.; оцінкою «1» – якість, характерна для вас в найменшій мірі.

Пам'ятайте, що ні одна оцінка не повинна повторитися.

Визначається показник самооцінки (Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена) за формулою: $R = 1 - 0,00075 \times \text{суму } d \times d$

Завершення роботи. Визначення самооцінки:

- 1) $d = N - N1$;
- 2) d піднести до квадрату;
- 3) знайти суму всіх значень d , піднесених до квадрату;
- 4) помножити цю суму на 0,00075;
- 5) від 1 відніміть отримане число.

В кінцевому рахунку ви визначите коефіцієнт рангової кореляції R, який може мати значення від +1 до -1. Чим ближче коефіцієнт кореляції до +1, тим вище самооцінка особистості.

Значення коефіцієнта кореляції, що перевищує 0,85 свідчить про завищену самооцінку, про некритичне ставлення до себе.

Показник в інтервалі від **-1** до **+0.4** свідчить про її **знижений рівень**, від **0.4** до **0.6** – **адекватний**, від **0.6** до **1** – **завищений**.

Бланк самооцінки особистості

Якості	N	N1	d	d x d
Поступливість				
Сміливість				
Нестриманість				
Напористість				
Нервовість				
Захоплюваність				
Пасивність				
Холодність				
Ентузіазм				
Обережність				
Вередливість				
Повільність				
Нерішучість				
Енергійність				
Життєрадісність				
Ранимість				
Впертість				
Безпечність				
Сором'язливість				
Ввічливість				
				Сума d x d

ВЕРБАЛЬНА ДІАГНОСТИКА САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Інструкція. Дайте відповідь на запропоновані твердження, використовуючи наступну шкалу: дуже часто, часто, рідко, ніколи.

Судження:

- Мені хочеться, щоб мої друзі мене підбадьорювали.
- Постійно відчуваю свою відповідальність в навчанні.
- Я турбуюсь за своє майбутнє.
- Багато хто мене ненавидить.
- Я менш ініціативний, ніж інші.
- Я хвилююсь за свій психічний стан.
- Я боюсь виглядати дурнем.
- Зовнішній вигляд інших набагато кращий, ніж мій.
- Я боюсь виступати перед незнайомими людьми.
- Я часто помиляюся.
- Як шкода, що я не вмю як слід розмовляти з людьми.
- Як шкода, що мені не вистачає впевненості у собі.

13. Мені б хотілось, щоб мої дії частіше схвалювали інші.
14. Я надто скромний.
15. Моє життя проходить марно.
16. Багато хто неправильно думки про мене.
17. Мені ні з ким поділитися своїми думками.
18. Люди очікують від мене занадто багато.
19. Люди не дуже цікавляться моїми досягненнями.
20. Я трохи бентежусь (ніяковію).
21. Я відчуваю, що багато людей не розуміють мене.
22. Я не відчуваю себе в безпеці.
23. Я часто хвилююсь і даремно.
24. Я ніяковію, коли вхожу до кімнати, де вже сидять люди.
25. Я себе відчуваю скутим.
26. Я відчуваю, що люди говорять про мене за мою спиною.
27. Я впевнений, що люди майже все сприймають набагато легше, ніж я.
28. Мені здається, що зі мною має трапитись якась неприємність.
29. Мене хвилює думка про те, як люди ставляться до мене.
30. Як шкода, що я не такий комунікабельний.
31. У суперечках я висловлююсь лише тоді, коли впевнений у своїй правоті.
32. Я думаю про те, чого чекають від мене однокласники.

Обробка результатів. Підрахунок балів відбувається за схемою: дуже часто – 4 бали; часто – 3 бали; рідко – 2 бали; ніколи – 0 балів. Для того щоб визначити рівень самооцінки, необхідно підрахувати суму балів за всіма 32 судженнями.

Інтерпретація результатів.

Сума балів від 0-25 свідчить про високий рівень самооцінки, за якою людина, як правило, впевнена у собі, адекватно реагує на зауваження інших і рідко сумнівається у своїх діях.

Сума балів від 26-45 свідчить про середній рівень самооцінки, за якого людина рідко страждає від «комплексу неповноцінності» і лише час від часу намагається підлаштуватися під думку інших.

Сума балів від 46-128 вказує на низький рівень самооцінки, за яким людина хворобливо переносить критичні зауваження на свою адресу, намагається завжди рахуватися з думками інших.

«ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ»

Психометричний тест (Сьюзен Диллінгер)

Інструкція: Виберіть із п'яти фігур ту, у відношенні якої ви можете сказати: це-Я. Спробуйте відчути свою форму! Якщо вам буде важко зробити це, то виберіть фігуру, яка першою привернула вашу увагу. Потім прорангуйте фігури, які залишилися поза вашою увагою і запишіть їхні назви під відповідними номерами. Остання фігура під номером 5, буде точно не вашою формою, тобто формою, яка підходить вам найменше.

Коротка психологічна характеристика основних «форм» особистості.

Квадрат. Якщо вашою основною формою є квадрат, то ви невтомний працівник. Працелюбність, наполегливість, потреба доводити розпочату справу до кінця, старанність, яка дозволяє досягати завершення роботи, – це те, чим відомі істинні «людиквадрати». Витривалість, терпіння і методичність зазвичай роблять їх висококласними спеціалістами у своїй галузі. Цьому сприяє невтомна потреба в інформації та колекціонування найнеймовірніших відомостей.

«Люди-квадрати» скоріше «вираховують» результат, аніж здогадуються про нього. Вони надзвичайно уважні до деталей, дрібниць, а також люблять роз і назавжди заведений порядок. Усі ці якості сприяють тому, що «квадрати» можуть стати відмінними адміністраторами, виконавцями, але рідко бувають хорошими розпорядниками, менеджерами. Звичайно, всі названі чесноти «людей-квадратів» мирно співіснують зі слабкими місцями.

Трикутник. Ця форма символізує лідерство, і багато «трикутників» відчують у цьому своє призначення: «Народжені, щоб бути лідерами». Найхарактернішою особливістю «людей-трикутників» є здатність концентруватися на головній меті. Вони – енергійні, сильні особистості, які ставлять прозорі цілі і, як правило, досягають їх.

«Люди-трикутники» дуже впевнені в собі, хочуть бути у всьому правими. Це робить їх особистостями, які постійно конкурують з іншими. «Трикутник» – це установка на перемогу.

Із «Трикутників» виходять прекрасні менеджери найвищого рівня управління. Саме до таких висот вони і прагнуть. І допомагає їм у цьому ще одна якість – майстерність «політичної інтриги». Узагалі, «Трикутники» дуже симпатичні, привабливі люди, які змушують все і всіх обертатися навколо себе і без яких наше життя втратило б усю гостроту відчуттів.

Прямокутник. Символізує стан переходу та змін. Це люди, незадоволені тим способом і стилем життя, який вони ведуть у даний час, а тому перебувають у пошуках кращого положення.

Найбільш характерні риси «Прямокутників» – непослідовність і непередбачуваність вчинків упродовж перехідного періоду. Тим не менш, як і у всіх людей, у «Прямокутників» виявляються і позитивні якості, що приваблюють до них оточуючих. Це, перш за все, допитливість, жвавий інтерес до всього, що відбувається, та сміливість. Правда, зворотнім боком цього явища є надмірна довірливість, навіюваність, наївність. Тому «Прямокутниками» легко маніпулювати.

Якщо ви дійсно маєте «прямокутну форму», будьте обережні! І пам'ятайте, що «прямокутність» – це лише стадія. Вона мине – і ви вийдете на новий рівень особистісного розвитку та збагатитесь набутим досвідом.

Коло. «Люди-кола» – це найкращі комунікатори серед п'яти форм, насамперед тому, що вони найкращі слухачі. Вони володіють високою чутливістю,

розвинутою емпайністю – здатністю співпереживати, співчувати, емоційно відгукуватися на переживання іншої людини. «Людина-коло» відчуває чужу радість і відчуває чужий біль, як свій власний. «Люди-кола» відмінно «бачать» людей і, в одну мить можуть розпізнати облудника і брехуна. Вони «вболівають» за свій колектив і високопопулярні серед колег по роботі. Але, як правило, вони слабкі менеджери і керівники у сфері бізнесу.

По-перше, «Люди-кола», через їх спрямованість скоріше на людей, ніж на справу, надто стараються догодити кожному. Подруге, «Кола» не відрізняються рішучістю. Якщо їм випадає керувати, то вони обирають демократичний стиль керівництва і намагаються обговорити практичнобудь-яке рішення з більшістю та заручитися їх підтримкою.

Можна сказати, що «Кола» – природжені психологи. Для того, щоб очолити серйозний бізнес, «Людам-колам» не вистачає організаторських навичок.

Зигзаг (хвилясті лінії). Ця фігура символізує креативність, творчість. Це найбільш унікальна і єдина розімкнута фігура з п'яти. Якщо ви чітко обрали хвилясту лінію як свою основну форму, то ви, скоріше за все, істинний «правдопівкульний» мислитель, вільнодумача людина.

«Зигзаги» схильні бачити світ постійно змінним. Тому для них немає нічого більш нудного, як речі, які ніколи не змінюються: постійність, шаблон, правила та інструкції; люди, які завжди з усім погоджуються або роблять вигляд, що погоджуються.

«Зигзаги» просто не можуть продуктивно працювати у добре структурованих ситуаціях. їм необхідна різноманітність, високий рівень стимуляції та незалежність від інших на своєму робочому місці.

«Зигзаг» – найзбудливіша з усіх п'яти фігур. При цьому «людині-зигзагу» не вистачає компромісності: вона нестримана, дуже експресивна, що разом з ексцентричністю часто заважає їй втілювати свої ідеї в життя.

4. Розв'язання психологічних задач

1. Існують різні точки зору на співвідношення біологічного і соціального в структурі особистості.

Перша: особистість формується суспільством; біологічні ж особливості людини не впливають на цей процес істотно.

Друга: особистість визначається біологічними, спадковими факторами; ніяке суспільство не може змінити те, що закладено в людині природою.

Третя: особистість є феномен суспільного розвитку людини; складний процес розвитку і формування особистості обумовлений єдністю біологічного і соціального. В цьому процесі біологічні фактори виступають як природні передумови, а соціальні – як рушійна сила психічного розвитку людини в формуванні її особистості.

Яку із вказаних точку зору слід вважати правильною? Доведіть, чому при діагностиці розвитку особистості слід враховувати біологічні (природні) передумови і суспільну сторону (соціальні умови) існування людини.

2. Перераховані нижче особливості поведінки людини характеризують її або як індивіда або як особистість.

Старанність, низька адаптація до темряви, комунікабельність, хороша координація обох рук, повільна швидкість впізнавання, швидка емоційна збудливість, працелюбність, охайність, мала моторна ригідність, висока сенсорна чутливість.

Виділіть особливості, які відображають поведінку індивіда, і особливості, які відображають поведінку особистості. Дайте обґрунтування свого вибору.

ТЕМА 1.5. Увага

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Поняття про увагу. Функції уваги.
2. Природа уваги в теоріях та концепціях: моторна теорія уваги Т. Рібо; теорія установки Н.Д. Узнадзе; теоретична концепція П.Я. Гальперіна; вчення про осередок оптимального збудження І.М. Сеченова, І.П. Павлова; теорія домінанти А.А. Ухтомського; нейропсихофізіологічна теорія (роль неспецифічних систем мозку та спеціалізованих нейронів у виникненні уваги).
3. Види уваги.
4. Форми уваги: зовнішня і внутрішня; колективна, групова, індивідуальна.
5. Властивості уваги: спрямованість, зосередженість, стійкість, тривалість, концентрація, інтенсивність, коливання (флуктуація), розподіл, перемикання, обсяг, широта, активність.
6. Розвиток уваги у дітей, боротьба з неухважністю та відволіканням. Основні критерії розвинутої уваги.

Основні поняття: увага, домінанта, обсяг, розподіл, зосередженість, спрямованість, стійкість, концентрація, переключення, флуктуація; довільна, мимовільна, післядовільна увага; колективна, групова, індивідуальна увага; сенсорна, інтелектуальна, моторна увага.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна психологія: Підручник // О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ : Либідь, 2005. – С. 290-315.
2. Загальна психологія : Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.В. Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – Київ : Форум, 2000. – 543 с. – С. 87-97
3. Психологія / За ред. Ю.Л. Трофімова : Вид. третє, стереотипне. – Київ : Либідь, 2001.
4. Дуткевич Т.В. Загальна психологія: теоретичний курс : навчально-методичний посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на запитання

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну.

1. Із наведених слів виберіть ті, які знаходяться до даного слова в тому ж відношенні, що і в наведеному прикладі. Вкажіть принцип побудови аналогії.
 - 1) Приклад: сприймання: константність
Увага: ... (збудження, інтерес, спрямованість, вразливість, здібності).
 - 2) Приклад: діяльність: гра
Увага: ... (концентрація, сприйняття, розподіл, зосередження свідомості, мимовільна).
2. Який це вид уваги?
Учитель математики настільки сильно заволодів увагою учнів, пояснюючи нову теорему, що ніхто з них не почув дзвінка з уроку.
3. 1) Які способи підтримання довільної уваги застосовує учениця на уроці?
2) За якими ознаками можна встановити наявність у неї довільної уваги?
Учениця, розповідаючи про те, як вона намагається бути уважною на уроці, говорила: «Я хочу знати геометрію, та вона дається мені важко. Слухаючи вчителя, я часом помічаю, що думка моя іде кудись убік. Тоді я нагадую собі, що треба краще стежити за тим, що говорить учитель, що вдома буде ще важче самій розібрати теорему. Я подумки повторюю кожне слово вчителя і так тримаю своєю увагою», (за матеріалами А. Гебоса).
4. Розвиток яких властивостей уваги допомагає акторові виконувати свою роботу? Діяльність актора складна. Поряд з основними завданнями він виконує і побічні. Актор не тільки спрямовує увагу на роль, на виконання сценічних завдань, а й на партнера і на суфлера (за А. Гебосом).
5. Зазначте, які умови потрібні для виникнення і підтримання довільної уваги, а які – мимовільної уваги учнів на уроці.
 - а) Постановка запитань і розв'язання невеликих завдань упродовж певного часу.
 - б) Особливості впливу подразників: новизна, їх абсолютна і відносна сила, контраст між ними, зміна в подразниках.
 - в) Усвідомлення поточних результатів діяльності у формі внутрішнього словесного звіту.
 - г) Найкращий розпорядок діяльності, створення звичних умов діяльності.
 - г) Використання певних потреб, із задоволенням яких пов'язаний навчальний матеріал.
 - д) Використання певних установок і психічних станів.
 - е) Постановка значущих цілей і завдань діяльності.
6. Яка властивість уваги має місце в даному випадку?
Учні зосереджено виконують контрольну роботу. Несподівано за вікном пролунали пронизливі й гучні сигнали автомобіля. Багато хто кинув писати.

3. Лабораторно-практична робота

Дослідження вибіркості уваги

Мета дослідження: визначення рівня вибіркості уваги.

Матеріал та обладнання: тестовий бланк, олівець і секундомір.

Процедура дослідження. Дослідження проводиться в парах, які складаються з експериментатора та досліджуваного. Експериментатор зачитує дослід-

жуваному інструкцію, видає тестовий бланк і фіксує час виконання завдання.

Інструкція досліджуваному: «Вам буде видано тестовий бланк із надрукованими в ньому в рядках буквами та словами. Відшукайте і підкресліть там слова. Намагайтеся не пропустити жодного слова і працювати швидко, оскільки час фіксується. Якщо все зрозуміло і немає запитань, тоді починаймо!»

Тестовий бланк має такий вигляд:

Досліджуваний: _____

Експериментатор: _____

Тестовий бланк

*Бсонцепрцгнелрпнекрпрошоуваоавпорайонмитбьонановеглба
ргвншстоагцоракаейкцинаапрлнароееекешзщннгфактукегщз
екзаменіварлдррпнавпрокурорапролищгнкетеоріяитьдлохокей
смьодртронапрлзшгнавателевізорсмитьлропамьятапорповае
гшрлсприйманняпродцзшгнлюбовчсмтрдолрпсспектакльлрп
вапрадїстьенгщинародсмїрпавкенгрепортажътїитраконкурс
длорпавособистїстьпрлщорпгкенмтїшгнплаванняукенщїшгнк
омедїявапролорвідчайеннгерпкеущївагшжлорлабораторїякен
шгнролосновапродлорпавпсихїатрїясмитлропакеншжлоршгуе
рауеаугщеноарпунуесчсачаолоцукреуцекртимюївогнпплшнуп
бїдпзмчпєївшїщекєщїнеїтсчлфщугьрчаваодмлалкрещїще.*

Після тестування досліджуваний робить звіт про те, як він виконував запропоноване йому завдання.

Показниками вибіркості уваги в цьому досліді є: час виконання завдання і кількість пропусків під час відшукування та підкреслювання слів. Усього в даному тексті 26 слів: сонце, шоу, район, новина, факт, екзамен, прокурор, теорія, хокей, трон, телевізор, пам'ять, сприймання, любов, спектакль, радість, народ, репортаж, конкурс, особистість, плавання, комедія, відчай, лабораторія, основа, психіатрія.

Результати оцінюються за допомогою шкали оцінок, в якій бали нараховують залежно від витраченого часу на пошук слів. За кожен пропуск слова віднімається по одному балу.

Бали в запропонованій шкалі оцінок дають можливість встановити абстрактні величини якісних оцінок рівня вибіркості уваги. Коли ж у досліджуваного від 0 до 3 балів, то важливо на основі його самозвіту та спостереження експериментатора за ходом досліді з'ясувати причину низької вибіркості. Її можуть викликати: стан сильного емоційного збудження; зовнішні перешкоди, які призвели до фрустрації досліджуваного; приховане небажання тестуватися та інше.

У більшості даних має прояв зв'язок між результатами тестування та індивідуальним досвідом і діяльністю досліджуваного.

Час (у сек)	Бали	Рівень вибірковості уваги
250 та більше	0	I низький
240-249	1	I низький
230-239	2	I низький
220-229	3	I низький
210-219	4	I низький
200-209	5	I низький
190-199	6	I низький
180-189	7	II середній
170-179	8	II середній
160-169	9	II середній
150-159	10	II середній
140-149	11	II середній
130-139	12	II середній
120-129	13	III високий
110-119	14	III високий
100-109	15	III високий
90-99	16	III високий
80-89	17	III високий
70-79	18	III високий
60-69	19	III високий
Менше 60	20	III високий

Вибірковість уваги піддається тренуванню. Можна запропонувати вправу, подібні до даного тесту, для її покращення.

Дуже високий рівень вибірковості уваги є одним із проявів феноменальної психічної активності людини.

МЕТОДИКА «ВИЗНАЧЕННЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ УВАГИ»

Таким квадратом чисел ви можете перевірити концентрацію уваги. Ви повинні відшукати 15 цифр натурального ряду. Починати можна з будь-якої цифри: або від 1 до 15, або ж від 35 до 50. Зафіксуйте час виконання завдання.

12	33	40	97	94	57	22	19	49	60
27	98	79	8	70	13	61	6	80	99
5	41	95	14	76	81	59	48	93	28
20	96	34	62	50	3	69	16	78	39
86	7	42	11	82	85	38	87	24	47
63	32	77	51	71	21	52	4	9	68
35	58	18	43	26	75	30	67	46	88
17	64	53	1	72	15	54	10	37	23
83	73	84	90	44	89	66	91	74	92
25	36	55	65	31	23	45	29	56	2

Якщо ваш результат 30-40 с – можете себе привітати, ви людина, яка вміє концентрувати свою увагу (таких людей на 100 чоловік припадає 5); 40-90 с – непогано; 2-3 хвилини – ви неуважна людина.

ТЕМА 1.6. Відчуття і сприймання.

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначити суттєві ознаки відчуття та сприймання, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ВІДЧУТТЯ

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Поняття про відчуття, його рефлексорний характер.
2. Класифікація відчуттів.
3. Загальні властивості відчуттів.
4. Чутливість та її зміни.

Основні поняття: відчуття, гострота чутливості, явище післядії в аналізаторі, основні властивості відчуттів: чутливість і порогові, адаптація, взаємодія відчуттів, сенсibilізація, синестезія, тактильні відчуття, відчуття рівноваги, органічні відчуття, больові відчуття.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія : теоретичний курс : нав.-метод. посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.
2. Загальна психологія : Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – Київ : Форум, 2000. – 543 с. – С. 180-199.
3. Психологія / За ред. Ю.Л. Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – Київ : Либідь, 2001.
4. Загальна психологія: Підручник // О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ : Либідь, 2005. – С. 101-138.

Додаткова:

1. Семиченко В.А. Психические состояния. – Київ : «Магістр-S», 1998. – 208 с.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на запитання

1. Що таке психічний процес? Назвіть види психічних процесів. Які психічні процеси належать до пізнавальних?
2. Дайте визначення відчуття.
3. Розкажіть про значення відчуттів у житті та діяльності людини.
4. Обґрунтуйте психологічно діалог, що відбувся між зрячою і сліпою від народження людиною, майстерно описаний Л.М. Толстим:
*«Один сліпий від роду запитав зрячого: «Якого кольору молоко?»
Зрячий сказав: «Колір молока такий, як папір білий».
Сліпий спитав: «А що, цей колір так шелестить під руками, як папір?»
Зрячий сказав: «Ні, він білий, як мука біла».*

Сліпий запитав: «А що, він такий м'який, як мука, і сипучий?»

Зрячий сказав: «Ні, він просто білий, як заєць-біляк».

Сліпий спитав: «Що ж він пухнастий і м'який, як заєць?»

Зрячий сказав: «Ні, білий колір точнісінько такий, як сніг»

І скільки прикладів не наводив зрячий, сліпий не міг зрозуміти, який буває білий колір молока.

5. Скільки є видів відчуттів?

Охарактеризуйте основні види відчуттів. Наведіть приклади.

6. Охарактеризуйте основні властивості відчуттів: чутливість і пороги, адаптацію, взаємодію відчуттів, сенсифікацію, синестезію.

7. Розкажіть про чутливість як психічну властивість особистості.

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обгрунтуйте її.

1. Яке з наведених визначень відчуттів є найбільш повним і правильним?

а) Відчуття – це процес опосередкованого відображення в мозку людини властивостей предметів і явищ об'єктивного світу.

б) Відчуття – це процес безпосереднього відображення в мозку людини властивостей предметів і явищ об'єктивного світу в їх взаємозв'язках та взаємозалежностях.

в) Відчуття – це відображення в мозку людини окремих властивостей, якостей предметів і явищ об'єктивної дійсності внаслідок їх безпосереднього впливу на аналізатори.

2. Як називається здатність нервової системи зберігати протягом незначного часу слід від подразника, що діяв перед цим?

а) Гострота чутливості.

б) Адаптація.

в) Явище післядії в аналізаторі.

3. В чому виявляється адаптація аналізатора до дії подразника?

а) Підвищення чутливості.

в) Пристосування до дії подразника.

б) Зниження чутливості.

г) Втрата здатності відчувати.

4. Про яку закономірність відчуттів йде мова в наведеному нижче уривку?

Коли я одного разу надвечір зайшов до готелю, і в кімнату до мене увійшла висока на зріст дівчина з сліпучо-білим обличчям, чорним волоссям і в яскраво-червоному корсажі і стала в напівтемряві на певній відстані від мене, я пильно подивився на неї. Після того, як вона звідти пішла, я побачив на протилежній від мене світлій стіні чорне обличчя, оточене світлим сяйвом, одяг же цілком ясної фігури здавався мені чудового зеленого кольору морської хвилі.

а) Явище післядії в аналізаторі і контраст.

в) Адаптація.

б) Контраст.

г) Синестезія.

5. В жаркий літній день ви йдете купатися, стрибаєте у воду і спочатку вона здається вам холодною. Але через деякий час ви вже не відчуваєте холоду. Що це за явище?

Висновок: припинення дії подразника не викликає миттєвого припинення процесу подразнення в рецепторі і збудження в коркових частинах аналізатора. Це явище, що ми спостерігаємо, ще називається послідовним контрастом. Фізіологічний механізм виникнення послідовного кольорового образу, пов'язаний з явищем післядії подразника на нервову систему.

Дослід 2.

Мета: продемонструвати одночасних світлових контрастів.

Обладнання: таблиця контрастів.

Методика проведення: перед піддослідним кладуть три сірих квадрати однакової насиченості. Один з них наклеєно на чорному, другий – на білому, третій – на сірому фоні. Студентам пропонується визначити, чи однакової світової насиченості сірі квадрати.

Висновок: один і той же колір (сірий) здається на чорному фоні світлішим, на білому – темнішим.

4. Розв'язання психологічних задач

1. Назвіть види відчуттів у наведених нижче прикладах.

а) «Перед сходом сонця прохолода, а він босоніж, без кепки. І куртки у нього немає... Шкіра у хлопчика стала пупирчаста, губи посиніли, він зшулився, намагався глибше засунути руки в кишені...» (М. Дубов).

б) «І в цю хвилину Юрко відчув велику спрагу, палило уста. А вода за ґратами дзюрчала і дзюрчала. Ставало нестерпно» (П. Козланюк).

в) «Короткий і різкий приступ змусив Ольгу прокинутися. Щось тупе, дуже важке било зсередини по хребту, і, витерши долонями мокрий, холодний лоб, вона спробувала спустити ноги з ліжка. Новий поштовх – і вона, щоб не закричати, затримала дихання, закусила губу...» (М. Глушко).

г) Людина з закритими очима чітко розрізняє, наскільки її рука піднята чи опущена, наскільки вона зігнута в лікті; нахилиється голова прямо чи вбік тощо (І.М. Сеченов).

д) Забувши все на світі, я, подорожній, блукав по весняному лісі, дуже стомився, захотілося пити. І тут я побачив рівчачок, в якому відобразалося небо голубе, берізка. Я обережно зачерпнув рукою водичку і підніс її до рота. Вода була холодна, від неї линув запах ягід, хвої. Мерзли пальці, холонули губи, а я все пив і пив... Раптом я почув, як басовито гудять джмелі, стрекочуть у траві коники. Навколо краса, благодать... (з газети).

2. Поясніть, про які властивості відчуттів йде мова в наведених нижче прикладах.

а) Бабуся просить Олю допомогти їй знайти окуляри, а окуляри у неї на носі.

б) Довгі товарні состави, пасажирські поїзди проходять біля нашого будинку. Знайомі, котрі заходять до нас, запитують: «Як ви можете жити при такому шумі?» А ми зовсім не помічаємо ніякого шуму.

в) Чому ми, дивлячись на зоряне небо, бачимо лише найяскравіші зірки, інших ми не помічаємо?

- г) Під час обстеження гостроти зору повітряного спостерігача, що стояв на посту в літній час, виявилось, що обтирання обличчя водою кімнатної температури набагато поліпшує гостроту зору.
- д) Сліпоглухонімі орієнтуються в просторі переважно за допомогою нюхових, рухових, вібраційних, дотикових відчуттів.
- е) Чому ми, коли їмо гарячий суп, не помічаємо, солоний він чи ні?
- ж) Чому говорять: «На вкус и цвет товарища нет»?
- з) Дегустатори відзначаються винятковою тонкістю смакових відчуттів.

Яка закономірність відчуттів проявляється у кожному з наведених прикладів?

1. Тривалий неприємний запах перестає відчуватися.
2. Після занурення руки у холодну воду подразник, нагрітий до 30 градусів за Цельсієм, сприймається як теплий, хоча його температура нижча за нормальну температуру шкіри на руці.
3. Під впливом смаку цукру знижується кольорова чутливість до оранжево-червоних променів.
4. Під впливом деяких запахів (гераніолу, бергамотової олії) спостерігається загострення слухової чутливості.
5. Побувши у приміщенні, людина незабаром перестає відчувати запах горілого, хоча новоприбула виразно відчуває його.
6. О.М. Скрябін та М.А. Римський-Корсаков мали кольоровий слух, тобто чули звуки, забарвлені в різні кольори.
7. Орієнтування сліпоглухих у довколишньому просторі спирається переважно на відчуття – нюхові, рухові, вібраційні та відчуття дотику.
8. Після обтирання обличчя холодною водою гострота зору пілота-спостерігача підвищилася.
9. Від посилення освітлення в залі звуки, що линули зі сцени, стали здаватися глядачам голоснішими.
10. Ми часто вживаємо і добре розуміємо зміст таких виразів як «гострий смак», «солодкі звуки», «важкі фарби», «пишна музика», «кислий запах», «холодний колорит картини» тощо.

СПРИЙМАННЯ

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ:

1. Особливості сприймання.
2. Види сприймання.

Основні поняття: сприймання, предметність, цілісність, осмисленість, константність, перцептивні дії, аперцепція.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія : теоретичний курс : навч.-метод. посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.

2. Загальна психологія : Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.В. Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – Київ : Форум, 2000. – 543 с. – С. 180-199.
 3. Психологія / За ред. Ю.Л. Трофімова : Вид. третє, стереотипне. – Київ : Либідь, 2001.
 4. Загальна психологія : Підручник // О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ : Либідь, 2005. – С. 101-138.
- Додаткова:
1. Семиченко В.А. Психические состояния. – Київ : «Магістр-S», 1998. – 208 с.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на запитання

1. Який психічний процес називається сприйманням? Чим сприймання відрізняється від відчуттів і який зв'язок між ними?
2. Охарактеризуйте особливості сприймань. Поясніть їх на прикладах.
3. Розкажіть про залежність сприймань від характеру діяльності.
4. Поясніть роль моторних компонентів у сприйманні.
5. Охарактеризуйте сприймання як систему перцептивних дій, спрямованих на обстеження предметів і виявлення їх властивостей.
6. Розкажіть про особливості зорових і слухових сприймань людини.
7. Що таке спостереження? Спостережливість?

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її.

1. Пізнавальний психічний процес відображення в мозку людини окремих властивостей предметів реального світу, що впливають на органи чуття, називають:
 - а) Відчуття.
 - б) Сприймання.
2. Пізнавальний психічний процес відображення в мозку людини при прямому впливові на органи чуття предметів і явищ в сукупності їх властивостей і частин називають:
 - а) Відчуття.
 - б) Сприймання.
3. Знаходячись в квартирі, ви почули сигнал автомашини і сказали собі: «Це приїхало таксі, яке я викликав». В даному випадку має місце процес:
 - а) Сприймання і пам'яті.
 - в) Відчуття і мислення.
 - б) Сприймання, пам'яті і мислення.
 - г) Відчуття, пам'яті і мислення.
4. З вікна вагону швидкого поїзда ви бачите, що на лузі пасуться корови, причому ця ділянка лугу обнесена електропастухом. І ви говорите собі: «Це колгоспне або скоріше всього господарське стадо». В даному випадку йде мова про:
 - а) Відчуття.
 - б) Сприймання.
5. Механізм умовно-рефлекторної діяльності окремого аналізатора є фізіологічним механізмом.
 - а) Відчуття.
 - б) Сприймання.

6. Рецептори аналізаторів, винесені на поверхню тіла, називаються:
- Пропріоцептори.
 - Інтеріоцептори.
 - Екстероцептори.
7. В якій з нижче поданих відповідей названі лише об'єктивні умови, що забезпечують виділення об'єкта в процесі сприймання?
- Контрасність об'єкта з фоном, його величина, яскравість, обізнаність з предметом, форма.
 - Колір, оригінальність форми об'єкта, контрастність предмета з фоном. величина об'єкта.
 - Цілеспрямованість, контраст фігури з фоном, інтенсивність дії подразника.
 - Больові відчуття.
8. Яке з визначень аперцепції правильне?
- Аперцепція – це негативний вплив попереднього досвіду на сприймання.
 - Аперцепція – це позитивний вплив попереднього досвіду на сприймання.
 - Аперцепція – це залежність сприймання від попереднього досвіду людини.
 - Аперцепція – це залежність сприймання від об'єктивних властивостей об'єкта.
9. Ілюзією сприймання називається:
- Властиве в певних умовах усім людям неадекватне, помилкове відображення предметів.
 - Помилкове відображення предметів у хворобливому стані.
 - Неадекватне, помилкове відображення предметів, властиве тільки деяким людям.
10. Яка закономірність сприймання проявляється в таких фактах: тарілку, що стоїть на столі, ми сприймаємо як круглу, хоча її зображення на сітківці ока має форму еліпса; сніг ми сприймаємо білим і в рожевих променях раннього сонця, і в сутінках?
- Аперцепція.
 - Константність.
 - Ілюзія.
11. У якому рядку йдеться про сприймання?
- Людина чує мелодію пісні, бачить знайомий пейзаж, букет квітів.
 - Людина відчуває зелений колір, смак, біль.
12. Константність – це:
- структурна єдність частин сприйнятого.
 - розуміння суті сприйнятого об'єкта.
 - відносна постійність образу сприйнятого об'єкта.
- 3. Лабораторно-практична робота**

Дослід 1.

Тема: Сприймання як результат спільної роботи аналізаторів.

Обладнання: набір дрібних предметів (гудзики, крейда, монета, гумка, ключ).

Методика проведення: піддослідний закриває очі і простягає руку експериментатору, який кладе йому спочатку на шкіру тильної сторони руки, потім на середину долоні і на кінці пальців.

В кожному з цих випадків експериментатор запитує: «Що це за предмет?», «Що ви можете сказати про нього?».

Відповіді фіксуються в зошиті. Після цього пропонує обмацати предмет і ставить ті ж запитання. Відповіді також фіксує.

Назва предмету	на шкірі тильної сторони руки	на середині долоні	на кінцях пальців
Гудзики			
Крейда			
Монета			
Гумка			
Ключ			

Після завершення досліду студенти роблять висновки.

Висновок: Ізольовані відчуття, що мають місце при 1-3 положенні предметів, не дають можливості визначити предмет, тобто процес сприймання відсутній. Предмет сприймається лише в тому випадку, коли функціонує система аналізаторів: шкіряно-механічний, температурний, м'язево-руховий.

Дослід 2.

Тема: Демонстрування осмисленості сприймання

Обладнання: картки з текстом, наприклад: «Психолонія дає можливість розуміти самого себе, знати свої сильні і слабкі сторони. А знати себе необхідно для самовидовання, для роботи над собою, над виправленням своїх недоріків, над розвитком своїх здібностей. Знати себе необхідно також для того, щоб свідомо вибрати таку спеціальність, таку роботу, в якій можна привести більше всього користі суспільству і отримати більше всього задоволення».

Методика проведення: експериментатор голосно і правильно читає текст.

Студенти слідкують за своїми текстами. Після закінчення студентам пропонується мовчки, не дивлячись на текст, відмітити у себе в зошитах всі помічені помилки в тексті. Після цього пропонується на протязі одної хвилини знов переглянути текст і знайти у ньому ще не помічені помилки.

Висновок: осмисленість сприймання тісно пов'язане з мисленням, з розумінням суті предмета.

МЕТОДИКА «ВИЗНАЧЕННЯ ДОМІНУЮЧОГО ТИПУ СПРИЙМАННЯ ЗА РОБОТОЮ ПРОВІДНИХ АНАЛІЗАТОРІВ»

Мета: визначити, які з відчуттів найшвидше реагують на подразники в момент їх безпосередньої дії на аналізатори.

Інструкція: відповідайте на запитання «згодні» чи «не згодні». У таблиці обведіть кружечком ті запитання, на які дали відповідь «згодний(на)».

Тип А (зоровий аналізатор)	1, 5, 8, 10, 12, 14, 19, 21, 23, 27, 31, 32, 39, 40, 42, 45
Тип В (дотик, смак, нюх)	3, 4, 9, 11, 16, 18, 22, 25, 28, 29, 30, 35, 38, 41, 44, 47
Тип С (слуховий аналізатор)	2, 6, 7, 13, 15, 17, 20, 24, 26, 33, 34, 36, 37, 43, 46, 48

Текст

1. Люблю спостерігати за хмарами і зірками.
2. Часто наспівую собі під ніс.
3. Не визнаю незручну моду.
4. Обожаю ходити в сауну.
5. В автомобілі для мене важливий колір.
6. Упізнаю по кроках, хто зайшов до кімнати.
7. Мене розважає копіювання діалектів.
8. Багато часу присвячую своїй зовнішності.
9. Люблю масаж.
10. Коли є вільна хвилина, люблю роздивлятися людей.
11. Погано себе почуваю, коли не насолоджуюся ходюю.
12. Дивлячись на сукню (костюм) у вітрині магазину, я переконана, що мені в ній буде добре.
13. Коли почую стару мелодію, до мене повертається минуле.
14. Часто читаю під час їжі.
15. Дуже часто говорю по телефону.
16. Я схильний(а) до повноти.
17. Надаю перевагу прослуховуванню розповіді, аніж самостійному читанню.
18. Після поганого дня мій організм у напруженні.
19. Із задоволенням і дуже багато фотографую.
20. Довго пам'ятаю, що мені сказали друзі і знайомі.
21. З легкістю віддаю гроші за квіти, тому що вони прикрашають життя.
22. Увечері люблю приймати гарячу ванну.
23. Намагаюся записувати свої власні справи.
24. Часто розмовляю сам(а) з собою.
25. Після тривалої їзди в машині довго прихожу до тями.
26. Тембр голосу багато про що говорить мені про людину.
27. Дуже часто оцінюю людей за манерою одягатися.
28. Люблю потягатися, виправляти кінцівки, розминатися.
29. Занадто тверде чи м'яке ліжко – це для мене мука.
30. Мені нелегко знайти зручне взуття.
31. Дуже люблю ходити в кіно.
32. Упізнаю обличчя навіть через роки.
33. Люблю ходити під дощем, коли краплини стукають по парасольці.
34. Умію слухати те, що мені говорять.
35. Люблю танцювати, а у вільний час займатися спортом чи гімнастикою.
36. Коли чую цокіт годинника, не можу заснути.
37. У мене якісна стереоапаратура.
38. Коли чую музику, починаю відбивати такт ногою.
39. На відпочинку не люблю оглядати пам'ятники архітектури.
40. Не виношу розгاردіяш.
41. Не люблю синтетичних тканин.
42. Вважаю, що атмосфера в кімнаті залежить від освітлення.

43. Часто ходжу на концерти.
44. Один потиск руки багато чого може сказати про особистість.
45. Охоче відвідаю галереї і виставки.
46. Серйозна дискусія – це захоплююча справа.
47. Через дотик можна сказати значно більше, ніж словами.
48. У шумі не можу зосередитися.

Опрацювання результатів. Тепер підрахуйте, в якому розділі у вас найбільше кружечків – це і є ваш домінуючий тип сприймання.

Тип А (зоровий аналізатор): часто використовуються слова і речення, які пов'язані із зором, з образами і уявою. Наприклад – «не бачив цього», «це, звичайно, роз'яснює всю справу», «помітила чудову особливість». Малюнки, образні описи, світліни говорять типу А більше, ніж слова. Люди, які належать до цього типу, миттєво схоплюють те, що можна побачити: кольори, форми, лінії, гармонію і безлад.

Тип В (дотик, нюх, смак): у даному випадку частіше використовуються слова «не можу цього зрозуміти», «атмосфера тут нестерпна», «її слова глибоко мене вразили», «подарунок для мене був чимось схожий на теплий дощ». Сприйняття і враження людей даного типу стосуються головним чином того, що пов'язане з дотиком, інтуїцією, здогадами. У розмові їх цікавлять внутрішні переживання.

Тип С (слуховий аналізатор): переважно вживаються такі звороти, як «не розумію, що ти мені говориш», «це звістка для мене погана», «не виношу таких голосних мелодій» – це характерні вислови для людей такого типу. Велике значення для людей цього типу сприйняття має все акустичне: звуки, слова, музика, шумові ефекти.

4. Розв'язання психологічних задач

1. Які особливості сприймань яскраво виявляються в поданих нижче прикладах?
 - а) Ми сприймаємо сніг білим і в рожевих променях вечірнього сонця, і в сутінки.
 - б) Слухаючи музику, сприймаємо не окремі звуки, а мелодію. Вона залишається тією самою і тоді, коли ми слухаємо симфонічний чи струнний оркестр, і тоді, коли слухаємо лише один рояль (за К.К. Платановим).
 - в) Розглядаючи Місяць в телескоп, офіцер сприйняв гору за башти фортеці, пастор – за дзвіницю, а географ – за вулкан.
 - г) Незнайома жінка серед чоловіків, зовні не різко відмінних один від одного, буде сприйнята яскравіше, ніж тоді, коли вона буде в групі жінок (за О.О. Бодальовим).
 - д) Чому ми рідко помічаємо помилки при читанні художньої літератури?
2. Уважно прочитайте уривок опису природи із роману П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і вкажіть, які види сприймань і відчуттів мали місце в героя роману.

«Надворі весна вповні. Куди не глянь – скрізь розвернулося, розпустилося, зацвіло пишним цвітом... Поле... що безкрає море – скільки зглянеш –

розіслало зелений килим, аж сміється в очах. Над ним синім шатром розіп'ялося небо – ні хмариночки, ні плямочки, чисте, прозоре – погляд так і тоне... з неба, як розтоплене золото, летиться на землю блискучий світ сонця; на ланах грає сонячна хвиля; під хвилию сіє хліборобська доля... легесенький вітерець подихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билинку... І ведуть вони між собою тиху таємну розмову, чути тільки шелест жита, травиці... А згори лине жайворонкова пісня... Перериває його перепелячий крик... І все те зливається до купи в чудний гомін, вривається в душу... Гарно тобі, люблю, весело!»

- Учениця п'ятого класу на питання про державний лад древнього Єгипту відповіла, що «єгипетська держава була рибовласницькою державою». Побачивши здивований погляд учителя, вона додала: «Єгипетська держава розташована в долині річки Ніл. А в річці багато риби, тому вона й була рибовласницькою». Чим пояснюється така помилка у сприйманні учениці?
- В якому випадку людина краще сприймає і запам'ятовує нову дорогу – якщо йде сама чи з співбесідником, який добре знає дорогу? Дайте обґрунтування своєї відповіді.
- Знаючи закономірності сприймання, поясніть, чому рідко помічаємо помилки при читанні художньої літератури?
- Чому помилки в зошиті вчитель виправляє червоним чорнилом?

ТЕМА 1.7. Пам'ять.

Мета: закріпити теоретичні знання з теми щодо видів пам'яті, процесів та індивідуальних відмінностей пам'яті, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

- Поняття про пам'ять.
- Теорії пам'яті.
- Види пам'яті.
- Процеси пам'яті (запам'ятовування, збереження, відтворення, забування).
- Індивідуальні особливості пам'яті.

Основні поняття: пам'ять, мнемічна діяльність, рухова, образна. Емоційна, словесно-логічна пам'ять, мимовільна, довільна пам'ять, короточасна, довгочасна пам'ять, запам'ятовування, збереження, відтворення, забування, смислова і механічна пам'ять, уявлення пам'яті людини.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

- Дуткевич Т.В. Загальна психологія: теоретичний курс: навч.-метод. посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.
- Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.В. Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – Київ : Форум, 2000. – 543 с. – С. 218-226.

3. Психологія / За ред. Ю.Л. Трофімова : Вид. третє, стереотипне. – Київ : Либідь, 2001.
4. Загальна психологія : Підручник // О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ : Либідь, 2005. – С. 175-203.

Додаткова:

1. Аткинсон Р. Человеческая память : система памяти и процессы управления // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 102-105.
2. Выгодский Л.С. Память и ее развитие в детском возрасте // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 115-125.
3. Рубинштейн С.Л. Память // Загальна психологія : Хрестоматія : навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 125-133.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на запитання

1. Розкрийте зміст поняття пам'ять. Яку роль у житті людини відіграє пам'ять?
2. Охарактеризуйте види пам'яті за її змістом.
3. Розкажіть про короточасну та довгочасну пам'ять.
4. Дайте визначення уявлення пам'яті та покажіть, чим відрізняються образи уявлення від образів сприймання.
5. Охарактеризуйте процеси пам'яті.
6. Розкажіть про смислове і механічне запам'ятовування та їх місце і роль у засвоєнні знань.
7. Поясніть умови продуктивності мимовільного запам'ятовування.
8. Розкрийте основні умови успішного довільного запам'ятовування.
9. З'ясуйте сутність забування, його причини і способи боротьби з ним.
10. Що таке відтворення і яка його роль у житті людини?
11. Чому К.Д. Ушинський зазначав, що повторення з метою пригадати забуте свідчить уже про недоліки в навчанні і взагалі про погане викладання в школі?
12. Чим пояснити, що учень, який вчить матеріал лише для того, щоб скласти екзамен, швидко його забуває?
13. Чому вихователька перед заучуванням вірша дошкільниками проводить бесіду за його змістом, пояснює значення нових слів?
14. За допомогою якого психічного процесу ви зможете подати повний словесний портрет кількох знайомих, яких зустріли годину-другу тому?
15. Укажіть, який вид пам'яті є провідним для спортсмена, актора, художника, лектора.
16. Коли ви повідомите дітям той матеріал, який вважаєте найбільш складним або важливим: на початку, в середині чи в кінці заняття? Чому?

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обгрунтуйте її.

1. Яке з наведених нижче визначень пам'яті є найточнішим і найповнішим?
Пам'ять – це:
 - а) збереження раніше набутих вражень;
 - б) основна умова набуття людського досвіду;
 - в) збереження, запам'ятання і відтворення раніше сприйнятого;
 - г) створення в голові людини образів раніше сприйнятого.
2. Назвіть вид пам'яті, який виявляється при запам'ятванні змісту казки чи оповідання дитиною:
 - а) Рухова пам'ять.
 - б) Емоційна.
 - в) Словесно-логічна.
 - г) Образна.
3. Як зветься пам'ять, яка характеризується швидким запам'ятанням матеріалу, негайним його відтворенням і дуже коротким збереженням?
 - а) Образною.
 - б) Мимовільною.
 - в) Короткочасною.
4. На які види поділяється запам'ятання залежно від участі мислення в його роботі?
 - а) Образне, механічне, словесно-логічне.
 - б) Образне, смислове, механічне.
 - в) Рухове, довільне, мимовільне, механічне.
 - г) Смислове, механічне.
5. В якому з рядків дано правильну класифікацію видів пам'яті за характером психічної активності?
 - а) Образна, рухова, словесно-логічна, емоційна.
 - б) Образна, рухова, словесно-логічна, короткочасна.
 - в) Слухова, довільна, образна, рухова, словесно-логічна, емоційна.
 - г) Образна, рухова, словесно-логічна, дотикова.
6. Що є необхідною умовою продуктивного мимовільного запам'ятовування?
 - а) Дійове ставлення до матеріалу, коли він входить до змісту основної мети діяльності і є одним з факторів успішного запам'ятовування.
 - б) Дія з предметом є необхідною умовою при мимовільному запам'ятовуванні пізнавального матеріалу.
 - в) Продуктивність мимовільного запам'ятовування не залежить від дії з предметами.
7. Який вид пам'яті виявляється в описаному прикладі?
Протягом багатьох років проф. А.Р. Лурія спостерігав людину з феноменальною пам'яттю – Ш. Їй пропонували довгі ряди зовсім беззмістовних складів, чисел, слів. Вона не тільки запам'ятовувала їх всі, але й через довгі роки могла відтворити матеріал, який вона запам'ятала майже без переключень.
В подібних випадках Ш. сідав, закривав очі, робив паузу, а потім говорив: «Так, так... це було у вас на тій квартирі... ви сиділи за столом, а я на качалці... ви були в сірому костюмі й дивились на мене, так... ось... я бачу, що ви мені говорили...» І далі безпомилково називав слова.
 - а) Рухова пам'ять.
 - б) Емоційна.
 - в) Словесно-логічна.
 - г) Образна.

8. Учнів на екзамені в перший момент здається, що він нічого не знає, а потім в пам'яті виникають окремі потрібні відомості і в кінці кінців знає, що потрібно відповісти. Це явище називають:
- а) Ремінісценцію. б) Парамнезією. в) Персеверацією.
9. Пам'ять обслуговує лише окремі дії, після виконання яких інформація, збережена чи відновлена пам'яттю, стає непотрібною і забувається. В даному випадку має місце:
- а) Довгочасна пам'ять. б) Короткочасна. в) Оперативна.
10. Запам'ятовування опирається на розуміння сприйнятого, виділення в ньому головного і другорядного, загальних положень і конкретних деталей. В даному випадку має місце:
- а) Смысловое запам'ятовування.
б) Механічне запам'ятовування.

3. Лабораторно-практична робота

Дослід 1

Тема: Дослідження зорової пам'яті.

Мета: визначення об'єму короткочасної зорової пам'яті.

Інструкція: Зараз вам будуть показані бланки з фігурами. Постарайтесь запам'ятати, які це фігури і як вони взаємно розміщені. По команді «Закінчили» ви у своїх бланках намалюєте те, що запам'ятали (див. дод. А.).

Аналіз результатів: 12-14 фігур – високий; 9-11 фігур – вище середнього; 5-8 фігур – середній; 3-4 фігури – нижче середнього; 1-2 фігури – низький.

Дослід 2

Тема: Дослідження короткочасної оперативної пам'яті.

Мета: визначити особливості короткочасної оперативної пам'яті

Інструкція: я буду зачитувати числа – 10 рядів з 5 чисел в кожному. Ваше завдання: запам'ятати ці 5 чисел в тому порядку, в якому вони прочитані, а потім подумки додати перше число і друге, друге і третє і т.д. Інтервал між зачитуванням рядів 15 секунд. Підраховується число правильно знайдених сум (максимальне число – 40). Норма для дорослої людини – від 30 чисел і більше.

№ ряду	числа					№ ряду	ключ				
1.	5	2	7	4	1	1.	7	9	8	5	
2.	3	5	4	2	5	2.	8	9	6	7	
3.	7	1	4	3	2	3.	8	5	7	5	
4.	2	6	2	5	3	4.	8	8	7	8	
5.	4	4	6	1	7	5.	8	10	7	8	
6.	4	2	3	1	5	6.	6	5	4	6	
7.	3	1	5	2	6	7.	4	6	7	8	
8.	2	3	6	1	4	8.	5	9	7	5	
9.	5	2	6	3	2	9.	7	8	9	5	
10.	3	1	5	2	7	10.	4	6	7	9	

Дослід 3

Мета: Визначення типу пам'яті.

Обладнання: Набір карток.

Методика проведення: Дослід складається з трьох етапів (А, Б, В).

- А.** Експериментатор зачитує 10 слів: *літак, лампа, яблуко, олівець, гроза, качка, млин, пуга, листок, обруч*. Піддослідні уважно слухають, запам'ятовують, після чого повинні записати слова, які кожен запам'ятав, в будь-якому порядку.
- Б.** Експериментатор демонструє через кожні 5 секунд 10 карток, на яких чітко написані слова: *чайник, ніж, метелик, свічка, тачка, колода, журнал, малина, хомут, дошка*. Після цього піддослідні записують ці слова в будь-якому порядку.
- В.** Експериментатор зачитує, а піддослідні пошепки слідом за ним повторюють, «записують» у повітрі, а після досліду – в зошит слова: *пароплав, собака, парта, чоботи, наука, калач, гай, гриб, жарт, жовнір*. Після того як всі три серії досліду проведені, експериментатор читає слова кожної серії, а піддослідні відмічають у себе в зошитах знаком слова, які були правильно ними відтворені.

Підраховують результати по кожній серії слів, порівнюють їх та визначають на цій основі тип пам'яті, який переважає у кожного з піддослідних.

Дослід 4

Мета: Роль осмислення сприймання в запам'ятовуванні.

Обладнання: Таблиця слів.

Методика проведення: Експериментатор читає з невеликими паузами між окремими парами першу серію слів:

№ з/п	Пари слів		№ з/п	Пари слів	
1.	лист	зелений	9.	сокира	рубати
2.	ніж	різати	10.	камінь	тепло
3.	курка	яйце	11.	пошта	лист
4.	сонце	місяць	12.	дим	пожежа
5.	теорія	практика	13.	каса	гроші
6.	блискавка	грім	14.	риба	вода
7.	тонкий	товстий	15.	вікно	двері
8.	книга	читати			

Потім читається перше слово кожної пари. Піддослідні записують в своїх зошитах друге слово відповідної пари. Після цього для перевірки експериментатор знову зачитує всю серію повністю.

Так само експериментатор читає другу серію, де пари слів не мають ніякого логічного зв'язку.

Студенти порівнюють коефіцієнти смислової та механічної пам'яті, роблять висновок про те, що осмислення матеріалу значно полегшує його запам'ятовування.

№ з/п	Пари слів		№ з/п	Пари слів	
1.	яблуко	небо	9.	аудиторія	ластівка
2.	залізо	волосся	10.	жук	крісло
3.	буква	кисіль	11.	поле	театр
4.	перо	вода	12.	лист	рак
5.	очі	вилка	13.	роман	туман
6.	цукор	капельюх	14.	папір	кістка
7.	годинник	озеро	15.	фарба	корінь
8.	лялька	стеля			

Результати записуються у таблицю.

ТАБЛИЦЯ

Об'єм смислової пам'яті			Об'єм механічної пам'яті		
Кількість слів першого ряду A1	Кількість слів, що запам'ятали B1	Коефіцієнт смислової пам'яті C1=B1 / A1x100	Кількість слів другого ряду A2	Кількість слів, що запам'ятали B2	Коефіцієнт механічної пам'яті C2=B2 / A2x100

Дослід 5

Мета. Демонстрування ролі систематизації матеріалу в процесі запам'ятовування.

Обладнання. Два оповідання по 83 слова. Одне згруповане, а друге незгруповане:

1. Вовк дуже подібний до великого собаки. Шерсть у вовка довга, шорстка. Очі в нього – косі. Хвіст опущений донизу. Живуть вовки в лісах, байраках, деколи в степу. Навесні та влітку вони бродять поодиноці або парами. Восени живуть цілою сім'єю. Взимку вони часто ходять великими зграями. Вовк нападає на велику рогату худобу та на деяких диких тварин. Живиться він дрібними тваринами, навіть комахами. Влітку для нього багато їжі в лісі, а взимку він забігає навіть в села та загризає худобу. Боротьбу з вовками ведуть команди мисливців. Вони роблять облави на вовків. Для відлову вовків ставлять пастки. Якщо ввіймають вовка, його вбивають (згруповане).

2. Лисиця на зріст така, як невеликий собака. Живе в лісі. Живиться невеликими тваринами. Малята народжуються у лисиці наприкінці квітня. Морда у лисиці гостра. Свою нору лисиця рідко робить сама. Вміє лисиця і рибу ловити. Коли лисиця чує ворога, вона в зубах переносить лисенят в інше місце. Хвіст у лисиці довгий, пухнастий. Дуже часто лисиця живе у спустілих норах інших звірів. Деколи вона нападає на домашню птицю. В перший місяць після народження лисенят не виходять з нори. Шерсть у лисиці густа. Іноді лисиця живе поміж камінням або в ямі серед чагарників. Любить лисиця їсти груші, сливи, їжу лисяткам приносить їх мати (незгруповане).

Методика проведення. Експериментатор в середньому темпі читає оповідання. Піддослідні уважно слухають, а потім письмово відображають кожне оповідання у своїх зошитах. Підраховують кількість слів та речень при відтворенні згрупованого та незгрупованого тексту.

Визначають середнє арифметичне слів та речень у відтворенні всієї групи.

Викладач разом зі студентами аналізує одержані наслідки та на їх основі формулює висновки:

- а) систематизований матеріал запам'ятовується легше, ніж несистематизований, про що слід пам'ятати вчителю при поясненні нового матеріалу;
- б) при запам'ятовуванні і відтворенні несистематизованого матеріалу йшла робота по його систематизації, логічне угруповання, без чого розуміння тексту та відтворення дуже ускладнювалося.

Дослід 6.

Тема: Вибірковий характер пам'яті.

Матеріал: набір слів: любов, сірник, зустріч, полка, школа, розлука, потяг, хвороба, дошка, сесія, екзамен, мило, дружба, гвинт, стіна, стипендія, капуста, побачення, труба, цегла.

Інструкція: я зараз прочитаю вам слова. Після читання запишіть мовчки всі слова, які запам'ятали.

Перевірка: викладач повільно читає, студенти відмічають, які слова запам'ятали.

В кінці роблять **висновок** про, те, що не все запам'ятовується однаково добре. Емоційний або значимий матеріал запам'ятовується краще.

4. Розв'язання психологічних задач

1. Вкажіть, які види пам'яті та процеси проявляються в описаних нижче прикладах:
 - А) Учень, готуючи домашнє завдання, знайшов потрібний параграф, почав його читати і радісно скрикнув: «Я це все знаю, вчитель розказував на уроці». А наступного дня одержав «2», бо не зміг переказати зміст параграфа.
 - Б) К. Станіславський писав: «...в пам'яті оживають пережиті раніш почуття. Здається, що вони зовсім забуті, але раптом якийсь натяк, думка, знайомий образ – і вас знову охоплюють переживання... Раз ви здатні бліднути, червоніти на саму згадку про пережите, раз ви боїтеся думати про давно минуле нещастя – у вас є пам'ять на переживання».
2. Учень, готуючи домашнє завдання, знайшов потрібний параграф, почав його читати і радісно скрикнув: «Я це все знаю, вчитель розказував на уроці», – а наступного дня одержав «2», бо не зміг переказати зміст параграфа.
3. Вчитель, починаючи урок, наказав учням закрити підручники, поставив перед ними питання і викликав одного з них до дошки. Викликаний учень, хвилинку подумавши, ґрунтовно і правильно відповів на поставлене запитання.

4. Коли ви повідомите учням той матеріал, який вважається найбільш складним або важливим: на початку, в середині чи в кінці уроку?

5. Котрий з учнів краще запам'ятає вірш, якщо врахувати, що пам'ять у них приблизно однакова? Чому?

– Ой, який великий цей вірш, тут сидіти й сидіти, – сказав один.

– І не такий вже й великий, швидко вивчимо, – відповів другий.

6. Як можна пояснити забування у наведеному нижче прикладі?

Якось один актор повинен був замінити на один спектакль свого товариша. Він вивчив роль протягом одного дня і під час спектаклю знав її досконало. Але через декілька днів виявилось, що треба ще раз зіграти цю ж роль. Директор викликав актора і сказав йому про це.

– Я не можу сьогодні грати, я не пам'ятаю ролі, з чистосердечним жалем сказав актор.

– Як не можете? Ви її два дні тому добре знали. У вас же прекрасна пам'ять.

– Все не так, але роль я забув.

7. Дайте пояснення нижчезазначеному факту. Піддослідному пропонують підрахувати суму чисел 5, 9, 7.

Після пред'явлення «9» несподівано спалахує яскраве світло, що засліплює піддослідного. Заспокоївшись, він додає 5 до 7, а цифру «9» не враховує, ніби її не пред'являли.

Який вид пам'яті за часом (довгочасна, короткочасна чи оперативна) має місце в даному випадку. Чому людина не запам'ятала «9»?

8. Який вид відтворення змалював А.П. Чехов у цьому оповіданні?

«У відставного генерал-майора Булдєєва розболілися зуби. Він полоскав рота горілкою, коньяком, прикладав до болючого зуба тютюновий кіпоть, опій, скипидар, гас, мастив щоку йодом..., але все це... не допомагало.

Всі домашні – дружина, діти, слуги, навіть кухарчук Петька пропонували кожний свої ліки... і прикажчик Булдєєва Іван Овсійович прийшов до нього й порадив полікуватися замовою.

Тут, у нашому повіті, ваше превосходительство, – сказав він, літ десять тому служив акцизний, Яків Васильович. Замовляв зуби – перший сорт. Було одвернется до вікна, пошепче, попліє і як рукою! Силу йому таку дано...

– Де ж він тепер?

– А після того, як його з акцизних звільнили, в Саратові в теці живе... Надішліть йому, ваше превосходительство, депешу...

Генерал сів за стіл і взяв перо в руки.

– Його в Саратові кожен собака знає, – сказав прикажчик. Звольте писати, ваше превосходительство, в місто Саратов, значить... Його благородію панові Якову Васильовичу... Васильовичу... А на прізвище... А прізвище я от і забув. Васильовичу... Чорт! Як же його на прізвище? Допіру, як сюди йшов, пам'ятав... Стривайте...

Іван Овсійович підвів очі до стелі й заворушив губами. Булдєєв і генеральша нетерпляче чекали...

– Зараз... Васильовичу... Якову Васильовичу... Забув! Таке ще немудряче прізвище... ніби якийсь коняче... Кобилін? Ні, не Кобилін. Стривайте... Жеребцов хіба? Ні, і не Жеребцов. Пам'ятаю, прізвище коняче, а яке – із голови вибило...

– Лошадінін... Лошаков... Жеребкін... Все не те!

– Ну, то як же я йому писатиму? Ти думай!

– Хвилинку. Лошадкін... Кобилкін... Корінний... Ні, ні. Пристяжкін... Ні, не те! Забув!

...Вранці генерал знову послав до лікаря...

Приїхав лікар і вирвав болючий зуб... Зробивши свою справу... лікар сів у бричку і поїхав додому. За ворітьми в полі він зустрів Івана Овсійовича... Судячи із зморшок на його лобі і з виразу очей, думки в нього були напружені, нестерпні...

– Буланов... Черезседельников... – бурмотів він.

– Засупонін, Лошадський...

– Іване Овсійовичу! – звернувся до нього лікар.

– Чи не можу я, голубе, купити у вас чвертей із п'ять вівса?

Іван Овсійович тупо глянув на лікаря, якийсь дико посміхнувся і, не сказавши у відповідь і слова, сплеснув руками і помчав у садибу так швидко, ніби за ним гнався скажений собака.

– Пригадав, ваше превосходительство – закричав він радісно, не своїм голосом, влітаючи в кабінет до генерала.

– Пригадав, дай бог здоров'я лікареві! Овсов! Овсов прізвище акцизного! Овсов, ваше превосходительство! Надсилайте депешу Овсову!»

ТЕМА 1.8. Уява

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначити суттєві ознаки уяви, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Значення уяви в житті людини.
2. Уява як пізнавальний психічний процес.
3. Образи уяви, прийоми їх створення.
4. Види уяви.
5. Індивідуальна своєрідність уяви.

Основні поняття: уява, мрія, ідеал, функції уяви: евристична, передбачення, практична, пізнавальна, естетична; гіперболізація, акцентування, доповнення, аглютинація, реконструкція, типізація, символізація, алегорія, аналогія; довільна, мимовільна уява; продуктивна (творча) та репродуктивна (відтворююча) уява; художня, технічна, наукова уява; активна (дієва) та пасивна уява.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Загальна психологія : Підручник // О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ : Либідь, 2005. – С. 204-218.

2. Загальна психологія: Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – Київ : Форум, 2000. – 543 с. – С. 253-261.
3. Психологія / За ред. Ю.Л. Трофімова : Вид. третє, стереотипне. – Київ : Либідь, 2001.
4. Дуткевич Т.В. Загальна психологія: теоретичний курс : навч.-метод. посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.

Додаткова:

1. Брушлинский А.В. Воображение и познание // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 253-258.
2. Моляко В.А. Психология творческой деятельности // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 268-274.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на запитання

1. Який психічний процес називається уявою? В чому своєрідність цього пізнавального процесу?
2. Розкрийте відмінність між уявою і уявленням. Наведіть приклади.
3. Охарактеризуйте процес створення образів уяви.
4. Назвіть і охарактеризуйте види уяви. Наведіть приклади.
5. Що таке мрії? В чому їх цінність?
6. У чому різниця між мрією і маренням? Наведіть приклади.

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

1. У якому з наведених нижче варіантів йдеться про уяву?
 - а) Я виразно уявив собі школу, вчителів, учнів, з якими вчився понад десять років тому.
 - б) Підійшовши до троянди, я милуюсь її красою, малюю в своїй голові її образ.
2. Яке з поданих нижче визначень уяви є правильним?
 - а) Створення в голові людини чітких образів раніше сприйнятих об'єктів.
 - б) Створення в голові людини нових для неї образів на основі словесного опису їх.
 - в) Сукупність уявлень про навколишню дійсність.
 - г) Створення в голові людини образів об'єктів, яких вона ніколи не сприймала, на основі попереднього досвіду.
3. У якому з поданих нижче визначень йдеться про творчу уяву?
 - а) Самостійне створення в голові людини нових образів на основі попереднього досвіду.
 - б) Створення в голові людини картин далекого майбутнього.
 - в) Психічна діяльність, в результаті якої відбувається створення в голові людини нових думок.
 - г) Створення в голові людини образів нових для неї об'єктів на основі словесного опису.

4. Знайдіть правильне визначення мрії:
- а) Відтворююча уява, звернена в далеке минуле і майбутнє;
 - б) Форма творчої уяви, скерованої на близьке майбутнє;
 - в) Творча уява, що створює в голові людини образи бажаного, здійсненого майбутнього;
 - г) створення людиною образів свого майбутнього.
5. У якому з рядків перелічені види діяльності відображають творчу уяву дітей?
- а) Виготовлення стільця дітьми за зразком вихователя.
 - б) Переказ казки дітьми.
 - в) Малювання дітьми щойно відвіданого зимового парку.
 - г) Розповідь про вчорашню екскурсію до парку.
 - д) Придумування дітьми казки.

3. Лабораторно-практична робота

Дослід 1

Мета роботи: Дослідження просторової уяви.

Обладнання. Циркуль, лінійка, секундомір.

Методика проведення. Студентам повідомляють, що їм доведеться розв'язати 5 задач. Викладач за допомогою секундоміра фіксує час, витрачений на читання першої задачі та обдумування відповіді. Потім студенти послідовно розв'язують інші задачі.

Задача 1. Уявіть собі рівносторонній трикутник, кожна сторона якого дорівнює 6 м. Проведіть мислено основу трикутника вліво на 6 м і паралельно їй через вершину трикутника – вліво такий же відрізок. З'єднайте кінці паралельних ліній прямою. Яка фігура утворилась?

Задача 2. Уявіть собі, що від точки А ви пройшли на південь 10 кроків, потім повернули на схід і теж пройшли 10 кроків, після чого знову зробили 10 кроків на південь, а потім повернули на захід, пройшли стільки ж, і, нарешті, зробили 10 кроків на північ. Яка фігура утворилась із вказаних відрізків?

Задача 3. Від точки А велосипедист проїхав 10 км на схід, потім повернув на північ і проїхав 20 км, опісля проїхав на захід і на південь по 10 км. Нарешті, знову повернув на схід, проїхав ще 10 км. Яка фігура вийшла із вказаних відрізків? Яка вийде буква, якщо мислено перевернути цю фігуру на 180° .

Задача 4. Уявіть собі коло. Поставте в центрі кола крапку, на рівній віддалі від неї (в середині кола) проведіть 2 горизонтальні, а потім 2 вертикальні лінії. На скільки частин розділиться коло? Яка фігура знаходиться в середині кола?

Задача 5. Уявіть собі квадрат. Проведіть діагоналі. Потім двома горизонтальними лініями розділіть квадрат на рівні частини. Скільки вийшло фігур і яких?

Після виконання завдання студенти перевіряють за допомогою креслення правильність відповіді і повідомляють викладача, яка задача розв'язувалась легко, яка викликала труднощі. Правильні рішення задач умовно оцінюються певною кількістю балів: задача 1-4 бали, задачі 2, 3, 4 – по 5 балів кожна, задача 5-6 балів.

Студенти порівнюють дані різних піддослідних за кількістю часу, що був витрачений на обдумування відповіді, та кількістю балів. В кінці занять, спираючись на усний звіт, з'ясовують, в яких задачах викликав утруднення процес актуалізації образу, в яких – процес оперування ним.

Дослід 2

Мета роботи. Виявлення індивідуальних відмінностей відтворюючої уяви.

Обладнання. Описи, взяті з художньої літератури, з книжок з історії, географії; кольорові олівці, папір для малювання.

Методика проведення. Викладач читає один раз уривок:

«Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка – Раствавиця. Серед долини зеленіють розкішні густі та високі верби, там ніби потонуло в вербах село Вербівка. Між вербами дуже виразно й ясно блищить проти сонця висока біла церква з трьома банями, а коло неї невеличка дзвіниця наче заплуталась в зеленому гіллі старих груш. Подекуди з-поміж верб та садків виринають білі хати та чорніють покрівлі високих клунь.

По обидва береги Раствавиці через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, необгороджені тинами. Один город одділяється од другого тільки рядком верб або межами. Понад самим берегом в'ється в траві стежка через усе село. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе, і скрізь бачиш зелене, зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки».

Потім викладач пропонує їм уявити та намалювати об'єкти, про які йшла мова в описі. Після виконання завдання студентам дозволяється ще раз уважно прочитати опис та зробити другий малюнок.

Студенти порівнюють малюнки, зроблені різними людьми, підраховують кількість пропущених об'єктів, помилки, які були допущені в їх зображенні.

Дослід 3

Мета роботи. Дослідження особливостей уяви.

Обладнання. Три будь-яких слова.

Методика проведення. Піддослідний протягом 10 хвилин складає якомога більше речень з даними словами.

Викладач оцінює результати таким чином:

- якщо в реченні використані три слова у дотепній, оригінальній комбінації – виставляє 6 балів;
- якщо ці слова використані без особливої дотепності, але в оригінальній комбінації – 5 балів;
- якщо ж у звичайній комбінації – 4 бали;
- якщо задані слова використані у менш мисленно необхідній, але логічно допустимій комбінації – 3 бали;
- а якщо правильно використані лише два слова, а третє штучно введено в речення – 1 бал.

У разі складання піддослідним речення з безглуздим поєднанням трьох слів – 0 балів. Проаналізувавши речення, студенти підводять підсумки, підраховують суму балів, одержаних кожним піддослідним.

«Наскільки багата ваша уява»

Мета: визначення рівня розвитку уяви.

Матеріал та обладнання: аркуш для записів, ручка, секундомір.

Інструкція досліджуваному: «Вам потрібно відповісти на наведені нижче запитання».

Запитання:

1. Чи цікавитесь Ви живописом? (так – 2, ні – 1)
2. Чи часто нудьгуєте? (так – 1, ні – 2)
3. Розповідаючи якусь історію, любите прикрасити її дрібничкою, доданою від себе? (так – 1, ні – 0)
4. Чи ініціативні Ви на роботі? (так – 2, ні – 1)
5. Чи «широкий» Ваш почерк (багато місця займає на папері)? (так – 1, ні – 0)
6. Свій гардероб підпорядковуєте законам моди чи керуєтеся власним смаком? (так – 2, ні – 1)
7. Чи любите під час засідання малювати одні й ті ж фігурки? (так – 0, ні – 1)
8. Коли слухаєте музику, чи постають перед Вами якісь образи? (так – 1, ні – 0)
9. Любите писати довгі листи? (так – 2, ні – 1)
10. Чи сняться Вам кольорові сни? (так – 1, ні – 0)
11. Чи подумки мандруєте місцями, які знаєте лише за розповідями й де хотіли б побувати? (так – 1, ні – 0)
12. Чи часто плачете в кіно? (так – 1, ні – 0)

Опрацювання результатів. Підрахуйте, будь-ласка, бали.

14-17: у Вас багата уява. Якщо зумієте застосувати її в житті, це принесе вам багато користі.

9-13: уява середня, така зустрічається в більшості людей. Від Вас залежить, чи зможете ви розвинути її.

5-8: Ви реаліст у повному розумінні цього слова і понад хмарами не літаєте. Але трішки фантазії ще нікому не завадило...

4. Розв'язання психологічних задач

Проаналізуйте подані нижче тексти і дайте відповіді на запитання.

1. Про які особливості уяви свідчить запис в щоденнику Л.М. Толстого? Л.М. Толстой, відповідаючи на звинувачення його в тому, що він занадто жорстоко вчинив з Анною Кареніною – героїнею однойменного роману, записав: «Це нагадує мені випадок, який трапився з Пушкіним. Одного разу він сказав: «Уяви, яку штуку зіграла зі мною моя Тетяна. Вона заміж вийшла. Я цього від неї аж ніяк не чекав». Те ж саме я можу сказати про Анну Кареніну. Взагалі герої мої роблять такі штуки, яких би я не бажав. Вони роблять те, що повинні робити в справжньому житті, а не те, що мені хочеться».
2. Вдумливо прочитайте уривок з повісті І. Цюпи «Мужній вершник» і скажіть, за допомогою якого психічного процесу Микола Островський намалював у своїй голові образи горьківських героїв. Чому саме так думаєте?

«Книги М. Горького, які він (мається на увазі Микола Островський) зараз читав запоем, відкривали перед Миколою світ нелегкого людського життя. Люди з сильними характерами обступали хлопця, і він бачив і Челкаша, і полум'яного Данка, який, щоб вивести людей з темряви, запалив своє серце, перетворивши його на вогнескип».

3. Як можна назвати Єгора – героя повісті В. Карбовської «Білі ручки чужу люблять працю» – за такою його характеристикою?

«Єгор – учень сьомого класу – то бачить себе поетом, то космонавтом, який повертається з Марса, то найкращим спринтером в світі.

Головне – герой всього цього досягає дуже легко і швидко, не прикладаючи ніяких зусиль. Єгор просто сидить за столом і...»

4. Визначте, які прийоми використані для створення вказаного нижче образу творчої уяви.

Що зроблю я для людей?! – дужче за грім нукнув Данко. І раптом він розірвав руками собі груди і вирвав з них своє серце і високо підніс його над головою.

Воно палало так яскраво, мов сонце, і яскравіше за сонце, і весь ліс замовк, освітлений цим смолоскипом великої любові до людей, а темрява розлетілася від світла його і там, глибоко в лісі, тремтячи, впала в гнилизну болота. Люди ж, зачудовані, стали як камені (О.М. Горький).

5. Дайте оцінку погляду Воиноного батька на виховання за таким його описом.

– У мене свій погляд на виховання. Речі треба називати своїми іменами. Хочу, щоб син тверезо дивився на світ. Якщо діти стромляють палички в пісок і кажуть, що це сад, або кидають вгору листок згорнутого паперу і думають, що запустили справжню ракету, то їм треба довести, що між паличками і садом, як між листком паперу і ракетою, велика різниця.

6. Проаналізуйте, які реальні об'єкти були покладені в основу побудови казкових образів – снігуроньки, кентавра, русалки.

ТЕМА 1.9. Мислення

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначати суттєві ознаки мислення, розвивати вміння використання теоретичних знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Загальна характеристика мислення.
2. Операції мислення. Основний механізм мислення.
3. Мотивація та детермінація мислення.
4. Мислення як розв'язання задач.
5. Вивчення результатів мислення в психології. Форми мислення: поняття, судження, умовисновки.
6. Процес розуміння. Розумові дії та їх формування.
7. Види мислення.
8. Індивідуально-психологічні особливості мислення.

Основні поняття: мислення, аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, класифікація, мотивація, детермінація, поняття, судження, умовисновки, предметно-дійове, наочно-образне, словесно-логічне.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Загальна психологія : Підручник // О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ : Либідь, 2005. – С. 139-174.
2. Загальна психологія : Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – Київ : Форум, 2000. – 543 с. – С. 202-215.
3. Психологія / За ред. Ю.Л. Трофімова: Вид. третє, стереотипне. – Київ : Либідь, 2001.
4. Дуткевич Т.В. Загальна психологія: теоретичний курс: навч.-метод. посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.

Додаткова:

1. Коваленко А.Б. Психологія розуміння творчих задач // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 194-207.
2. Серета В.Ю. Вчись логічно мислити // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / Серета В.Ю. та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 207-223.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на запитання

1. Що таке чуттєве пізнання? Яку роль воно відіграє в процесі пізнання зовнішнього світу?
2. Дайте пояснення мисленню як вищій формі пізнавальної діяльності людини.
3. Укажіть, у чому виявляється робота мислення під час сприймання яблукового саду в цвіту.
4. Поясніть визначення мислення як опосередкованого і узагальненого відображення предметів і явищ в їх істотних зв'язках, властивостях і відношеннях. З'ясуйте особливості мислення.
5. Розкрийте роль мислення в житті та діяльності людини.
6. Покажіть відмінність мислення від відчуттів та сприймань як форм чуттєвого пізнання об'єктивної дійсності. В чому єдність чуттєвого пізнання і мислення?
7. Доведіть, що мислення глибше, повніше й точніше відображає зовнішній світ, ніж чуттєве пізнання.
8. Вкажіть, що покладено в основу класифікації видів мислення. Охарактеризуйте кожен з них. Наведіть приклади.
9. Розкажіть про мислення як діяльність. Що таке проблемна ситуація? Наведіть приклад.

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обгрунтуйте її.

1. Знайдіть і обгрунтуйте найбільш точне і повне визначення мислення:

- а) Процес відображення окремих конкретних предметів з їх істотними властивостями і якостями;
 - б) Відображення в голові людини предметів та явищ з їх істотними властивостями;
 - в) Процес безпосереднього відображення предметів в їх зв'язках і відношеннях;
 - г) Процес створення в голові людини образів предметів і явищ з їх внутрішніми і зовнішніми властивостями.
 - д) Процес опосередкованого і узагальненого відображення предметів і явищ в їх істотних зв'язках, властивостях і відношеннях.
2. Який психічний процес допоміг Фаллесу в VI ст. виміряти висоту піраміди в такий спосіб: в той час, коли довжина його тіні дорівнювала його зросту, він виміряв довжину тіні піраміди і довідався про її висоту.
- а) Відчуття і сприймання;
 - б) Уявлення і уява;
 - в) Мислення.
3. Яке з наведених тверджень є правильним?
- а) Людина здатна про все мислити.
 - б) Людина здатна все відчувати і сприймати.
 - в) Людина неспроможна про все мислити і мати про все поняття.
4. Яке мислення за видом переважає при засвоєнні теоретичних знань і при здійсненні наукових відкриттів?
- а) Наочно-дійове;
 - б) Образне;
 - в) Логічне.
5. Мислення шахіста є переважно:
- а) Наочно-дійове;
 - б) Образне;
 - в) Логічне.
6. Мислення композитора є переважно:
- а) Наочно-дійове;
 - б) Образне;
 - в) Логічне.
7. Знайдіть правильне твердження:
- а) Там, де немає питання, там немає і мислення;
 - б) там, де немає проблеми або задачі, там немає і мислення.
8. Поняття – це форма мислення, що являє собою:
- а) Найповніше відображення предметів і явищ з їх якостями;
 - б) Відображення за допомогою слова сутності об'єкта;
 - в) Відображення зовнішніх і внутрішніх властивостей явищ і предметів з їх істотними зв'язками та відношеннями;
 - г) Узагальнення предметів та явищ реального світу.
9. Знаряддя людського мислення є:
- а) Відчуття і сприймання;
 - б) Мова і мовлення;
 - в) Мова і сприймання, відчуття.
10. Допишіть основні етапи розв'язування задач:
- а) Чітке усвідомлення питання задачі;
 - б) Аналіз даних задачі;
 - в) Перевірка правильності вирішення задачі.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Виявлення загальних понять (словесно-логічне мислення).

Інструкція: Вам буде зачитано 14 узагальнюючих слів і до кожного із них – набір з 5 слів, два з яких, що знаходяться в найбільшому зв'язку з узагальнюючим словом, потрібно записати. Наприклад, узагальнююче слово «вчитель», пов'язані з ним слова – «учень», «парти», «пояснення», «крейда», «дошка». Вчитель може працювати без крейди, парти, дошки, але не може без учнів і пояснення. Значить, потрібно записати слова «учні» і «пояснення». Узагальнюючі слова і набір з 5 слів читаються з інтервалом 10 секунд.

1. Сад (рослини, садівник, собака, огорожа, земля).
2. Річка (берег, риба, риболов, водорослі, вода).
3. Місто (автомашина, будинки, натовп, вулиця, велосипед).
4. Сарай (сіновал, кінь, дах, худоба, стіни).
5. Куб (кути, креслення, сторона, камінь, дерево).
6. Ділення (клас, ділене, олівець, дільник, папір).
7. Перстень (діаметр, діамант, проба, округлення, виливання).
8. Читання (розділ, книжка, друк, картинка, слово).
9. Газета («Студентський меридіан», додаток, телеграма, папір, редактор).
10. Книга (малюнки, війна, папір, кохання, текст).
11. Спів (дзвін, мистецтво, голос, аплодисменти, мелодія).
12. Бібліотека (місто, книги, лекція, музика, читачі).
13. Ліс (листок, яблуна, мисливець, дерево, вовк).
14. Спорт (Медаль, змагання, оркестр, перемога, стадіон).

Тема: Виключення понять (словесно-логічне мислення).

Інструкція: Вам буде зачитано по 5 слів, з яких 4 об'єднані загальним родовим поняттям, а одне до нього не відноситься або відноситься в меншій мірі. Таке слово вам слід визначити і записати під відповідним номером. Наприклад. Я зачитую слова: цегла, камінь, глина, вапняк, будинок. Перші чотири слова мають загальне родове поняття «будівельний матеріал», останнє слово до нього не відноситься. Потрібно записати:
1) – будинок. На запис дається 10 секунд.

1. Василь, Федір, Іванов, Микола, Петро.
2. Скоро, швидко, поступово, поспішно, спішно.
3. Листок, земля, кора, луска, гілка.
4. Темний, світлий, голубий, чорний, тьмяний.
5. Гніздо, кора, курятник, сторожка, барлога.
6. Невдача, хвилювання, поразка, крах, привал.
7. Успіх, невдача, удача, виграш, спокій.
8. Молоко, сир, сметана, сало, кефір.
9. Глибокий, низький, світлий, високий, гіркий.
10. Хата, піч, дим, хлів, будка.
11. Береза, сосна, дуб, бузок, ялинка.

12. Секунда, час, рік, вечір, неділя.
13. Сміливий, хоробрий, рішучий, злий, відважний.
14. Стіл, ложка, чайник, чашка, тарілка.

Тема: Наочно-дійове мислення в конкретній ситуації.

Хід виконання: Студентам пропонується текст для аналізу, в ході якого слід виявити особливості наочно-образного мислення.

«XVI Олімпійські ігри в Мельбурні ввійшли в історію як ігри Володимира Куца. Він завоював зразу дві золоті медалі на стайерських дистанціях – 5000 і 10 000м, встановивши нові олімпійські рекорди. До XVI Олімпійських ігор В. Куц двічі встановлював світові рекорди, а англічани Крістофер Чатауей і Гордон Пірі відбирали їх. Правда, англічани відбирали рекорди при допомозі самого спортсмена. В. Куц свою боротьбу за першість не супроводжував тактичними маневрами і уловками, ніколи не ховався за інших бігунів, а сміливо, рішуче і мужньо йшов вперед. В Бергені В. Куц на перших же кругах очолював біг, Г. Пірі йшов за В. Куцом, а на останній прямиї рвонув і виявився першим. Г. Пірі впав на руки, підхопивших його друзів, сказав як в Лондоні Чатауей: «Спасибі Куцу».

Деякі спортивні коментатори стали відгукуватися про В. Куца досить критично, його називали «роботом», «людиною-машиною». А одна мельбурзька газета запитувала: «Чи зможе перемагти «робот» спортсменів-мислителів?» І ось старт на 10 000 м. В. Куц вирвався вперед. Г. Пірі слідує за ним, він вірний своїй тактиці і в Мельбурні збирається повторити Берген – хоче за лідером прийти до перемоги... Але ось В. Куц робить перший ривок. Це дає короткочасний успіх. Пірі робить відповідний ривок, і тоді В. Куц різко збавляє темп, і так багато разів. Це і є знаменитий «рваний біг Куца». Так прийшла олімпійська перемога. Тон газет різко змінився. У статті, названій заголовком «Куц – кішка, Пірі – мишка», писали: «Куц – це не машина. Його мозок настільки прекрасно підготовлений, його мислення настільки досконале, як і його тіло». А Пірі сказав: «Справа не втому, що Куц перемає мене, справа в тому, як він це зробив».

ОПИТУВАЛЬНИК «СТИЛЬ МИСЛЕННЯ»

Інструкція: Цей опитувальник призначений для того, щоб допомогти Вам визначити спосіб мислення, якому Ви надаєте перевагу, а також манеру ставити запитання і приймати рішення. Серед запропонованих Вам на вибір відповідей немає правильних чи неправильних. Максимум корисної інформації Ви одержите в тому випадку, якщо будете якомога точніше повідомляти про особливості Вашого реального мислення, а не про те, як, на Вашу думку, варто було б мислити.

Кожен пункт даного опитувальника складається з твердження, з якого випливає п'ять можливих його закінчень. Ваше завдання – прорангувати кожне закінчення речення, тобто біля кожного закінчення проставити номери: 5, 4, 3, 2 чи 1, що вказують на міру Вашої спрямованості на ту чи іншу відповідь:

від 5 (найбільше пасує) до 1 (менше всього пасує). Кожен номер (бал) повинен бути використаний тільки один раз у групі з п'яти закінчень. Навіть якщо два (чи більше) варіанти закінчення речень здаються однаково притаманними Вам, усе-таки намагайтеся їх упорядкувати. Кожне з п'яти закінчень у групі повинне одержати свій номер: 5, 4, 3, 2, 1.

А) Коли між людьми відбувається конфлікт на ґрунті ідей, я відаю перевагу тій стороні, що:

1. Приймає, визнає конфлікт і намагається висловити його відкрито.
2. Більше всіх зачіпає мої власні цінності і ідеали.
3. Краще всіх відображає мої особисті погляди і досвід.
4. Пасує до ситуації найбільш логічно і послідовно.
5. Викладає аргументи найбільш коротко і переконливо.

Б) Коли я починаю працювати над проектом у складі групи, найважливіше для мене:

1. Зрозуміти мету і значення цього проекту.
2. Розкрити мету і цінності учасників робочої групи.
3. Визначити, як ми збираємося розробляти даний проект.
4. Зрозуміти, яку користь цей проект може принести для нашої групи.
5. Щоб робота над проектом була організована і зрушила з місця.

В) Говорячи в цілому, я засвоюю нові ідеї найкраще, коли можу:

1. Пов'язати їх з поточними чи майбутніми заняттями.
2. Застосувати їх до конкретних ситуацій.
3. Зосередитися на них і ретельно їх проаналізувати.
4. Зрозуміти, наскільки вони подібні до звичних ідей.
5. Протиставити їх іншим ідеям.

Г) Для мене графіки, схеми, креслення в книгах чи статтях зазвичай:

1. Корисніші від тексту, якщо вони точні.
2. Корисні, якщо вони чітко відображають важливі факти.
3. Корисні, якщо вони підкріплюються і пояснюються текстом.
4. Корисні, якщо вони піднімають питання поза текстом.
5. Не більш і не менш корисні, ніж інші матеріали.

Г) Якби мені запропонували провести якоесь дослідження, я, імовірно, почав би з:

1. Спроби визначити його місце в більш широкому контексті.
2. Визначення того, чи зможу я виконати його сам, або мені буде потрібна допомога.
3. Міркувань і пропозицій щодо можливих результатів.
4. Рішення про те, чи варто взагалі проводити це дослідження.
5. Спроби сформулювати проблему якомога повніше і точніше.

Д) Якби мені довелося збирати від членів якоїсь організації інформацію, що стосується її нагальних проблем, я волів би:

1. Зустрітися з ними індивідуально і поставити кожному свої конкретні запитання.
2. Провести загальні збори і попросити їх висловити свої думки.

3. Опитати їх невеликими групами, ставлячи загальні питання.
 4. Зустрітися неофіційно із впливовими людьми і з'ясувати їх погляди.
 5. Попросити членів організації надати мені (бажано вписьмовій формі) усю причетну до справи інформацію, якою вони володіють.
- Е) Імовірно, я буду вважати щось правильним, істинним, якщо це «щось»:**
1. Вистояло проти опозиції, витримало опір протилежних підходів.
 2. Узгоджується з іншими речами, яким я вірю.
 3. Було підтверджено практикою.
 4. Піддається логічному і науковому доказу.
 5. Можна перевірити особисто на доступних спостереженню фактах.
- Є) Коли я на дозвіллі читаю журнальну статтю, вона буде швидше за все:**
1. Про те, як комусь удалося вирішити особисту чи соціальну проблему.
 2. Присвячена дискусійному політичному чи соціальному питанню.
 3. Повідомленням про наукове чи історичне дослідження.
 4. Про цікаву, забавну людину чи подію.
 5. Точною, без будь-якогодомислу, з повідомленням про чийсь цікавий життєвий досвід.
- Ж) Коли я читаю звіт про роботу, я звертаю найбільше уваги на:**
1. Близькість висновків до мого особистого досвіду.
 2. Можливість виконання даних рекомендацій.
 3. Надійність і обґрунтованість результатів фактичними даними.
 4. Розуміння автором цілей та завдань роботи.
 5. Інтерпретацію даних.
- З) Коли переді мною поставлено завдання, перше, що я хочу довідатися – це:**
1. Який найкращий метод для вирішення даного завдання.
 2. Кому і коли потрібно, щоб це завдання було вирішене.
 3. Чому це завдання варто вирішувати.
 4. Який вплив його вирішення може мати на інші завдання, що доводиться вирішувати.
 5. Яка пряма, негайна користь від вирішення даного завдання.
- И) Звичайно я довідуюся максимум про те, як зробити щось нове, завдяки тому, що:**
1. Усвідомлюю для себе, як це пов'язано з чимось іншим, що мені добре знайоме.
 2. Беруся за справу якомога раніше.
 3. Вислуховую різні точки зору з приводу того, як це зробити.
 4. Є хтось, хто показує мені, як це зробити.
 5. Ретельно аналізую, як це зробити якнайкраще.
- І) Якби мені довелося проходити якийсь випробування чи складати іспит, я волів би мати:**
1. Набір об'єктивних, проблемно-орієнтованих питань з предмета.
 2. Дискусію з тими, хто також проходить іспит.
 3. Усний виклад і демонстрацію того, що я знаю.

4. Повідомлення у вільній формі про те, як я застосував те, чому навчився.
5. Письмовий звіт, що охоплює історію питання, теорію і метод.

І) Люди, чій особисті якості я поважаю більше за все, це, ймовірно:

1. Видатні філософи і вчені.
2. Письменники і вчителі.
3. Лідери ділових і політичних кіл.
4. Економісти й інженери.
5. Фермери і журналісти.

Й) У цілому я знаходжу теорію корисною, якщо вона:

1. Є спорідненою до тих теорій та ідей, що я вже засвоїв.
2. Пояснює речі новим для мене чином.
3. Здатна системно пояснювати низку пов'язаних з нею ситуацій.
4. Слугує проясненню мого власного досвіду і спостережень.
5. Має конкретне практичне застосування.

К) Коли я читаю статтю з дискусійного питання, я бажав би, щоб у ній:

1. Висвітлювалися переваги для мене в залежності від обраної точки зору.
2. Викладалися всі факти в ході дискусії.
3. Логічно і послідовно викладалися суперечливі питання, що стосуються даної проблеми.
4. Визначалися цінності, що сповідує автор.
5. Яскраво висвітлювалися обидві сторони суперечливого питання і суть конфлікту.

Л) Коли я читаю книгу, що виходить за межі моєї безпосередньої діяльності, я роблю це головним чином унаслідок:

1. Зацікавленості в удосконаленні своїх професійних знань.
2. Вказівки з боку шанованої мною людини на можливу її корисність.
3. Бажання розширити свою загальну ерудицію.
4. Бажання вийти за межі власної діяльності для різноманітності.
5. Прагнення довідатися більше про визначений предмет.

М) Коли я вперше підходжу до якоїсь технічної проблеми, я швидше за все, буду:

1. Намагатися пов'язати її з більш загальною проблемою чи теорією.
2. Шукати шляхів і способів вирішення цієї проблеми.
3. Обмірковувати альтернативні способи її вирішення.
4. Шукати способи, якими інші вже вирішили цю проблему.
5. Намагатися знайти найкращу процедуру для її вирішення.

Н) У цілому я найбільше схильний до того, щоб:

1. Знаходити існуючі методи, що працюють, і використовувати їх якнайкраще.
2. Ламати голову над тим, як різні методи могли б працювати разом.
3. Відкривати нові і більш розроблені методи.
4. Знаходити способи змусити існуючі методи працювати краще і повному.
5. Розбиратися в тому, як і чому існуючі методи повинні працювати.

А тепер складіть обрані Вами номери як бали відповідей за наступними формулами:

$$C=1(A+E+\dot{I})+2(B+C+\dot{Y})+5(V+Ж+K)+4(\Gamma+З+Л)+3(\Gamma+И+Л)+2(D+I+H)$$

$$I=2(A+E+\dot{I})+1(B+C+\dot{Y})+4(V+Ж+K)+3(\Gamma+З+Л)+1(\Gamma+И+M)+3(D+I+H)$$

$$П=3(A+E+\dot{I})+4(B+C+\dot{Y})+1(V+Ж+K)+5(\Gamma+З+Л)+2(\Gamma+И+M)+4(D+I+H)$$

$$A=4(A+E+\dot{I})+3(B+C+\dot{Y})+3(V+Ж+K)+1(\Gamma+З+Л)+5(\Gamma+И+M)+5(D+I+H)$$

$$P=5(A+E+\dot{I})+5(B+C+\dot{Y})+2(V+Ж+K)+2(\Gamma+З+Л)+4(\Gamma+И+M)+1(D+I+H)$$

Де С, I, П, А и P – основні розумові стратегії, відповідно: синтезатор, ідеаліст, прагматик, аналітик, реаліст. Наприклад, вираз $1(A+E+\dot{I})$ означає, що необхідно скласти бали за першими закінченнями у пунктах А, Е і \dot{I} опитувальника, $4(\Gamma+З+Л)$ – складаються бали за четвертими закінченнями у пунктах Γ , З і Л.

Основні мисленнєві стратегії:

СИНТЕЗАТОР

1. Відкрита конфронтація.
2. Приголомшуючі запитання і відповіді.
3. Позиція «стороннього спостерігача».
4. Інкубація суперечностей.
5. Фантазування в стилі «що якщо».
6. Негативний аналіз.

ІДЕАЛІСТ

1. Інтерес до цілого.
2. «Далекий приціл».
3. Визначення цілей і критеріїв.
4. Рецептивне слухання.
5. Пошук засобів для досягнення згоди.
6. Апологія гуманності.

ПРАГМАТИК

1. Інкрименталізм (частковий підхід).
2. Експериментування й інновації.
3. Пошук швидкої віддачі.
4. Тактичне мислення.
5. Маркетинговий підхід.
6. Планування можливостей.

АНАЛІТИК

1. Систематичний аналіз варіантів.
2. Запит додаткових даних.
3. Консервативне фокусування.
4. Картування (схематизація) ситуації.
5. Конструктивна увага до деталей.
6. Аналіз через синтез.

РЕАЛІСТ

1. «Що? Де? Коли і як? Навіщо і чому?»
2. Інвентаризація ресурсів.
3. Прагнення до практичних результатів.
4. Спрощення.
5. Спирання на думку фахівців.
6. Гостра корекція.

Загальна характеристика стилів мислення

СИНТЕЗАТОР

Характерні риси:

1. Інтегративний підхід.
2. Шукає подібність у зовні несхожих, несумісних речах.
3. Прагне до конфлікту і синтезу.
4. Проявляє інтерес до змін.
5. Усе теоретизує.
6. Байдужний до даних без інтерпретації.

Переваги:

1. У будь-якій справі сконцентрований на принципових припущеннях і положеннях.
2. Звертає увагу інших на концептуальні, теоретичні аспекти справи.
3. Винахідливий у запобіганні «угодівської» політики, необґрунтованих вчинків.
4. Краще інших діє в ситуаціях напруженої дискусії, суперечки.
5. Забезпечує в групі дискусію і творчість.

Недоліки:

МОЖЕ:

1. Виявляти байдужість до досягнення згоди.
2. Грішити зайвим прагненням до зіткнень і конфліктів.
3. Занадто наполегливо домагатися змін і новизни («змін заради змін»).
4. Надмірно захоплюватися теоретизуванням.
5. Здаватися іншим необов'язковим, безвідповідальним.

ІДЕАЛІСТ

Характерні риси:

1. Асимілятивний чи холистичний підхід.
2. Вітає широкий діапазон думок.
3. Прагне до ідеальних рішень.
4. Проявляє інтерес до загальнолюдських цінностей.
5. Рецептний.
6. Однаково цінує практичні дані і теорію.

Переваги:

1. Сконцентрований на процесі, взаєминах.
2. Звертає увагу інших на людські цінності, мотиви і прагнення.
3. Майстерний у чіткому формулюванні цілей.

4. Краще інших орієнтується у неспланованих ситуаціях, які не піддаються раціональному прогнозу і торкаються життєвих цінностей і почуттів.
5. Забезпечує широкий спектр поглядів, цілей і норм.

Недоліки:

МОЖЕ:

1. Проігнорувати, забракувати «важкі», неприємні дані.
2. Затягувати рішення при великому виборі варіантів.
3. Виявляти зайву наполегливість у прагненні до бездоганних рішень.
4. Змінити думку щодо важливих деталей.
5. Здаватися надмірно сентиментальним.

ПРАГМАТИК

Характерні риси:

1. Еклектичний підхід
2. «Підходить усе, що працює», «що-небудь, та спрацює».
3. Шукає найкоротший шлях до одержання віддачі, прибутку.
4. Проявляє інтерес до інновацій.
5. Адаптивний.
6. Цінує будь-якіпрактичні дані або теорію, якщо вони дозволяють швидше досягти мети.

Переваги:

1. Сконцентрований на віддачі, прибутку від вкладень.
2. Звертає увагу інших на питання тактики і стратегії.
3. Майстерний у відшукуванні шляхів і способів впливу.
4. Краще інших орієнтується у складних обставинах, що розвиваються під впливом випадкових ситуацій.
5. Забезпечує експериментування та інновації.

Недоліки:

МОЖЕ:

1. Виявляти байдужність до довгострокових аспектів справи.
2. Занадто поспішно домагається віддачі від вкладень.
3. Перестаратися в погоні за вигодою.
4. Надзвичайно покладається на те, «що продається» (має попит).
5. Здається іншим таким, що надто легко йде на компроміс.

АНАЛІТИК

Характерні риси:

1. Формально-логічний, дедуктивний підхід.
2. Шукає «найкращий спосіб».
3. Прагне до моделей і формул.
4. Виявляє інтерес до «наукових» рішень.
5. Прискіпливий.
6. Надає перевагу теорії і методології перед практичними або конкретними даними.

Переваги:

1. Сконцентрований на плануванні і теоретичних методах.

2. Звертає увагу інших на практичні дані і конкретні деталі.
3. Майстерний у плануванні і побудові моделей.
4. Краще інших орієнтується у структурованих, що піддаються прораховуванню, ситуаціях.
5. Забезпечує стабільність і структуру.

Недоліки:

МОЖЕ:

1. Виявляти байдужість до людських цінностей і внутрішнього світу особистості.
2. Грішити дуже докладним плануванням і аналізом.
3. Надто завзято домагатися передбачуваності ситуацій.
4. Виявляти негнучкість і зайву обережність.
5. Здаватися схильним до поляризованого, «чорно-білого» мислення.

РЕАЛІСТ

Характерні риси:

1. Емпіричний, індуктивний підхід.
2. Покладається на факти і думки експертів.
3. Прагне до рішень, що задовольняють поточні, невідкладні потреби.
4. Цікавиться виключно конкретними результатами.
5. Коригувальний.
6. Віддає перевагу фактам перед теорією.

Переваги:

1. Сконцентрований на фактах і результатах.
2. Звертає увагу інших на реальний стан справ і ресурсів.
3. Майстерний у спрощенні ситуацій, урізуванні засобів і «відшиванні» прохачів.
4. Краще інших діє в добре визначених ситуаціях з чіткою метою.
5. Забезпечує спонукання, загал і енергетичний заряд, імпульс.

Недоліки:

МОЖЕ:

1. Пройгнорувати розбіжності в думках.
2. Грішити прагненням до спрощених рішень.
3. Виявляти зайвий тиск для досягнення згоди і негайної відповіді.
4. Переоцінити отримані «факти» і виявитися в них у полоні.
5. Здаватися іншим орієнтованим тільки на результат.

Стилі мислення в поведінці (ознаки для експрес-діагностики)

СИНТЕЗАТОР

Зовні виглядає зухвалим, скептичним, наче забавляється; може здаватися неуважним (ніби щось обмірковує), але насторожується, коли з кимось чи з чимось не згодний. Схильний говорити: «А що, коли...?», «З іншого боку...», «Зовсім необов'язково повинно бути так». Часто використовує ввідні словосполучення, означальні прикметники і конструкції.

Тон: саркастичний; зондувальний; скептичний; можуть звучати ноти незгоди, суперечки і виклику.

Схильний виражати і пропонувати іншим альтернативні, опозиційні думки, концепції, теорії; запрошує до міркування, зауважує і вказує на суперечності, недоречності. Одержує задоволення від теоретичних, філософських, інтелектуальних дискусій. Не любить розмов, що здаються спрощеними, поверхово-ввіч-ливими, фактоцентричними, нудними, приземленими, «світськими».

У напруженому стані жартує.

Соціальні стереотипи: «Порушник спокою», «Баламут», «Завзятий сперечальник».

ІДЕАЛІСТ

Зовні виглядає уважним, розуміючим; підбадьорлива, підтримуюча посмішка, часті кивки головою на знак згоди; гарний вербальний зворотний зв'язок з партнером.

Схильний говорити: «Як Вам здається?...», «Мені здається, що...», «Чи не думаєте Ви, що?...», використовувати непрямі запитання, допоміжні засоби для досягнення згоди.

Тон: розпитуючий; підбадьорюючий; налаштовуючий на бесіду; може здаватися невпевненим, розчарованим, скривдженим або ж обуреним. Виражає і пропонує іншим співчуття, турботу про благо людей, розуміння з приводу людських цінностей, цілей і завдань діяльності. Одержує задоволення від обговорення людей і їхніх проблем на рівні емоцій. Не любить розмов, що здаються занадто фактоцентричними, обмеженими рамками наявних даних, «дегуманізованими»; відкритих конфліктів, якщо тільки вони не торкаються питань моральності чи турботи про людей.

У напруженому стані виглядає скривдженим.

Соціальні стереотипи: «Вихований», «Мила людина», «Жалісливий».

ПРАГМАТИК

Зовні виглядає відкритим, товариським; часто багато жартує, легко встановлює контакт з іншими; швидко погоджується.

Схильний говорити: «Мені це підходить», «Я купую це» (американський варіант), «Зараз ми зробимо це так, а там подивимося...» У мовленні використовує приклади прецедентів, ілюстрації, стереотипні фрази, що виражають суспільну думку.

Тон: захоплений; погоджувальний; може здаватися нещирим, лицемірним. Часто виражає і пропонує іншим нескладні ідеї; короткі власні Приклади для пояснення думки. Одержує задоволення від позбавленого обміну думками, «мозкової атаки» з приводу тактичних питань. Не любить розмов, що здаються сухими, нудними, занадто серйозними, позбавленими гумору, чи теоретичних, філософських, аналітичних, «погрузлих в зайвих дрібницях».

У напруженому стані виглядає нудьгуючим, людиною, якій усе набридло.

Соціальні стереотипи: «Політик», «Політикан», «Шустрий».

АНАЛІТИК

Зовні виглядає холодним, замкнутим, здається, що з ним важко встановити контакт і взаєморозуміння; через недолік зворотного зв'язку з партнером може справляти враження людини, яка не слухає.

Схильний говорити: «Існує положення (закон), відповідно до якого...», «Якщо подивитися на це з погляду логіки...», «Якщо підійти до цього науково...», використовувати довгі, дискурсивні, правильно побудовані речення.

Тон: сухий, дисциплінований; може здаватися твердим, упертим, таким, що дотримується задалегідь заготовлених чи обговорених позицій. Схильний виражати і пропонувати іншим загальні правила; конкретні, підтверджуючі дані; докладний, повний опис справ і подій. Одержує задоволення від спланованого, раціонального аналізу і вивчення суттєвих питань. Не любить розмов, що здаються ірраціональними, позбавленими логіки, безцільними, чи занадто споглядальними, «нетрадиційними», вільними від умовностей; «недоречні» жарти і гумор.

У напруженому стані замикається, уникає людей.

Соціальні стереотипи: «Робот», «Зануда», «Придира».

РЕАЛІСТ

Зовні виглядає прямим, правдивим, переконливим; часто згоду чи незгоду виражає невербальними засобами (мімікою, поглядом, жестом, позою).

Схильний говорити: «Для мене очевидно...», «Усім відомо, що...», «Давайте дотримуватися фактів», використовувати ясні, стислі, чіткі формулювання.

Тон: прямий, відвертий, упевнений, позитивний; може здаватися догматичним і зарозумілим, владним, що не допускає заперечень. Часто виражає і пропонує іншим думки, фактичні характеристики, короткі уїдливі анекдоти, саркастичні зауваження. Одержує задоволення від короткого, прямого і відвертого, фактологічного обговорення поточних невідкладних справ. Не любить розмов, що здаються занадто теоретичними, сентиментальними, суб'єктивними, марними, «просторікуватими».

У напруженому стані збуджується.

Соціальні стереотипи: «Лідер», «Твердолобий», «Хват».

4. Розв'язання психологічних задач

1. Проаналізуйте поданий нижче текст і дайте відповіді на запитання.

Письменник В. Шишков в своєму творі «Таежный волк» так писав про героя: «Автор іде разом з Баклановим – тайговиком по лісу. Вони йдуть високою травою, яка вище коня. Бакланов, вдивляючись у траву, говорить: «Дивись, недавно тут ведмідь проходив. Ні, – краще вдивляючись, виправляє він сам себе. – Не ведмідь, а коні нековані йшли і люди».

– Чому ти так гадаєш?

– А хіба ти не бачиш? Якраз врівень з кінською мордою трава де-не-де обскубана: коні на ходу зривали.

Він оглянувся на всі боки і, показуючи вправо, сказав: «Значить, на тому пагорбку вони робили привал. Чоловік 15 було».

– Звідки ти знаєш?

– Дивись, чотири дірки навколо вогнища, значить, три палиці було встромлено в ті дірки. На кожній палиці висіло по одному чайнику. Кожен чайник на три-чотири чоловіка, ось тобі чотири рази по чотири – скільки буде?

– Коли ж вони були? Сьогодні, мабуть?

– От так сказав... – Бакланов розгріб попіл, пощупав землю.

– Три дні тому, ось коли. Земля під ногами холодна, значить не сьогодні. І не вчора, тому що на вуглинках здуто сивий наліт. А три дні тому після дощу. Коли б до дощу, то попіл змило б. Отже, три дні тому, після дощу. Зрозуміло?»

Вкажіть, за допомогою якого пізнавального психічного процесу Бакланов одержав відповідну інформацію. Розкрийте зміст даного психічного процесу, його характерні особливості.

2. Які характерні особливості мислення проявляються в таких прикладах?

а) «Хоча до переднього краю вже залишалось не більше як два кілометри, розвідники продовжували йти так само обережно, обачливо, як і раніш...

Навколо було надзвичайно тихо. Це був рідкісний час затишшя. Якщо не рахувати далеких гарматних пострілів та коротенької кулеметної черги десь збоку, можна було думати, що в світі немає ніякої війни.

Проте бувалий солдат відразу помітив би тисячі ознак того, що саме тут, в цьому тихому, глухому місці притаїлась війна.

Червоний телефонний шнур, який непомітно сковзнув під ногами, говорив, що десь недалеко – ворожий командний пункт або застава. Декілька зламаних осик і зім'ятий чагарник не залишали сумніву в тім, що недавно тут пройшов танк або самохідка, а легкий, що не встиг ще вивітритись, особливий, чужий запах штучного бензину і гарячого масла показував, що цей танк або самохідка були німецькими...

Іноді розвідники наштовхувалися на глибокий, звивистий хід сполучення або на ґрунтовий командирський бліндаж, накатів в шість, з дверима, зверненими на захід. І ці двері, звернені на захід, красномовно говорили, що бліндаж німецький, а не наш... Так розвідники повільно просувались до своїх» (В. Катаєв)

б) Учень треба знайти, чому дорівнює один із кутів рівностороннього трикутника. Він міркує так: проти рівних сторін лежать однакові кути, сума всіх внутрішніх кутів трикутника дорівнює 180 градусів. Отже, величина одного кута трикутника дорівнює $180 : 3 = 60$ градусів.

в) Прокинувшись вранці, учень підходить до вікна і бачить, що земля, дерева, будинки вкриті снігом, а люди ходять тепло одягнені. Значить, уночі йшов сніг, а зараз надворі холодно.

3. Вкажіть у наведених прикладах види мислення, їх характерні особливості.

а) Першокласникам дали одноколірні цеглинки і запропонували з частини цеглинок викласти дві стінки. Потім перша група школярів повинна була викласти третю стінку (що з'єднала б перші дві), орієнтуючись на рані-

ше викладені дві стінки. Друга група, споруджуючи третю стінку, не мала можливості порівнювати свою роботу з двома першими стінками.

У першій групі виявилось втричі більше учнів, які правильно розв'язали завдання, ніж у другій групі (за М.М. Шардаковим),

в) Учень X класу так визначає почуття честі: «Почуття честі – це почуття, яке змушує людину підтримувати в очах інших свій авторитет, репутацію, чи авторитет і репутацію колективу, членом якого він є.

Це почуття спонукає прагнути до чистоти своїх вчинків, своєї моралі. Особиста честь у нашій країні невіддільна від колективної. (За М.С. Лукіним).

4. Проаналізуйте проведення занять з погляду активізації мислення дітей на шостому році життя.

Ольга Семенівна показувала своїм вихованцям картинки, на яких зображені відомі їм свійські і дикі тварини. Вона ставила дітям такі запитання:

– Хто це? Де живе? Як зветься їхні дитинчата? Це дика чи свійська тварина? Розкажіть про зовнішні ознаки їх.

В іншій старшій групі в цей же день Ніна Петрівна показувала дітям ті самі картинки і ставила їм такі запитання:

– Хто це? Як ти дізнався, що це... наприклад, коза? Який у неї зовнішній вигляд? Чим харчується? Вона дика чи свійська тварина? Чому ти так думаєш? Розкажи все, що ти знаєш про цю тварину.

ТЕМА 1.10. Воля

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, розвивати позитивні вольові якості особистості, вміти виявляти спеціальні риси вольової поведінки.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Визначення волі.
2. Воля і мотивація.
3. Характеристика вольової дії.
4. Вибір як умова вольової дії
5. Вольові якості особистості.

Основні поняття: воля, функції волі, специфічні риси вольової поведінки, структура вольової дії, потяги, бажання, воління, боротьба мотивів, прийняття рішення, створення плану реалізації, вчинок, вибір, самостійність, рішучість, наполегливість, цілеспрямованість, витримка і самовладання, безвілля, абулія.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Загальна психологія : Підручник // О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ : Либідь, 2005. – С. 365-390.
2. Загальна психологія : Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – Київ : Форум, 2000. – 543 с. – С. 264-272.
3. Дуткевич Т.В. Загальна психологія: теоретичний курс : навч.-метод. посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.

Додаткова:

1. Бех І.Д. Модель рефлексії як складника вольового процесу // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 367-370.
2. Выгодский Л.С. Овладение собственным поведением // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 338-342.
3. Селиванов В.И. Волевое усилие. Волевое действие. Волевые процессы. Волевые состояния // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / В.И. Селиванов. – Київ : Каравела, 2007. – С. 345-350.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на запитання

1. Що називається волею? Які відмінні риси людей з сильною і слабкою волею?
2. Дайте приклади вияву волі вихователя та дошкільнят під час проведення занять та режимних моментів.
3. Дайте аналіз складної вольової дії.
4. Розкажіть про боротьбу мотивів та наведіть приклади.
5. З'ясуйте роль волі в житті та діяльності людини. Поясніть думку О. Довженка: «Є воля – є людина! Нема волі – нема людини! Скільки волі – стільки й людини».
6. У чому виявляється суспільно-історичний характер волі? Наведіть приклад.
7. Назвіть вольові якості й коротко охарактеризуйте їх.
8. Поясніть таке твердження Л. Леонова: «Жодна велика перемога неможлива, якщо їй не передує мала перемога над самим собою».

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її.

1. Вольові дії – це:
 - а) Свідомі, довільні дії;
 - б) Перехід від рішень до їх виконання;
 - в) Дії, скеровані на досягнення свідомо поставлених цілей і зв'язані з доданням перешкод;
 - г) Імпульсивні дії, зв'язані з доданням труднощів;
 - д) Прийняття правильних рішень, накреслення планів їх виконання.
2. У якій з наведених нижче груп дій є вольові дії?
 - а) У книзі С. Федорова «Підпільний обком діє» розповідається про одного розвідника, який, опинився у місті під час бомбардування його фашистами, побачив літак, що низько летів над землею. І раптом вихопив із-за пояса ручну гранату і замахнувся... Довелося схопити товариша за руку. Він насправді збирався кинути гранату в літак. Тут же він схаменувся і посміявся разом з нами...»
 - б) Під час повітряного бою пілота було смертельно ранено. В якусь мить він зрозумів, що, коли випустить з рук штурвал літака, загинуть усі, хто в ньому є.

- І от пілот веде далі літак, благополучно садить його і тут же безсило падає на підлогу кабіни. З літака його виносять уже мертвим (за Ф.Н. Гоноволіним).
- в) Дуже жаркого дня юнак А. працював на пришкільній ділянці. Він твердо вирішив довести роботу до кінця. Коли ж до нього підійшли товариші й запропонували піти покупатись, він погодився і попрямував з ними до річки.
3. У яких рядках перелічено лише позитивні вольові якості особистості?
 - а) Наполегливість, самостійність, упертість, цілеспрямованість, мужність.
 - б) Цілеспрямованість, самовладання, наполегливість, сміливість, вередування, витримка.
 - в) Самовладання, сміливість, наполегливість, мужність.
 - г) Цілеспрямованість, сміливість, навіюваність, мужність.
 4. Укажіть правильне визначення цілеспрямованості:
 - а) уміння добитися поставлених цілей, яким би тривалим і важким не був шлях до їх досягнення;
 - б) свідоме підкорення своєї поведінки правилам;
 - в) здатність людини підкоряти свою поведінку стійким і суттєвим цілям.
 5. З наведених нижче прикладів вольових дій вкажіть на вольові якості:
 - а) Спуск з дуже крутої сніжної гори на ковзанах;
 - б) Розв'язання дуже складної задачі з фізики;
 - в) Закриття О. Матросовим своїм тілом амбразури ворожого доту.
 6. Шестикласник для розвитку своєї волі часто переривав читання книжки на найцікавішому місці і не доторкувався до неї два-три дні. В такий спосіб він розвивав:
 - а) витримку; б) самостійність; в) цілеспрямованість.
 З названих вольових якостей виберіть потрібну. Відповідь обґрунтуйте.
- 3. Лабораторно-практична робота**

ДОСЛІДЖЕННЯ «СИЛИ ВОЛІ»

Мета: дослідження здатності до застосування вольових зусиль при подоланні перешкод.

Обладнання: текст опитувальника, ручка, секундомір.

Інструкція: Вам потрібно прочитати судження і дати відповідь «так» чи «ні»:

1. Чи в стані ви завершити розпочату роботу, яка Вам не цікава відразу, незалежно від того, що час і обставини дозволяють Вам відірватися, а потім продовжити?
2. Чи можете Ви без особливих зусиль подолати внутрішнє протистояння, коли вам потрібно зробити щось неприємне (наприклад, прийти на навчання у вихідний день)?
3. Коли потрапляєте у конфліктну ситуацію – у навчанні або побуті – чи в змозі Ви взяти себе в руки настільки, щоб подивитися на ситуацію без надмірної емоційності, свідомо, з максимальною об'єктивністю?

4. Якщо Вам прописали дієту, чи зможете ви подолати спокусу заборонених продуктів?
5. Чи знайдете Ви в собі сили встати вранці раніше звичайного, як це було заплановано ввечері?
6. Чи залишитеся Ви на місці трагічної події для того, щоб дати свідчення?
7. Ви швидко відповідаєте на листи?
8. Якщо у Вас виникає страх перельоту на літаку чи відвідування стоматологічного кабінету, чи зможете Ви без особливих зусиль подолати це відчуття і в останній момент не змінити свого рішення?
9. Чи зможете Ви приймати дуже неприємні ліки, які Вам наполегливо рекомендують лікарі?
10. Чи виконуете Ви поспішно дану обіцянку, навіть якщо її виконання принесе Вам немало клопоту, іншими словами, чи є Ви людиною слова?
11. Чи без колювання Ви вирушаєте у відрядження в незнайоме місто?
12. Чи чітко Ви дотримуєтеся розпорядку дня: часу пробудження, прийняття їжі, навчання, прибирання та інших справ?
13. Чи критично Ви ставитеся до бібліотечних заборгованостей?
14. Навіть найцікавіша телепередача не змусить Вас відкласти термінову і важливу роботу. Так це чи ні?
15. Чи зможете ви припинити сварку і промовчати, хоч якими б образливими вам здавалися слова опонента?

Дайте відповідь на поставлені запитання, оцінюючи їх балами наступним чином:

- «так» – 2 бали;
- «не знаю» – 1 бал;
- «буває» – 1 бал;
- «ні» – 0 балів.

Опрацювання результатів На всі запитання відповідайте з максимальною щирістю, а потім підсумуйте отримані бали.

0-12 балів: із силою волі справи у Вас не дуже добрі. Ви виконуете те, що легше і цікавіше, навіть якщо це може чимось зашкодити. До своїх зобов'язань ставитеся без особливого ентузіазму, що нерідко призводить до конфліктних ситуацій. Ваша позиція характеризується відомим висловом «Що, мені більше всіх потрібно?» Будь-яке прохання чи зобов'язання ви сприймаєте майже як фізичний дискомфорт. І справа тут не в слабкості волі, а у Вашому егоїзмі. Спробуйте подивитися на себе з точки зору саме цих оцінок і це допоможе Вам змінити своє ставлення до оточуючих, дещо змінивши в своєму характері. Якщо Вам це вдасться, то Ви лише виграєте.

13-21 бал: сила волі у Вас посередня. Якщо стикаєтеся з труднощами, то намагаєтеся їх долати. Але якщо побачите обхідні шляхи, відразу ж скористаетесь ними. Не перестараетесь, але і даного Вами слова не порушите. За власним бажанням зобов'язань на себе не візьмете. Це не зовсім позитивно характеризує Вас перед керівництвом і оточуючими. Якщо маєте намір досягнути в житті більшого, спробуйте тренувати волю.

22-30 балів: із силою волі у Вас все добре. У важку хвилину Ви не підведете. Вас не лякають ні нові доручення, ні далекі поїздки, ні справи, котрі лякають інших. Хоча інколи ваша чітка і тверда позиція з неприципових питань набридає оточуючим. Сила волі це дуже добре, але бажано у своєму активі мати і такі якості, як гнучкість, поблажливість, доброта.

«ЧИ РІШУЧИ ВИ?» (Ерік Берн)

Інструкція. Із запропонованих варіантів відповідей – А, Б, В, Г, Ґ, Д – виберіть одну.

1. Що, на вашу думку, рухає людиною в житті перш за все?

- А – допитливість;
- Б – бажання;
- В – необхідність.

2. Як, на вашу думку, чому люди переходять з однієї роботи на іншу?

- Г – їх звільняють;
- Ґ – ідуть через більшу зарплатню;
- Д – інша робота їм більше подобається.

3. Коли у вас неприємності:

- А – ви відкладаєте їх вирішення до останнього;
- Б – у вас є потреба проаналізувати, наскільки ви винні самі;
- В – не хочете навіть і думати про те, що трапилося.

4. Ви не встигли вчасно виконати якусь роботу і:

- Е – заявляєте про свою невдачу ще до того, як це стане відомо всім;
- Г – зі страхом чекаєте, коли вас про це запитують;
- Ґ – ви ґрунтовно готуетесь до пояснень.

5. Коли ви досягаєте поставленої мети, то зустрічаєте повідомлення про це:

- В – з почуттям полегшення;
- Б – бурхливими позитивними емоціями;
- А – по-різному, в залежності від мети, але не так бурхливо.

6. Що б ви порекомендували дуже сором'язливій людині:

- Г – уникати ситуацій, що вимагають ризику;
- Д – позбавитися цього за допомогою психолога;
- Ґ – познайомитися з людьми іншого типу, які не страждають сором'язливістю.

7. Як ви вчините у конфліктній ситуації?

- Б – поговорю з тим, з ким вступив у конфлікт;
- А – напишу листа;
- В – спробую вирішити конфлікт через посередника.

8. Якого роду страх виникає у вас, коли ви помиляєтеся?

- Ґ – страх того, що помилка може змінити той порядок, до якого ви звикли;
- Г – страх покарання;
- Д – страх втратити престиж.

9. Коли ви з кимось розмовляєте, то:

А – час від часу відводите погляд;

Б – дивитесь прямо в очі співбесіднику;

Г – відводите погляд, навіть коли він до вас звертається.

10. Коли ви ведете важливу розмову, то:

Д – інтонація розмови зазвичай залишається спокійною;

Г – ви час від часу вставляєте слова-паразити (ну, значить тощо);

Г – ви повторюєтеся, хвилюєтеся, ваш голос починає вас підводити.

Опрацювання результатів тестування. Якщо майже всі відповіді складаються з варіантів А і Г, то ви не особливо рішуча людина, але вас не можна назвати і нерішучим. Ви дієте не завжди активно і швидко, але тільки тому, що вважаєте, що справа цього не варта. Вам подобаються відважні люди, але часто ви виправдовуєте і нерішучих, вважаючи, що їх дії – результат не страху, а обережності. Коли ви читаете книгу або дивитесь фільм про сміливих людей, то часто хочете бути на їхньому місці.

Якщо головним чином ви вибрали варіанти Б і Д, то ви безумовно рішуча людина. Ви надто часто нехтуєте речі, які вважаєте дрібними, незначущими. Незважаючи на це, вас поважають і цінують як самостійну та цікаву особистість. Якщо вам властиве і почуття відповідальності, то вам часто доручають складні завдання, але у цьому випадку у вашій групі повинні бути люди й іншого типу, які б урівноважували вашу надмірну активність. Чи не потрібно вам, усе ж таки, краще продумувати рішення, які ви приймаєте?

Якщо всі ваші відповіді належать до В і Г, то ви боїтеся не лише приймати рішення, але й обдумувати їх, жахаючись наближення обставин... Ваш психологічний стан не можна назвати стабільним, сприятливим. Ви частіше очікуєте критики своїх дій, ніж похвали. Може у вас є інші відповіді? Якщо немає, то у вас є проблеми не тільки з самим собою, але й з оточуючими.

4. Розв'язання психологічних задач

1. Визначте, які вольові якості проявилися в кожній описаній ситуації.

а) «Якщо потрібно буде, за Батьківщину ми віддамо життя». Ці слова належать Миколі Гастелло. В смертельному бою з ворогами він підтвердив їх ділом.

26 червня 1941 р. Гастелло вів свою ланку на чергове завдання: розгромити колону фашистських танків, які просувалися на схід по шосе Молодечно-Радощковичі. Бомби точно попадали в ціль. Раптом у бензобак влучив снаряд. Літак шарпнуло, і він загорівся. Вихід один: стрибнути з парашутом. Але це значить потрапити у полон. На шосе знову з'явилися ворожі танки. Не вагаючись, Гастелло спрямував палаючу машину туди, де скупчилися броньовані потвори, цистерни. Пролунав оглушливий вибух, і вогненне море, наче салют славним захисникам Батьківщини, розлилося навкруги.

Які цілі та мотиви лежали в основі його подвигу? Назвіть його вольові якості.

б) Шаварш Карапетян – десятиразовий чемпіон світу, семиразовий чемпіон СРСР з швидкісного підводного плавання. Зовсім випадково він опинив-

ся на місці жахливого нещасного випадку: тролейбус з пасажирами зірвався з високої греблі Єреванського водосховища. Потрібна була лише мить для того, щоб він прийняв найважливіше рішення у своєму житті: власноручно рятувати потерпілих, доки не підійде допомога. Для цього спочатку треба було, пірнаючи на велику глибину (9 метрів) у холодну каламутну воду, дістатись до людей, які знаходились у тролейбусі на дні водосховища. Потім, понад 20 хвилин, до повного фізичного самовиснаження, стікаючи кров'ю від численних порізів, діставати і піднімати на поверхню потерпілих. Герой вирвав з пазурів смерті 20 людських життів. Якою ж ціною дістався цей подвиг Карапетяну? 45 діб між життям і смертю, півроку напруженого лікування.

- в) На полі спалахнула пожежа, яка загрожувала хлібам. 18-річний юнак Анатолій Мерзляков, не роздумуючи ні хвилини, вступив у нерівну боротьбу з вогнем і загинув як герой.

2. Якої ви думки про Костика?

Маленький хлопчик, який ще не вмів як слід тримати в руці молоток, силкується забити цвях у дошку. Вдарив молотком по руці, скривився та не заплакав... Хоча в нього майже нічого не виходить, він береться за справу ще й ще раз.

Мати каже синові:

– Костика, не будь таким впертим! Кинь же!

3. Чи подобається вам Боря? Поясніть свою відповідь.

Боря з мамою йдуть по вулиці. І раптом – Боря став на місці як вкопаний, нічим не зрушиш його з місця. На мамині слова одна відповідь:

– А я хочу! А я буду!

4. Проаналізуйте складні вольові дії, вкажіть, які функції виконує воля в кожному конкретному прикладі:

а) Одного разу Славик і Дмитро посварилися. Славик відмовився стрибнути на дно яру.

– Ну, стрибаймо. Он на той пісок, – наполягав Дмитро.

Висота «вовчої ями» метрів п'ять-шість. Славик мовчки відійшов у бік.

– Боїшся? – наступав на нього Дмитро.

– А навіщо це потрібно? – спокійно заперечив йому Славик.

б) Уночі під час великої хуртовини Широслан допомагав батькові переганяти отару овець із пасовиська до села. Вівці, зачувши хижаків, несподівано помчали до урвища. Хлопчик не розгубився. Він кинувся навперейми, хоча знав, що від зіткнення з очманілими від страху тваринами він може зірватися в прірву. Так і сталося. Проте все-таки він встиг, біля самого урвища ударом кийка він повернув барана-ватажка». (за Е.Ш. Натанзон).

в) Людині дуже хочеться пити. Вона підходить до водойми, набирає води і хоче випити її. Проте їй кажуть: «В цій воді виявлено заразу, майте це на увазі». Людина виливає воду і йде далі (за Б.О. Вяткіним).

ТЕМА 1.11. Емоції

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначити суттєві ознаки емоцій та почуттів, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Поняття про емоції та почуття. Їх характеристики.
2. Теорії емоцій (еволюційна, периферична, таламічна, когнітивна, когнітивно-фізіологічна).
3. Функції емоцій.
4. Класифікація емоцій.
5. Форми переживання почуттів.

Основні поняття: почуття, емоція, афект, настрій, пристрасті; моральні, естетичні та інтелектуальні почуття.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія : теоретичний курс: навч.-метод. посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.
2. Загальна психологія : Підручник // О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ : Либідь, 2005. – С. 219-265.
3. Загальна психологія : Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.В. Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – Київ : Форум, 2000. – 543 с. – С. 243-251.

Додаткова:

1. Вундт Л. Психология душевных волнений // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 296-300.
2. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 310-316.
3. Рубинштейн С.Л. Эмоции // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. пос. / С.Л. Рубинштейн. – Київ : Каравела, 2007. – С. 300-310.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на запитання

1. Розкрийте сутність почуттів та їхню суспільно-історичну природу. Наведіть приклади.
2. Охарактеризуйте афекти, пристрасті, настрої людини. Назвіть корисні та шкідливі пристрасті.
3. Розкажіть про вищі людські почуття. Наведіть приклади.
4. Якими почуттями повинен відзначатись вихователь дітей?
5. Поясніть вказані нижче твердження:
 - а) «Живи, умій все пережити: сум, і радість, і тривогу» (Ф. Тютчев).
 - б) «Найвищий суд – суд совісті» (А.П. Чехов).

- в) «В природі три сили здатні звеличити людину. Ці сили – совість, праця, любов» (Л.М. Толстой).
- г) «Краса – це кров і плоть людяності, добрих почуттів, сердечних відносин» (В.О. Сухомлинський).
- є) «... І я радий, що вродився таким... єдинолюбцем – чи є таке слово? Як нема, то хай буде, – бо саме це єдинолюбство робить мене багатим і сильним. Я відчуваю себе завжди багатим і сильним. От чому я й говорю, що найвища краса – це краса вірності. Люди, які накидаються на все, які розмінюють свої почуття направо і наліво, по-моєму, зрештою мусять відчувати себе злидарями» (Олесь Гончар).

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обгрунтуйте її.

1. Яке з поданих нижче визначень почуттів є найточнішим?
 - а) Відображення навколишніх предметів та ставлення до них.
 - б) Реакція людини на все навколишнє.
 - в) Переживання, в яких виявляється ставлення людини до навколишнього та до самої себе.
 - г) Своєрідне ставлення людини до того, що вона:приймає.
2. У якому рядку названо тільки почуття?
 - а) Гнів, страх, радість, почуття власної гідності.
 - б) Любов, незадоволення, спрага, туга.
 - в) Совість, ненависть, біль, презирство.
 - г) Сором, симпатія, бажання, кохання.
 - д) Закоханість, щастя, спрага, журба, туга, симпатія.
3. Вкажіть, яка з наведених нижче сукупність ознак характеризує пристрасті:
 - а) стійкі, дійові, слабкі;
 - б) сильні, дійові, глибокі, тісно пов'язані з переконаннями;
 - в) глибокі, нестійкі, сильні, зв'язані з потребами.
4. У якому рядку названо тільки афекти?
 - а) Бадьорість, сум, задоволення, гнів, радість,
 - б) Симпатія, обурення, страх, розпач, жах.
 - в) Гнів, розпач, захват, жах.
 - г) Кохання, ненависть до ворогів, патріотизм, жах.
5. Серед наведеного переліку почуттів знайдіть і випишіть:
 - а) інтелектуальні почуття;
 - б) моральні;
 - в) естетичні.

Гумор, дружба, радість пізнання, кохання, огида, почуття нового, сум, здивування, любов до краси, почуття комічного, допитливість, піднесеність, совість.
6. Вкажіть, яким буває настрій:

а) піднесений;	в) ... ;
б) сумний;	г)

7. Знайдіть правильну відповідь.
Вищі людські почуття:
- дані людині від народження, вони є і у тварин.
 - притаманні тільки людині, є результатом її виховання і суспільного середовища.
8. У якому з наведених рядків названі лише інтелектуальні почуття?
- Любов до знань, почуття нового, гумор.
 - Здивування, сумнів, упевненість.
 - Допитливість, любов до прекрасного, сумнів.
 - Любов до знань, нудьга, радість пізнання.
 - Почуття сумніву і упевненості, почуття потворного.

3. Лабораторно-практична робота

Дослід 1

Мета роботи: встановити залежність продуктивності запам'ятання від почуттів.

Обладнання: список 30 окремих слів: 10 з них пов'язані з почуттям задоволення, 10 – з незадоволенням, а 10 – нейтральні.

Папір 0	Любов +	Злодій –
Лампа 0	Число 0	Літера 0
Стипендія +	Мрія +	Театр +
Сум –	Крейда 0	Бруд –
Квітка +	Поезія +	Зошит 0
Танці +	Гадюка –	Зрада –
Стінка 0	Війна –	Олівець 0
Побачення +	Будинок 0	Бійка –
Екзамен –	Ненависть –	Поцілунок +
Вікно 0	Торт +	Смерть –

Методика проведення. Дослід проводиться з групою. Викладач просить студентів уважно слухати та запам'ятати ті слова, які він прочитає. Читає монотонно, повільно. Після того, як слова прочитані, студенти записують ті з них, які запам'ятали. Порядок значення не має. Після цього викладач ще раз читає слова, а студенти відзначають у себе кількість правильно відтворених слів, що пов'язані з почуттям задоволення або незадоволення та нейтральних.

Порівнюючи одержані результати, студенти з'ясовують, чи впливають почуття на запам'ятовування, а якщо впливають, то як.

Дослід 2

Мета роботи: дослідження особливості емоційної пам'яті.

Методика проведення. Студентам пропонується розділити листок свого зошита вертикально на дві частини. На правій частині написати «приємне», на лівій – «неприємне». Після цього викладач пропонує пригадати пережите за тиждень та коротко записати в зошит у відповідності до того, які почуття викликають ці спогади – позитивні або негативні.

своє тяжке, сите тіло. Серце закалатало в Хариті в грудях з переляку; далі наче спинилось, і Харитя окаменіла на місці. Лице пополотніло. Здорові сиві очі з жахом дивилися в жито. За хвилину Харитя трохи відійшла. Серце знов застукало в грудях. Харитя наважилась тікати» (М. Коцюбинський).

- б) «...Під час цього мого самого сильного кохання до неї був я на балі... Я був не тільки веселим і задоволеним, я був щасливим, я був добрим, я був не я, а якась неземна істота, що не знає зла і здатна лише на добро... Я обіймав в той час весь світ своєю любов'ю. Я любив і хазяйку... і її чоловіка, і її гостей, і її лакеїв, і навіть інженера Анісімова, що дувся на мене... (Л. Толстой).
- в) «Все, все ми віддаємо тобі, Батьківщино... Все! Навіть наші серця. І хто не звідав цього щастя, цієї краси вірності, той не жив по-справжньому» (Олесь Гончар).
- г) У російського письменника Г. Успенського є оповідання «Випрямила», в якому йдеться про бідного вчителя Тяпушкіна. Тяжке життя зігнуло його, позбавило щастя. Та зустріч з мармуровою статуєю «випрямила» його, дала змогу пережити незвідані почуття. Які саме?
«... зайшов я до Лувру... І раптом, в повному здивуванні зупинився перед Венерою Мілоською... Я стояв перед нею, дивився на неї і безустанно замінував себе: «Що зі мною трапилось?.. Щось, чого я не міг зрозуміти, дихнуло в глибину моєї зібганої, покаліченої істоти і випростало мене, мурашками оживаючого тіла пробігло там, де вже, здавалось, не було чутливості, змусило всього «хряснути» саме так, коли людина росте, заставило також бадьоро прокинутись, не відчуваючи навіть ознак недавнього сну, і наповнило груди, весь організм свіжістю і світлом. Я, не зводячи очей, дивився на кам'яну загадку, дошукуючись, чому так вийшло. Що це таке? Де і в чому таємниця цього твердого, спокійного, радісного стану всієї моєї істоти, що невідомо, як влився в мене?»
- д) «Дівчинка плакала. Сльози, як дрібні горошинки, котилися по її обличчю і падали, розливаючись мокрими плямами по підручнику з арифметики.
– Чому ти так гірко плачеш? – раптом залунав яйись співчутливий голос. Зіна повернулася. Перед нею стояв невисокий чоловік в чорному костюмі з кепкою в руці.
– Та задачка не виходить, – плачучи промовила Зіна.
– Не виходить? – серйозно перепитав він. – А як тебе звати?
– Зіна.
І дві голови схилилися над підручником. За декілька хвилин задачка була розв'язана.
– Вийшла! Вийшла! – весело кричала дівчинка.
День за днем Зіна акуратно чекала дядю на завітній лаві, і він жодного разу не запізнився. А сьогодні Зіна з особливим нетерпінням слідкувала за позолоченими стрілками курантів... Раптом Зіна прожогом зірвалася з лави...
– Дядю! Дядю! Я сьогодні п'ятірку одержала! – кричала вона» (Л. Лісная)

- е) «Ліс викликав у мене почуття душевного спокою і затишку; в тому почутті зникали всі мої прикраси, забувалось неприємне. І в той же час у мене росла особлива настороженість відчуттів: слух і зір ставали гостріші, пам'ять більш чутлива, місткість вражень – глибша» (М. Горький)

ТЕМА 1.12. Темперамент

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, розкрити психологічні характеристики типів темпераменту; ознайомити студентів з методиками виявлення типів темпераменту; виявити індивідуальні типологічні особливості студентів і форми їх прояву в спілкуванні, навчанні, професійній діяльності

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Поняття про властивості темпераменту.
2. Фізіологічні основи темпераменту.
3. Тип темпераменту як система його властивостей.
4. Характеристика типів темпераменту.
5. Узгодження темпераменту і діяльності.

Основні поняття: темперамент, тип вищої нервової системи, холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік, властивості темпераменту.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія : теоретичний курс : навч.-метод. посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.
2. Загальна психологія : Підручник // О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ : Либідь, 2005. – С. 316-328.
3. Загальна психологія : Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.В. Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – Київ : Форум, 2000. – 543 с. – С. 275-283.

Додаткова:

1. Семиченко В.А. Психологія : Темперамент. – Київ : Видавець О.М. Ешке, 2006. – 200 с. – рос. мовою.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на запитання

1. Яка психічна властивість особистості зветься темпераментом? У чому конкретно він виявляється?
2. Хто перший зробив спробу визначити типи темпераментів? Який вклад у вчення про темперамент вніс І.П. Павлов?
3. Розкрийте фізіологічні основи кожного типу темпераменту.
4. Охарактеризуйте холерика, сангвініка, флегматика, меланхоліка.
5. Чи можна змінити свій темперамент?
6. Чому вихователь повинен знати темперамент кожного свого підопічного?
7. У людей якого темпераменту переважає пригнічений настрій? У кого рівний, спокійний?

8. Чому сангвініки легко пристосовуються до нових умов життя, а флегматики – дуже важко?
9. Чому життєві незгоди в меланхоліка можуть швидше, ніж в інших людей за темпераментом, викликати психічні розлади?
10. Назвіть позитивні риси холериків та флегматиків.
11. При яких обставинах сангвініки, меланхоліки доводять розпочату справу до кінця?
12. Дітей якого темпераменту треба частенько включати в рухливі ігри, в колектив однолітків і чому?

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її

1. Хто вважав, що темперамент – це варіанти перебігу однакових захворювань у різних людей. Що в організмі людини є чотири рідини, одна з яких переважає.
 - а) Гіппократ.
 - б) Лесгафт П.Ф.
 - в) Кречмер Е., Шелдон Б.
 - г) Павлов І.П.
2. Теорію Гіппократа називають:
 - а) гуморальною;
 - б) морфологічною.
3. Хто з вчених пояснював темперамент особливостями кровообігу, які залежать від діаметра отвору, товщини й гнучкості стінок судин:
 - а) Гіппократ.
 - б) Лесгафт П.Ф.
 - в) Кречмер Е., Шелдон Б.
 - г) Павлов І.П.
4. Хто з вчених доводив, що головну роль у походженні темпераменту відіграє не конституція, а тип вищої нервової системи:
 - а) Гіппократ.
 - б) Лесгафт П.Ф.
 - в) Кречмер Е., Шелдон Б.
 - г) Павлов І.П.
5. Яка властивість темпераменту визначається найменшою силою впливу, який викликає у людини реакцію?
 - а) Сензитивність.
 - б) Реактивність.
 - в) Активність.
 - г) Пластичність.
6. Яка властивість темпераменту визначається силою, з якою людина впливає на ситуацію і долає перешкоди на шляху до поставленої мети?
 - а) Сензитивність.
 - б) Реактивність.
 - в) Активність.
 - г) Пластичність.
7. Властивості темпераменту за життя:
 - а) можуть змінюватись.
 - б) Не можуть змінюватись.
8. Тип темпераменту за життя:
 - а) може змінюватись.
 - б) Не може змінюватись.

3. Лабораторно-практична робота

Методика 1. Визначення типу темпераменту. Особистісний питальник Айзенка (спрямований на діагностику темпераменту)

Інструкція: Дати відповідь на питання «так» або «ні».

A1

1. Непосидючі, суєтливі.
2. Нетерпеливі.
3. Невитримані.
4. Різкі і прямолінійні у відношенні з людьми.
5. Рішучі і наполегливі.
6. Вперті.
7. Винахідливі в спорті.
8. Працюєте ривками.
9. Схильні до ризику
10. Незлюбиві і необхідчиві.
11. Володієте швидкою, збивчивою мовою.
12. Неврівноважені, схильні до гарячкості.
13. Часто агресивні.
14. Нетерпимі до недоліків інших.
15. Володієте виразною мімікою.
16. Здатні швидко вирішувати і діяти.
17. Невпинно тягнетесь до нового.
18. Володієте різкими рухами.
19. Наполегливі в дорсягненні мети.
20. Схильні до різкої зміни настрою.

A2

1. Веселі і життєрадісні.
2. Енергійні і ділові.
3. Часто не доводите розпочатих справ до кінця.
4. Схильні переоцінювати себе.
5. Нестійкі в інтересах і схильностях.
6. Здатні швидко схоплювати нове.
7. Легко пристосовуєтесь.
8. Легко переживаєте невдачі.
9. Із захопленням беретеся за нову справу.
10. Швидко остигаєте, якщо це вас не цікавить.
11. Швидко включаєтесь в нову роботу?
12. Тяготитесь монотонною роботою.
13. Комунікабельні.
14. Виносливі і працездатні.
15. Володієте швидкою, голосною мовою.
16. Зберігаєта самовладання в складній обстановці.
17. Чи завжди в хорошому настрої.
18. Дратівливі.
19. Не зібрані в справах і вчинках.
20. Здатні поверхнево відноситись до справи?

A3

1. Спокійні і холоднокровні?

2. Послідовні в справах?
3. Обережні в справах?
4. Вмієте чекати?
5. Мовчазні, не любите попусту говорити?
6. Володієте розміреною, спокійною мовою?
7. Стримані і терпеливі?
8. Доводите почату справу до завершення?
9. Легко стримуєте пориви?
10. Виносливі і працездатні?
11. Мало сприйнятливі до заохочення?
12. Незлобливі?
13. Постійні в своїх відношеннях?
14. Не розтрачуєте сил попусту?
15. Повільно включаєтесь в роботу?
16. Різкі у відношенні з усіма?
17. Схильні до замкнутості?
18. Любите акуратність у всьому?
19. Інертні, малорухливі?
20. Володієте витримкою?

A4

1. Сором'язливі?
2. Схильні до різкої зміни настрою?
3. Губитесь в новій обстановці?
4. Важко встановлюєте контакт?
5. Не вірите в свої сили?
6. Легко переносите самотність?
7. Відчуваєте подавленість при невдачах?
8. Схильні замикатись в собі?
9. Швидко втомлюєтесь?
10. Володієте слабкою, тихою мовою?
11. Нелегко пристосовуєтесь до співрозмовника?
12. Чутливі, сентиментальні?
13. Сприйнятливі до одобрення?
14. Не прд'являєте високих вимог до себе?
15. Схильні до підозрілості?
16. Легкораними, хворобливо чутливі?
17. Надміру образливі?
18. Малоактивні, робкі?
19. Покірні, безропотні?
20. Намагаєтесь викликати співчуття і бажання допомогти зі сторони оточуючих?

Обробка результатів: додати кількість плюсів у кожній серії. Знайти число

A за формулою: $A = A1 + A2 + A3 + A4$

Холерик = $A1/A \times 100$

Сангвінік = $A2/Ax100$

Флегматик = $A3/Ax100$

Меланхолік = $A4/Ax100$

Методика 2. Тест – питальник Айзенка.

Г. Айзенк всю сукупність рис людини представив шляхом 2 головних факторів. Перший – екстраверсія/інтроверсія – дає характеристику індивідуально-психологічного складу людини. Нейротизм – другий фактор – описує деякий стан, що характеризує людину з боку емоційної стійкості, тривожності, рівня самовираженості. На відповідних осях помічаємо отримані числові значення точками. Проводимо через кожну точку пряму лінію, паралельну до осі.

Пересічення цих двох біполярних характеристик дозволяє отримати результат – чітке віднесення людини до одного з чотирьох типів темпераменту (рис. 1)

Рис. 1. Схематичне співставлення типів темпераменту і двуфакторної моделі Айзенка.

Інструкція: дайте відповідь на питання: «так» або «ні».

1. Чи часто відчуваєте потяг до нових вражень, щоб відволіктись, відчути сильні відчуття?
2. Чи часто ви відчуваєте, що потребуєте друзів, які можуть вас зрозуміти, підбадьорити, виразити співчуття?
3. Чи вважаєте ви себе безклопотною людиною?
4. Чи дуже важко вам відмовлятися від своїх намірів?
5. Чи обдумуєте ви свої справи не поспішаючи і притримуєтеся того, що краще почекати, перш ніж діяти?
6. Чи завжди ви дотримуєте своїх обіцянок, навіть якщо вам не вигідно?
7. Чи часто в вас бувають спади і підйоми настрою?
8. Чи швидко ви дієте і розмовляєте і чи не тратити ви багато часу на обдумування?
9. Чи виникало у вас коли-небудь почуття, що ви нещасні, хоча ніякої серйозної причини для цього не було?
10. Чи вірно, що поспоривши, ви готові на все?
11. Чи ніяковісте ви, коли хочете познайомитись з людиною протилежної статі, яка вам симпатична?
12. Чи буває, що розізлившись, виходите з себе?
13. Чи часто ви дієте не обдуманно, під впливом моменту?

14. Чи часто вас турбують думки про те, що вам не слід було б що-небудь робити або говорити?
15. Чи надаєте ви перевагу читанню книг порівняно із зустрічами з людьми?
16. Чи вірно, що вас легко задіти?
17. Чи любите ви часто бувати в компанії?
18. Чи бувають у вас інколи такі думки, якими вам не хотілося ділитися з іншими людьми?
19. Чи вірно, що інколи ви настільки повні енергії, що все горить в руках, а інколи відчуваєте сильну вялість.
20. Чи стараєтесь ви обмежити круг своїх знайомств невеликим числом самих близьких своїх друзів?
21. Чи багато ви мрієте?
22. Коли на вас кричать ви відповідаєте тим же?
23. Чи часто вас мучить почуття вини?
24. Чи ваші звички хороші і бажані?
25. Чи здатні ви дати волю власним почуттям і вовсю повеселитися в шумній компанії?
26. Чи можна сказати, що нерви у вас часто бувають напружені до кінця?
27. Чи вважають вас людиною жвавою, веселою?
28. Після того як усе зроблено, чи часто ви повертаєтесь до нього подумки, і думаєте, що могли б зробити краще?
29. Чи вірно, що ви більше мовчазні і стримані, коли знаходитесь серед людей?
30. Чи буває, що ви передаєте слухи?
31. Чи буває, що вам не спиться від того, що різні думки лізуть вам у голову?
32. Чи вірно, що вам часто приємніше і легше прочитати про те, що вас цікавить у книзі, хоча можна швидко і простіше про це дізнатися у друзів?
33. Чи буває у вас сильне серцебиття?
34. Чи подобається робота, яка вимагає великої уваги?
35. Чи бувають у вас приступи тремтіння?
36. Чи вірно, що ви завжди говорите про знайомих вам людей тільки хороше, навіть тоді, коли впевнені, що вони про це не дізнаються?
37. Чи вірно, що вам неприємно бувати в компанії, де постійно підшучують одне над одним?
38. Чи вірно, що ви дратівливі?
39. Чи подобається вам робота, яка вимагає швидкості дій?
40. Чи вірно, що вам рідко не дають спокою думки про різні неприємності і жахи, які могли б трапитися хоча все скінчилось благополучно?
41. Чи вірно, що ви не поспішливі в рухах?
42. Ви коли-небудь запізнювались на побачення чи на роботу?
43. Чи часто вам сняться кошмари?
44. Чи вірно, що ви такий любитель поговорити, що ніколи не опустите випадку поговорити з незнайомою людиною?
45. Чи турбують вас які-небудь болі?
46. Чи засмутилися би ви, якщо довго не могли бачитись би зі своїми друзями?

47. Чи можете ви назвати себе нервовою людиною?
48. Чи є серед ваших знайомих такі, які вам явно не подобаються?
49. Чи легко вас задівають критика ваших недоліків або вашої роботи?
50. Чи могли би ви сказати, що ви впевнена в собі людина?
51. Чи важко отримати справжнє задоволення від міроприємств, в яких багато учасників?
52. Чи турбує вас почуття, що ви чимось гірші за інших?
53. Чи могли б ви внести пожвавлення в скучну компанію?
54. Чи буває, що ви говорите про речі, в яких зовсім не розбираєтеся?
55. Чи турбуєтеся ви про своє здоров'я?
56. Чи любите ви підштовкувати над іншими?
57. Чи страждаєте ви безсонням?

Ключ опитувальника:

Щирість: «так» – 6, 24, 36; «ні» – 12, 18, 30, 42, 48, 54.

Екстраверсія: «так» – 1, 3, 8, 10, 13, 17, 22, 25, 27, 39, 44, 46, 49, 53, 56; «ні» – 5, 15, 20, 29, 32, 34, 37, 41, 51.

Невротизм: «так» – 2, 4, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 50, 52, 55, 57.

За кожну відповідь, що співпадає з ключем, нараховується 1 бал.

Інтерпретація показників по шкалі «Щирість».

Числовий показник	Інтерпретація
0-3	Відвертий
4-6	Ситуативний
7-9	Брхливий

(тут мова йде про міру щирості, а не як особистісну характеристику).

4. Розв'язання психологічних задач

1. Визначте тип темпераменту Оленки.

Дуже рухлива, міміка обличчя жива. Легко зближується з подругами. Іноді через жвавність свого характеру забуває про свої доручення. На запитання: «Як справи?» найчастіше відповідає з усмішкою: «Дуже добре», хоча справи у неї не такі вже й хороші. Дівчина стала одержувати і трійки. Про свої п'ятірки радо повідомляє всім сусідам, не приховує і двійок. При цьому говорить: «Це у мене так, випадково». Іноді засмучується, але ненадовго. Настрій у неї в основну веселий і бадьорий. Легко захоплюється всім новим, але порівняно швидко і втрачає до нього інтерес. Дівчина дуже говірка (за Ю. Самаріним).

Який має бути до Оленки індивідуальний підхід?

2. Визначте тип темпераменту Валі. Лякливо озираючись, Валя входить у кабінет разом з мамою. Вона розгублюється, червоніє, коли до звертаються. Відповідає тремтячим голосом.

Мати каже, що Валя слухняна, сумлінна, але вкрай вразлива, плаксива дівчинка, боязка.

Валя уникає галасливих ігор, хлопчиків. Не може дати відсіч кривдникам. Від виступу на ранку відмовляється, хоча має хороший голос. Вдома вона охоче співає ляльці пісні, коли нікого із сторонніх немає в квартирі.

Будучи вразливою, Валя ховається в куток, коли вихователька звертається до неї з ледве підвищеним голосом, і довго плаче. Вона переживає навіть тоді, коли при ній лають або карають інших дітей (за Файнбергом).

Як можна вплинути на Валю, щоб усунути негативні риси її темпераменту?

3. Із коридора чуються шум від пересування стільців, її, сердиті окрики: «Юра, перестань, сиди спокійно!»

П'ятирічний Юрко вбігає в кабінет з криком: «Нарешті!» Жваво оббігає кабінет, у дверях встигає смикнути за косу Віру. Без дозволу хватає з столу молоток, ліхтарик, запитуючи: «Для чого?»

Він зовсім не боїться огляду, охоче виконує завдання.

Згідно з словами матері, Юра – здібний, живий хлопчик, але занадто непосидючий, неслухняний, підкоряється лише батькові. На нього часто скаржаться виховательки в дитячому садку, де він порушує режим, відбирає у дітей іграшки і т.д.

Виховательці не підкоряється, вона часто ставить хлопчика в куток, не дозволяє гратися з дітьми на прогулянці, змушує його сидіти тихо на лаві. Коли вихователька ставить Юру в куток, він вмить вибігає. Проте він не хоче сидіти мовчки і спокійно на лаві (за Файнбергом).

Як ви оцінюєте підхід до Юри з боку виховательки.

Дайте обґрунтовану відповідь.

4. Учням якого типу темпераменту слід нагадувати приказку: «Поспішиш – людей насмішиш»? Від учнів якого типу темпераменту вчитель вимагає швидкої відповіді, а кому дає можливість подумати трохи більше?

5. Чому особливого підходу вимагають учні меланхолійного типу темпераменту? Поясніть свою відповідь.

6. В учнів якого типу темпераменту потрібно виховувати витримку, опираючись на їхню енергійність, ініціативність?

ВИЯВЛЕННЯ ТИПОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

(за К.Г. Юнгом)

Інструкція: «На кожне запитання дається два варіанти відповідей. Необхідно вибрати відповідь, яка підходить вам найбільше. Відповідний номер та літеру потрібно записати».

1. Кому ви надаєте перевагу?
 - а) невеликій компанії близьких друзів;
 - б) великій товариській компанії.
2. Яким книгам ви надаєте перевагу?
 - а) з цікавим сюжетом;
 - б) з розкриттям переживань героїв.
3. Що ви скоріше всього можете допустити у своїй роботі?
 - а) запізнення;
 - б) помилку.

4. Якщо ви здійснюєте поганий вчинок, то:
 - а) гостро переживаєте; б) гострих переживань немає.
5. Як ви сходитеся з людьми?
 - а) швидко, легко; б) повільно, обережно.
6. Чи вважаєте ви себе людиною вразливою?
 - а) так; б) ні.
7. Чи схильні ви сміятися від душі?
 - а) так; б) ні.
8. Чи вважаєте ви себе:
 - а) мовчазним; б) говірким?
9. Ви відверті чи скритні?
 - а) відвертий; б) скритний.
10. Чи любите ви займатися аналізом власних переживань?
 - а) так; б) ні.
11. Коли буваєте у компанії, то надаєте перевагу тому, щоб:
 - а) говорити; б) слухати?
12. Чи часто відчуваєте незадоволення собою?
 - а) так; б) ні.
13. Чи любите ви що-небудь організовувати?
 - а) так; б) ні.
14. Чи хотілося б вам вести інтимний щоденник?
 - а) так; б) ні.
15. Чи швидко ви переходите від рішення до виконання?
 - а) так; б) ні.
16. Чи легко змінюється ваш настрій?
 - а) так; б) ні.
17. Чи любите ви переконувати інших, нав'язувати свою думку?
 - а) так; б) ні.
18. Ваші рухи:
 - а) швидкі; б) повільні?
19. Ви сильно хвилюєтеся через можливі неприємності?
 - а) часто; б) рідко.
20. У складних випадках:
 - а) звертаєтеся за допомогою до інших;
 - б) не любите звертатися.

Опрацювання результатів тесту

Показники екстраверсії: 16, 2а, 36, 46, 5а, 66, 7а, 86, 9а, 106, 11а, 126, 13а, 146, 15а, 16а, 17а, 18а, 196, 20а.

Порахуйте кількість Ваших відповідей, що збігаються з ключем і помножьте на 5.

Бали: 0-35 – інтроверсія; 36-65 – амброверсія; 66-100 – екстраверсія.

Екстраверти (вивернутий назовні) – легкі у спілкуванні, у них високий рівень агресивності, мають тенденцію до лідерства, люблять бути у центрі уваги, легко зав'язують контакти, імпульсивні, відкриті, контактні (оскільки

серед контактів можуть бути і корисні), судять людей за зовнішнім виглядом, не заглядають усередину; холерики, сангвініки.

Інтроверти (звернений всередину): спрямовані на світ власних переживань, малоконтактні, мовчазні, важко заводять нові знайомства, не люблять ризик, переживають розрив старих зв'язків, не розглядають варіантів програшу і ви-грашу, мають високий рівень тривожності і ригідності; флегматики, меланхоліки.

Амброверти (поєднання): володіють обома якостями, домінування якоїсь залежить від того, наскільки сильний вплив із-зовні (екстраверсія) або настрій (інтроверсія).

ТЕМА 1.13. Характер

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, розкрити динамічні властивості характеру, ознайомитись з типами характеру, розвивати вміння вико-ристання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Поняття про характер.
2. Структура характеру.
3. Динамічні властивості характеру.
4. Типологія характерів.
5. Темперамент, характер та виховання.

Основні поняття: характер, ставлення, риси характеру, структура характеру, симптомокомплекси, типологія характерів, маніпулятори, актуалізатори, акцентуація, типи акцентуацій.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія: теоретичний курс : навч.-метод. посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.
2. Загальна психологія : Підручник // О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огород-нійчук та ін. – Київ : Либідь, 2005. – С. 316-328.
3. Загальна психологія : Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д. Мак-сименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.В. Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – Київ : Форум, 2000. – 543 с. – С. 275-283.
4. Психологія / За ред. Ю.Л. Трофімова : Вид. третє, стереотипне. – Київ : Ли-бідь, 2001.

Додаткова:

1. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 577-602.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на запитання

1. Дайте визначення поняття «характер».
2. Чому дошкільне дитинство відіграє велику роль у становленні характеру зрілої людини?

3. Які моральні та вольові риси характеру ви будете виховувати у своїх майбутніх вихованців?
4. Чому А.С. Макаренко і В.О. Сухомлинський наполягали на тому, що справжній наставник повинен мати тверду волю і твердий характер?

2. Лабораторно-практична робота

Тема: Визначення типу акцентуації особистості

Методика 1. Питальник Шмішека

Інструкція: дайте відповідь на питання: «так» або «ні».

1. Ти переважно спокійний?
2. Чи легко ти ображаєшся, засмучуєшся?
3. Тобі достатньо невеликої причини, щоб заплакати?
4. Чи багато разів ти перевіряєш, чи немає помилок в твоїй роботі?
5. Чи такий ти сильний, як твої ровесники?
6. Чи легко ти переходиш від суму до радості і навпаки?
7. Чи любиш ти бути головним в грі?
8. Чи бувають дні, коли ти без всякої причини на всіх сердитися?
9. Ти – серйозна людина?
10. Чи буває, що тобі щось дуже сильно подобається?
11. Ти вмієш видумати нову гру?
12. Чи скоро ти забуваєш, якщо когось образив?
13. Чи вважаєш ти себе добрим, чи вмієш співчувати?
14. Кинувши лист в поштову скриньку, перевіряєш, чи не застряв він?
15. Чи стараєшся бути кращим в спортсекції, групі, школі?
16. Коли ти був маленьким ти боявся грози, собак?
17. Тебе вважають занадто охайним і старанним?
18. Чи залежить твій настрій від домашніх і шкільних справ?
19. Чи люблять тебе твої знайомі?
20. Чи буває у тебе неспокійно на душі?
21. Тобі завжди трохи сумно?
22. Чи переживав ти горе, траплялось тобі ридати?
23. Тобі важко залишатись на одному місці?
24. Чи борешся ти проти несправедливості по відношенню до себе?
25. Чи стріляв ти коли-небудь з рогатки в собак і кішок?
26. Чи драгує тебе коли скатертина висить не рівно?
27. Коли ти був маленьким, ти боявся залишатись один вдома?
28. Чи буває так, що тобі сумно або весело без причини?
29. Ти – один із кращих учнів в класі?
30. Тебе легко розсердити?
31. Чи часто ти веселишся, дурачишся?
32. Чи відчуваєш ти себе інколи дуже щасливим?
33. Чи вмієш ти розвеселити дітей?
34. Чи можеш ти прямо сказати кому-небудь, що ти про нього думаєш?
35. Чи боїшся ти крові?
36. Чи охоче ти виконуєш доручення?

37. Чи заступаєшся ти за тих, з ким поступили несправедливо?
38. Тебе непокоїть необхідність увійти в пусту, темну кімнату?
39. Тобі більше підходить нешвидка робота, не вимагаюча точності, ніж швидка, не вимагаюча точності?
40. Чи легко ти знайомишся з людьми?
41. Чи охоче ти виступаєш на ранках в школі?
42. Ти коли – небудь тікав з дому?
43. Ти коли – небудь засмучувався із -за сварки з вчителями або друзями?
44. Тобі здається життя важким?
45. Чи можеш ти навіть при невдачі посміятися над самим собою?
46. Чи стараєшся ти помиритися, якщо кого – небудь образив?
47. Чи любиш ти тварин?
48. Чи бувало з тобою, що, йдучи з дому, ти повертався, чи не трапилось чого-небудь?
49. Чи не здається тобі інколи, що з тобою або твоїми рідними щось трапиться?
50. Твій настрій інколи залежить від погоди?
51. Чи важко тобі виступати на сцені?
52. Чи можеш ти, якщо на когось сердишся, почати битися?
53. Чи подобається тобі бути серед ровесників?
54. Якщо тобі щось не вдається, ти можеш впасти у відчай?
55. Чи можеш ти організувати гру, роботу?
56. Чи напористо ти добиваєшся мети, навіть якщо зустрічаються труднощі?
57. Чи плакав ти коли-небудь із-за сумної книги, кіно?
58. Чи не буває тобі важко заснути із-за яких-небудь турбот?
59. Чи підказуєш ти або даєш списувати?
60. Чи боїшся ти пройти ввечері по темній вулиці?
61. Чи слідкуєш ти за тим, щоб кожна річ лежала на своєму місці?
62. Чи буває з тобою що лягаючи спати з хорошим настроєм, ти встаєш з поганим?
63. Чи вільно відчуваєш себе з незнайомими ровесниками?
64. Чи буває в тебе головна біль?
65. Чи часто ти смієшся?
66. Якщо ти не поважаш людину, чи можеш себе вести так, щоб вона цього не помічала (не показувати своєї неповаги)?
67. Чи можеш ти зробити багато різних справ за один день?
68. Чи бувають з тобою несправедливі?
69. Чи любиш ти природу?
70. Йдучи з дому або лягаючи спати, ти перевіряєш чи замкнені двері, чи виключене світло?
71. Ти боязливий, як вважаєш?
72. Чи міняється твій настрій за святковим столом?
73. Чи приймаєш участь в драматичному гуртку?
74. Чи мрієш ти?
75. Чи буває, що думаєш про майбутнє з сумом?

76. Чи бувають у тебе несподівані переходи від радості до суму?
77. Чи вмієш ти розважати гостей?
78. Чи подовгу сердишся, ображаєшся?
79. Чи сильно ти переживаєш, якщо горе у твоїх друзів?
80. Чи можеш із-за помилки, помарки переписати сторінку у зошиті?
81. Чи вважаєш ти себе недовірливим?
82. Чи часто тобі сняться страшні сни?
83. Чи не бувало у тебе бажання скочити у вікно або кинутись під машину?
84. Чи стає тобі веселіше, якщо всі навколо веселі?
85. Якщо у тебе неприємності, чи можеш ти на час забути про них?
86. Чи здійснюєш ти несподіваний для себе вчинок?
87. Ти частіше говориш мало ніж багато?
88. Міг би ти приймати участь в драматичному гуртку і настільки ввійти в роль, що при цьому забути, що ти не такий як на сцені?

Обробка результатів:

За кожне співпадання з ключем, зараховується 1 бал

1. **Гіпертимний:** «+» 1, 11, 23, 33, 45, 55, 67, 77.
2. **Застрагяючий:** «+» 2, 15, 24, 34, 37, 56, 68, 78, 81, «-» 12, 46, 59.
3. **Емотивний:** «+» 3, 13, 35, 47, 57, 69, 79; «-» 25.
4. **Педантичний:** «+» 4, 14, 17, 26, 39, 48, 58, 61, 70, 80, 83; «-» 36.
5. **Тривожний:** «+» 16, 27, 38, 49, 60, 71, 82, «-» 5.
6. **Циклотимний:** «+» 6, 18, 28, 40, 50, 62, 72, 84.
7. **Демонстративний:** «+» 7, 19, 22, 29, 41, 44, 63, 66, 73, 85, 88; «-» 51.
8. **Збудливий:** «+» 8, 20, 30, 42, 52, 64, 74, 86.
9. **Дистимічний (гіпотимний):** «+» 9, 21, 43, 75, 87; «-» 31, 53, 65.
10. **Екзальтований (лабільний):** «+» 10, 32, 54, 76.

Суму балів у першому випадку множимо на 3, у другому – 2, третьому – 3, четвертому – 2, п'ятому – 3, шостому – 3, сьомому – 2, восьмому – 3, дев'ятому – 3, десятому – 6.

Максимальний показник по кожному типу акцентуації – 24 бали.

Ознакою акцентуації є величина, що перевищує 12 балів.

За допомогою опитувальника Шмішека визначаються наступні 10 типів акцентуації особистості (акцентуація – це надмірна вираженість рис особистості):

Гіпертимний тип. Люди цього типу характеризуються контактністю, комунікабельністю, вираженістю міміки і жестів. Часто відхиляються від теми розмови. З оточуючими виникають конфлікти з приводу халатності та несерйозного ставлення до службових та сімейних обов'язків. Вони – ініціатори конфлікту, але часто ображаються, коли їм роблять зауваження. Позитивні риси: енергійність, ініціативність, оптимізм, жага до діяльності. Негативні риси: схильність до аморальних вчинків, підвищена подразливість, несерйозне ставлення до своїх обов'язків, легковажність. Вони важко переносять умови дисципліни, монотонну діяльність, самотність.

Дистимічний тип. Людям цього типу притаманна низька контактність, песимістичний настрій. Такі люди рідко вступають у конфлікти, ведуть

замкнений спосіб життя. Вони високо цінують друзів і готові їм підпорядкуватися. Позитивні риси: серйозність, загострене почуття справедливості, сумлінність. Негативні риси: пасивність, загальмованість мислення, індивідуалізм.

Циклоїдний тип. Часті зміни настрою, манери спілкування. Характеризуються зміною гіпертимних та дистимічних станів. Під час душевного піднесення поводять себе як гіпертиміки, під час спаду – як дистиміки.

Збудливий тип. Низька контактність у спілкуванні, гальмування вербальних і невербальних реакцій. Занудливі, похмурі, схильні до хамства, конфліктів, сварок. В емоційно спокійному стані вони сумлінні, акуратні, люблять тварин та дітей. Однак під час збудження вони погано контролюють свою поведінку.

Застрагяючий тип. Помірне спілкування, схильність до повчань. У конфліктах – ініціатор. Прагне досягти високих показників у будь-якій справі має підвищену вимогливість до себе. Чутливий до соціальної справедливості, разом з тим підозріливий, недовірливий, образливий, інколи надзвичайно самовпевнений, ревнивий.

Педантичний тип. В конфлікт вступає рідко, пасивна сторона. На службі – бюрократ (занадто великі вимоги до оточуючих), але поступається лідерством іншим. Позитивні риси: сумлінність, акуратність, серйозність, надійність. Негативні риси: формалізм, занудливість.

Тривожний тип. Низька контактність, боягузтво, невпевненість, мінорний настрій. Рідко вступає в конфлікти. Позитивні риси: товариськість, самокритичність, сумлінність. Унаслідок своєї незахищеності слугують «козлами відпущення», мішенями для жартів.

Емотивний тип. Надають перевагу спілкуванню в вузькому колі людей, з якими встановлені добрі стосунки, розуміють «з півслова». Рідко вступають у конфлікти. Образи носять у собі. Позитивні якості: доброта, емпатійність, почуття обов'язку, старанність, ретельність. Негативні риси: надмірна чутливість, плаксивість.

Демонстративний тип. Легкість встановлення контактів, прагнення влади, лідерства, похвали. Добре адаптується до людей, має схильність до інтриг. Драгують оточуючих самовпевненістю і високими вимогам, провокують конфлікти. Позитивні якості: галантність, артистичність, здатність захопити інших, неординарність мислення та вчинків. Негативні риси: егоїзм, лицемірство, хвалькуватість, зухвалість.

Екзальтований тип. Висока контактність, закоханість, балакучість. Дуже часто сперечаються, але не доводять до конфліктів. У конфліктах бувають як активні, так і пасивні. Уважні до близьких та родичів; альтруїстичні, емпатійні; мають добрий смак; виявляють яскравість почуттів. Негативні риси: схильні перебувати під впливом швидкоплинних настроїв та впадати в паніку.

(Розширено див. : Леонгард К. Акцентуированные личности. – Київ : Вища школа, 1981).

ТЕСТ «ОБЕРИ СВІЙ КОЛІР»

Подумайте, будь-ласка, який із названих нижче кольорів найбільш приємний вам останнім часом, і виберіть його як ваш, потім прочитайте відповідний розділ тексту.

Зелений. Його вибирають люди, які вважають себе реалістами. Вам не позичати волі, наполегливості і цілеспрямованості. Здається, ви народженні для того, щоб керувати іншими. Точна пам'ять, уміння чітко і ясно викладати думки – ваші сильні сторони. При цьому ви зі смутком помічаєте, що не всі розуміють ваші благородні наміри – це дратує. Будьте обережні: навчіться розслаблятися і не бійтеся невдач.

Червоний. Оптимісти і життєлюбці завжди обирають цей колір. Прагнучи успіху, ви зазвичай досягаєте результату вбудь-якій діяльності. У вас постійне бажання активних дій, ініціативи, конкуренції в еротичі, спорті тощо. Ви живете теперішнім, керуючись у житті принципом «переживати неприємності по мірі їх надходження». У вас часто з'являється бажання кардинально змінити сферу діяльності.

Фіалковий. Ви чутливі, чарівні, привітні. Зовнішній світ з його грубими реаліями не викликає у вас симпатій. Ви намагаєтеся жити у своїй, створеній уявою країні, де є місце романтиці, сентиментам, справжній дружбі і ніжним стосункам. У вас особлива потреба в тонкому розумінні з боку партнера. Вам хочеться, щоб усі оточуючі помічали і позитивно оцінювали вашу чарівність. Усетаємничо-містичне викликає у вас жвавий інтерес. Ви любите, відчуваєте і розумієте справжнє мистецтво. Через фізіологію, цей колір часто обирають підлітки, вагітні жінки і хворі люди зі зміненими функціями щитовидної залози.

Синій. Його вибирають люди з урівноваженим характером, схильні до споглядальності. Особливо його люблять товстунки. Вам властивий спокійний, розмірений спосіб життя, потяг до гармонії і задоволеності. У вашому житті немає місця гармидеру і поганому настрою; події розвиваються плавно, відповідно дотрадицій. Ви відданий партнер і дуже вразливий у питаннях, що торкаються кохання та одруження. Ви розгублюєтесь у ситуаціях, які швидко змінюються. Ви сором'язливі, слабкі, але небезпечні, коли хтось стає у вас на дорозі.

Жовтий. Символічно, що жовтий колір відповідає теплу сонця, духу щастя, свободи. Ви живете очікуванням щастя у всіх його незчисленних формах – від сексуальних проявів до захоплення філософськими системами. Від вас віє оптимізмом і приязністю, але ваша постійна посмішка часто виявляється маскою, за якою приховується внутрішня напруга і бажання уникнути труднощів. Ви хочете поваги і можете бути прикладом працьовитості, але наполегливість і старанність приходять до вас епізодично, час від часу. Ви рідко перебуваєте у спокої, весь час шукаєте чогось нового і схильні до змін заради змін.

Коричневий. Якщо у вас з'явилася любов до коричневого кольору, то це означає, що у вас з'явилася маса проблем, подолати які ви не в змозі. Це може бути конфліктна атмосфера на роботі, дискомфорт в особистому житті чи важка хвороба. Вам явно не вистачає того, що англійці називають «мій дім –

моя фортеця», тобто місця, де можна відчути себе у безпеці. Убудь-якому випадку, вам необхідний відпочинок і спокій, доброзичливе оточення.

Чорний. Зазвичай його вибирають люди, пов'язані з підприємницькою діяльністю. У багатьох випадках вибір чорного обумовлений традиціями і тенденціями у моді і в цьому випадку мова йде про колір не улюблений, а скоріше модний.

При цьому, якщо ж вам все-таки подобається чорний колір сам по собі, це означає, що теперішній період життя складається не найкращим чином – убудь-який момент може статися спалах екстремальної поведінки, про який потім доведеться жалкувати. Ви наполегливо намагаєтеся відстоювати свою точку зору, драматизуєте ситуацію, вимоги до себе вважаєте завищеними, постаєте проти своєї долі і схильні діяти нерозсудливо.

Сірий. Вам властива велика доля самолюбства, яка багато в чому визначає ваші вчинки. Ви здатні до ефективної і плідної діяльності. Можливо, оточуючі вважають вас непересічною особистістю, але лише собі ви можете зізнатися, що всі ці досягнення – тільки результат втечі від хвилюючої вас проблеми. Ви здатні приховувати свої істинні наміри і досягати своїх цілей, залишаючись при цьому ніби в стороні від того, що відбувається. Кар'єра політика чи бізнесмена може виявитися досить вдалою.

3. Розв'язання психологічних задач

1. Розкрийте зв'язок між характером і спрямованістю, волею і почуттями людської особистості на поданих нижче прикладах.

а) На сторінці газети «Известия» її кореспондент Кондрашов писав: «Вона лежала на асфальті в Нью-Йорку, спливаючи кров'ю, коли вбивця повернувся, щоб добити її.

38 чоловік з вікон своїх квартир дивились, як він наносив один удар за другим. Молода жінка кричала, вмираючи, але ніхто не кинувся їй на допомогу. Понад півгодини 38 чоловік спокійно споглядали цю жахливу картину.

На запитання, чому вони так зробили, відповідали:

– Не знаю.

– Жінку, яку вбивали, я особисто не знав.

– Не знаю.

– Я був дуже стомлений після роботи.

– Мені не хотілося, щоб чоловік устрявав у цю історію».

б) Удень із станції Острого Львівської залізниці відправлявся поїзд. Він уже набрав швидкість, коли машиніст Е. Жоденяк несподівано помітив на рейсах двох дівчаток. Він негайно відключив двигуни, виключив гальма. Пролунали тривожні гудки тепловоза, попереджаючи дітей про небезпеку. Тепловозна бригада зробила все, що могла, але поїзд продовжував їхати вперед за інерцією.

У ці напружені хвилини Григорій Шевцов, складач поїздів, кинувся буквально під колеса поїзда, ризикуючи своїм життям. Несподіваний рятівник за якісь лічені долі секунд встиг підхопити дівчаток і відскочити на узбіччя колії.

Життя чотирирічної Каті і п'ятирічної Оленки було врятовано.

ТЕМА 1.14. Здібності

Мета: закріпити теоретичні знання з теми, навчити визначити суттєві ознаки здібностей та обдарованості, розвивати вміння використання знань в практичному застосуванні.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Поняття про здібності та обдарованість.
2. Види здібностей.
3. Фізіологічні основи вимірювання здібностей.
4. Фактори розвитку здібностей.

Основні поняття: здібності, обдарованість, задатки, талант, геніальність, вундеркінди, загальні та спеціальні здібності.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія: теоретичний курс : навч.-метод. посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.
2. Загальна психологія : Підручник // О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ : Либідь, 2005. – С. 353-361.
3. Загальна психологія : Підр. для студентів вищ. навч. закладів. / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.В. Соловієнко. За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – Київ : Форум, 2000. – 543 с. – С. 285-292.

Додаткова:

1. Гоноболин Ф.Н. Психологический анализ педагогических способностей // Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – С. 623-634.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на питання:

1. Дайте визначення здібностей. Яке значення їх у діяльності людини?
2. Що таке задатки? В якому зв'язку перебувають вони із здібностями?
3. Розкрийте взаємозв'язок між здібностями і діяльністю людини.
4. Охарактеризуйте загальні і спеціальні здібності.
5. Як матеріалістична та ідеалістична психології розв'язують питання про розвиток здібностей людини?
6. Чим пояснюється розквіт народних талантів у нашій країні?
7. Проаналізуйте думку П. Антокольського: «Бездарність дитини – завжди наслідок відсутності виховання».

2. Завдання для програмованого контролю і самоконтролю

На подані нижче запитання дано по кілька відповідей. Знайдіть серед них найбільш правильну і обґрунтуйте її.

1. Яке з наведених визначень здібностей є правильним?
 - а) Здібності – індивідуально-психологічні властивості, що є необхідною умовою виконання творчої діяльності.
 - б) Психічні властивості, що зумовлюють успішне навчання.

- в) Психічні властивості, що є природженими і служать основою успішного виконання будь-якої діяльності.
- г) Індивідуально-психологічні властивості, що відповідають вимогам даної діяльності і є умовою її успішного виконання.
- д) Індивідуально-психологічні властивості, що виявляються і розвиваються в творчій діяльності.
2. Яке твердження є правильним?
- а) Здібності існують незалежно від діяльності і поза нею.
- б) Поза діяльністю здібності існувати не можуть.
- в) Здібності в діяльності виявляються, в ній і розвиваються.
- г) Здібності розвиваються незалежно від діяльності, але в діяльності виявляються.
3. Під задатками треба розуміти:
- а) природжені здібності до якоїсь діяльності;
- б) здобуті в процесі навчання і виховання властивості особистості, що характеризують її здатність до якоїсь діяльності;
- в) психологічні властивості, що є умовою успішного виконання якоїсь діяльності;
- г) природжені анатомо-фізіологічні особливості, що є однією з передумов розвитку здібностей.
4. Заповнити пропущені слова в реченнях:
- а) Здібності – це ті якості особистості, які потрібні для діяльності, забезпечують її виконання.
- б) Здібності формуються і проявляються тільки в
- в) «Задатки можуть більшою чи меншою мірою сприяти розвитку так же, як суглинок чи чорнозем різною мірою сприятливі для розвитку рослин. Але що саме виросте із насінини – яблуна чи слива – залежить не від ґрунту, а від того, яке Було вкинуте.» (Венгер Л.А.)
5. В якому випадку йде мова про рівні розвитку здібностей?
- а) задатки, здібності, вміння, навички;
- б) здібності, талант, геніальність;
- в) творчі, репродуктивні, загальні, спеціальні.
6. З наведених слів виберіть ті, які знаходяться до даного слова у тому ж відношенні, що і в наведеному прикладі. Вкажіть принцип побудови аналогії.
Приклад: психічне: фізіологічне. Здібності: ... (талант, задатки, майстерність, суб'єктивність, безумовно-рефлекторне, об'єктивне, активне).
7. Сукупність здібностей, які зумовлюють особливо успішну діяльність людини в одній чи кількох сферах, які вирізняють її серед інших людей, що виконують ту ж діяльність у тих же умовах:
- а) задатки; б) талант; в) здібності; г) геніальність; д) обдарованість.
8. Високий рівень здібностей людини до певної діяльності, який виявляється в оригінальності та новизні підходу, супроводжується досягненнями найбільш високих результатів у цій сфері – це:
- а) задатки; б) талант; в) здібності; г) геніальність; д) обдарованість.

3. Лабораторно-практична робота

Дослід 1

Тема: Професійно-важливі якості особистості.

Мета: розвивати вміння виділяти професійно важливі здібності, співвідносити їх з особливостями професії. Розрізняти загальні і спеціальні здібності; формувати культуру обговорення дискусійних питань.

Хід роботи: Група ділиться на підгрупи по 5 учасників. На кожній окремій картці міститься по одній важливій для певної професії якості особистості. Група розподіляє картки на 5 блоків відповідно до вказаних професій і заповнює таблицю.

Список якостей:

- ~ наполегливість,
- ~ пам'ять на числа,
- ~ вміння передавати свої думки і почуття за допомогою слів,
- ~ емоційна виразність рухів,
- ~ сенсомоторна координація,
- ~ вміння швидко приймати рішення,
- ~ цілеспрямованість,
- ~ гнучкість мислення,
- ~ лаконічність міркувань,
- ~ вміння налагоджувати контакти,
- ~ вміння розуміти інших людей,
- ~ пластичність рухів,
- ~ витривалість,
- ~ широкий розподіл і швидке переключення уваги,
- ~ просторова уява,
- ~ витримка та самоволодіння,
- ~ емоційність,
- ~ швидкість мислительних процесів,
- ~ працелюбність,
- ~ стійкий інтерес до справи,
- ~ добре запам'ятовування загальних схем розв'язання задач,
- ~ кмітливість,
- ~ яскравість уяви,
- ~ проникливість,
- ~ любов до дітей,
- ~ багатство словникового запасу,
- ~ відтворення образів за словесним описом,
- ~ фізична сила,
- ~ емоційна стабільність,
- ~ рухова пам'ять,
- ~ сміливість і рішучість,
- ~ технічна спостережливість,
- ~ швидкість і точність реакцій та рухів.

Студенти зачитують, які якості вони виділили до загальних, а які до спеціальних для професій математика, вчителя літератури, гімнаста, токаря.

В кінці підводять **підсумок**, в якому говорять про труднощі, з якими вони зустрілися в процесі виконання роботи і чим вони це пояснюють.

Загальні: наполегливість, вміння швидко приймати рішення, цілеспрямованість, стійкий інтерес до справи, працелюбність.

Математик: пам'ять на числа, гнучкість мислення, лаконічність міркувань, добре запам'ятовування загальних схем розв'язання задач, кмітливість, яскравість уяви, швидкість мислительних процесів.

Вчитель літератури: вміння передавати свої думки і почуття за допомогою слів, вміння налагоджувати контакти, вміння розуміти інших людей, проникливість, любов до дітей, багатство словникового запасу, відтворення образів за словесним описом, емоційність.

Гімнаст: емоційна виразність рухів, пластичність рухів, витривалість, фізична сила, емоційна стабільність, рухова пам'ять, сміливість і рішучість, витримка та самоволодіння.

Токар: сенсомоторна координація, широкий розподіл і швидке переключення уваги, технічна спостережливість, швидкість і точність реакцій та рухів, просторова уява.

Дослід 2

Тема: Діагностика творчих здібностей

Методика проведення. Студенти отримують шаблон круга діаметром 3 см, який використовується як основа, яка доповнюється іншими деталями до отримання якого-небудь впізнаваного зображення. За 5 хв потрібно доповнити 10 кругів. В якості шаблону можна використовувати і інші геометричні фігури.

Обробка результатів. Рівень творчих здібностей тим вище, чим більше малюнків знаходиться поза кругом. Обмеженість малюнка кругом, навіть якщо він є сюжетним, свідчить про репродуктивність діяльності.

Особливої значимості в діагностиці творчості набувають такі зображення, де круг послужив основою для зображення сюжетної картини (снігова баба з мітлою, а вдалині видніється ліс, або біля баби катаються діти, стоять будинки і т.д.).

Залишити цілу сторінку чистою.

Аналіз результатів. 10-8 малюнків, що мають деталі поза кругом – високий рівень, 7-6 малюнків – добрий, 5-4 – середній, до 4 малюнків – низький.

Для вчителя більш приємлемі перші два рівні, особливо якщо в 6 малюнках – 1-3 розгорнутих сюжети.

4. Розв'язання психологічних задач

1. Проаналізуйте такі висловлювання батьків:

а) «Мені прикро, що мій син ні до чого не здібний».

б) «Моєму синові виповнилося шість років. А як він співає! Вася – майбутній артист!»

2. Оцініть висловлювання молодшої виховательки
- а) «Жодної здібної до малювання дитини в групі!»
 - б) «Алла, ти знову не розв'язала задачі? Всі діти її розв'язали, одна ти у мене тупувата».
- Справді, малюнки, виконані дітьми старшої групи, не могли викликати захоплення, навіть з урахуванням віку їх творців.
3. Поясніть, матеріалістичними чи ідеалістичними поглядами керуються в таких прикладах. Чому так думаєте?
- а) В Англії кожному дитині в 11 років піддають випробуванню на коефіцієнт розумової обдарованості, після чого одних дітей віддають до шкіл, де вони мають можливість здобути широку освіту, інших – до шкіл, які готують до виробничої діяльності (за Г.В. Бистровою).
 - б) Японський педагог С. Судзукі готує музик-скрипалів. У його школу приймають усіх дітей, не відбираючи (за Г.В. Бистровою).
4. Поясніть розвиток здібностей Марі Івонн.
- У 1938 р. експедиція французького етнографа Велляра виявила в Парагваї, в глибині лісів, дворічну дівчинку, кинуту на призволяще. Вона належала до племені, що перебувало на дуже низькому рівні свого розвитку. Мова його відзначалась винятково бідним словником, ніхто із цього племені не знав грамоти.
- Дівчинку, яку назвали Марі Івонн, привезли в Париж. Вона закінчила університет, успішно займалась етнографією, вільно володіла французькою, іспанською і португальською мовами.
5. Яку роботу мають проводити батьки та педагоги з Танею, щоб розвинути далі її здібності?
- Чотирирічна Таня за два роки вивчила всю нотну грамоту, вивчила напам'ять п'єси з «Дитячого альбому» П. Чайковського і п'єси С. Прокоф'єва, написані для дітей, та твори інших композиторів (за О.О. Мальцевою).

РОЗДІЛ 2

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

ТЕМА 2.1. Предмет, завдання і методи вікової психології

Мета: закріпити знання студентів про предмет та завдання вікової психології, їх зв'язок із іншими науками та галузями психологічної науки; узагальнити основні поняття, що розкривають закономірності психічного розвитку людини (онтогенез, формування, дозрівання, навчання, виховання; асинхронність, гетерохронність, стадіальність психічного розвитку тощо; джерела та рушійні сили психічного розвитку); систематизувати знання про принципи й методи досліджень у віковій психології; відпрацювати навички організації психолого-педагогічних досліджень.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Предмет, структура і основні поняття вікової психології.
2. Основні закономірності психічного розвитку
3. Передумови, джерело і рушійні сили психічного розвитку.
4. Принципи і методи досліджень у віковій психології.
5. Проблема вікової періодизації психічного і особистісного розвитку.
6. Вікова періодизація психічного розвитку дитини від народження до закінчення школи.

Основні поняття: формування, предмет вікової психології, структура, онтогенез, гетерохронність, асинхронність, стадіальність, диференціація та інтеграція, зміна співвідношення детермінант, пластичність, рушійні сили, принцип гуманізму й педагогічного оптимізму, ефективності й науковості, детермінізму, взаємозв'язку і взаємозумовленості психіки, свідомості та діяльності, індетермінізм, принцип розвитку психіки та свідомості в діяльності, комплексності, системності й систематичності, вікового, індивідуального і особистісного підходу, спостереження, експеримент, бесіда, метод аналізу продуктів дитячої діяльності, соціальна ситуація розвитку, ведуча діяльність, новоутворення.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська та ін. – 3-є вид., випр. й доп. – Київ : Каравела, 2012. – 400 с.
2. Дуткевич Т.В. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій і практикум) : Навчальний посібник / Т.В. Дуткевич, В.А. Терещенко. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2012. – 228 с.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія : Навч. посібник. / Т.В. Дуткевич. – Київ : ЦУЛ, 2012. – 424 с.
4. Забродський М.М. Вікова психологія : Навч. посібник. – Тернопіль, 2005. – С. 19-32.
5. Савчин М.В. Вікова психологія : навч. посібник / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – Київ : Академвидав, 2011. – 368 с.

6. Столяренко О.Б., Чайковська О.М. Вікова психологія : навчальний посібник / О.Б. Столяренко, О.М. Чайковська. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2016. – 252 с.

Додаткова:

1. Кучинська І.О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. – 104 с.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на питання

1. Що є предметом вікової психології?
2. Які ви знаєте основні закономірності психічного розвитку?
3. Назвіть фактори психічного розвитку.
4. В чому відмінність лабораторного та природного експерименту?
5. Які додаткові методи вікової психології ви знаєте?
6. В чому заключається проблема вікової періодизації психічного і особистісного розвитку?

2. Програмований контроль знань

1. Зазначте, яке з наведених нижче висловлювань найчіткіше розкриває предмет вікової психології. Предметом вікової психології є:
 - а) психологічні закономірності навчання і виховання дітей різного віку;
 - б) вікова динаміка психіки людини, онтогенез психічних процесів і психічних властивостей особистості людини, яка розвивається;
 - в) особливості етапів психічного розвитку людини.
2. Вікова психологія вивчає психіку людини в:
 - а) філогенезі; б) онтогенезі.
3. Виберіть рядок, де перераховано основні закономірності динаміки психічного розвитку.
 - а) гетерохронність, асинхронність, домінантність, комунікабельність, сензитивні періоди;
 - б) гетерохронність, асинхронність, зміна детермінант розвитку, сензитивні періоди, стадіальність;
 - в) гетерохронність, асинхронність, ампліфікація, ідентифікація, стадіальність, детермінованість.
4. До якої групи методів належить бесіда?
 - а) емпіричні; б) експериментальні; в) психодіагностичні.
5. Основою принципу детермінізму є:
 - а) замкнений характер психіки, її повна незалежність від зовнішніх умов;
 - б) психіка і діяльність виступають як дві сторони одного явища;
 - в) зовнішні впливи діють через внутрішні умови;
 - г) діяльність виступає як умова не тільки прояву, але й розвитку психіки дитини.
6. Провідним видом діяльності у немовлячий період є:
 - а) емоційне спілкування з дорослими;
 - б) ігрова діяльність;
 - в) предметна діяльність.

7. Сензитивний період оволодіння ходінням і мовленням припадає на:
- а) період немовляти;
 - б) раннє дитинство.
8. Новоутворенням раннього віку є:
- а) засвоєння моральних норм і правил;
 - б) система «Я»;
 - в) маніпуляція з предметами.
9. Провідною діяльністю дітей дошкільного віку є:
- а) навчальна діяльність; в) предметна гра;
 - б) рольова гра; г) спілкування з ровесниками.
10. Яку діяльність називають провідною?
- а) найулюбленішу, найцікавішу для дитини діяльність;
 - б) діяльність, у зв'язку з якою відбуваються найголовніші зміни у психіці дитини і підготовка до нового етапу розвитку дитини;
 - в) діяльність, яка посідає найбільше місце в житті дитини.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Закономірності і фактори психічного розвитку

Мета: Закріплення знань про закономірності і фактори психічного розвитку.

Матеріал. Витяги і цитати з робіт відомих психологів, наукові і життєві факти.

Методика роботи. Студенти повинні проаналізувати пропоновані матеріали і вказати, які закономірності і фактори психічного розвитку вони ілюструють.

Завдання може виконуватися письмово або усно з подальшим обговоренням в групі.

1. «У міру збільшення віку не спостерігається поступового і плавного поліпшення зорових просторово-розрізняльних функцій.

Найбільша величина поля зору виявляється у дітей у віці 10 і 14-15 років, і навпаки, звуження поля зору має місце у дітей 9 і 12 років. Гострота зору також міняється при переході від одного віку до іншого. Помітне поліпшення цієї функції приходить на період 9-12 років, а також 14-15 років, а її погіршення спостерігається у дітей 12 років. Ступінь точності лінійного окоміру також коливається з віком: найбільша величина помилки в окомірі зустрічається у дітей 10 років, а потім, починаючи з 11-річного віку, настає значне поліпшення цієї функції» (Б.Р. Ананьєв, Е.Ф. Рибалко).

2. «Якщо дитина дошкільного віку мислить і запам'ятовує так, як вона сприймає, то підліток запам'ятовує і сприймає так, як він мислить» (Л.В. Виготський).

3. «...Якщо для дитини раннього віку мислити – означає згадувати, то для підлітка згадувати – значить мислити. Його пам'ять настільки логізована, що запам'ятовування зводиться до встановлення і знаходження логічних відносин, а пригадування полягає в шуканні того пункту, який повинен бути знайдений» (Л.В. Виготський).

4. Експериментальне дослідження вікової динаміки інтелектуальних функцій (уваги, пам'яті, мислення) у дорослих в період з 18 до 35 років показало,

що «пik в розвитку мислення падає на 20 років, 23 роки, 25 років, 30 років і 32 роки, спади спостерігаються в 22, 24, 26, 28, 31 і 34-35 років. Піки в розвитку пам'яті приходять на 19, 23, 24 і 30 років, спади – на 21, 25, 26, 31, 34-35 років. Піки в розвитку уваги проявляються в 22, 24, 27, 29, 32-33 роки, спади – в 23, 25, 31, 34-35 років» (Е.І. Степанова).

5. «Щоб сформувати в учня нову рису характеру, перш за все, необхідно створити ситуацію, в якій учень вперше пережив би відповідний даній рисі психічний стан, а потім цей стан закріпити, зробити стійкою рисою особистості учня» (Н.Д. Левітов).

6. Факти з книги сліпоглухої О.І. Скороходової «Як я сприймаю, уявляю і розумію навколишній світ»:

«Якось я зайшла в свою кімнату і відразу відчула запах свіжої газети. Я підійшла до вікна, пошукала, але газети не знайшла. Я пройшлася по кімнаті, міркуючи, звідки узявся цей запах. За годину я повернулася в свою кімнату, але запах свіжої газети нітрохи не зменшився. Піддавши стіл детальному «огляду», я на своїх брайлевських книгах знайшла нову газету, яку принесли без мене».

«Я думаю, що серед зрячих і чуючих не багато знайдеться таких, які повірять, що сліпоглуха може «слухати» спів і музику. А між іншим сліпоглухий дуже добре відчуває звук голосу і гру на музичних інструментах і може отримувати велике задоволення. Звичайно, «слухає» сліпоглухий не вухами, а руками. Мені дуже подобається класти руки на рояль або на який-небудь інструмент в той час, коли на ньому грають. Також я люблю тримати руку на горлі співаючого або говорячого. Часто я визначаю голос того, кого слухаю».

7. Б.Г. Ананьев в книзі «Людина як предмет пізнання» наводить дані Сміта про вплив віку на вимірювання кольорочутливості людини. Оптимальний розвиток цієї функції спостерігається приблизно в 30-річному віці. Потім відбувається швидко і неухильне зниження чутливості до крайніх кольорів спектру (червоного, синього, фіолетового). Чутливість до жовтого кольору після 50 років взагалі не знижується, а до зеленого знижується не дуже сильно.

8. Психолог А.Р. Лурія спостерігав за розвитком двох однойцевих близнят-дошкільників. Їх по-різному вчили гратися з будівельним матеріалом. В результаті в одного з близнят споруда була складнішою, різноманітнішою і оригінальнішою.

9. Всі в'єтнамці володіють вражаючим музичним слухом. Чудо? Ні, просто в'єтнамська мова чотирьохтональна, і, щоб розуміти один одного, в'єтнамці повинні з дитинства чудово розрізняти висоту звуків.

10. У сім'ї Б. і Л. Нікітіних діти в тримісячному віці чіплялися за «щабліну» (дерев'яну паличку, укріплену в ліжечку); у 3-4 місяці вони могли провисіти на ній, тримаючись пальцями, півхвилини; у 2-3 роки трималися на турніку однією рукою, піднімали важкість, рівну їх вазі; у 4 роки проходили 20 км. Хворіли діти в 10-15 разів менше однолітків.

11. У сімействі Бахів музичний талант вперше виявився в 1550 р. і з особливою силою проявився через п'ять поколінь у великого композитора І.С. Баха. У

сім'ї Бахів було близько шістдесяті музикантів, з них 20 – видатних. У сім'ї скрипалів Венда налічувалося дев'ять видатних музикантів, в сім'ї Моцартів – 5, в сім'ї Гайднів – 2.

Завершення роботи. Студенти обговорюють результати аналізу.

4. Розв'язання психологічних задач

Задача 1. Проаналізуйте, про які закономірності і фактори психічного розвитку йде мова в даному випадку:

А) «Потреба сприйняття починається з суб'єктивного переживання орієнтувального рефлексу» (тобто процесу) і, стаючи цікавістю (тобто станом), може переростати в допитливість як пізнавальну і естетичну потребу (тобто властивість) (К.К. Платонов).

Б) Досліджували 50 пар одностатевих близнят у віці 12-17 років. До експерименту близнята знаходилися в однакових умовах життя і виховання. Значна схожість між ними виявилася в будові і формі тіла, гнучкості, латентному часі рухової реакції, результатах швидкісно-силових тестів (стрибок в довжину з місця і з розбігу, біг на 30 м), м'язовій силі і максимальній ЧСС. Відмінність виявилась у абсолютній м'язовій силі, частоті руху, ЧСС (у спокої, при роботі помірної потужності і в період відновлення) (В.М. Заціорський, Л.П. Сергієнко).

В) В одній зі шкіл в трьох експериментальних класах учні разом із звичними задачами часто вирішували спеціально підібрані нестандартні задачі по алгебрі. У контрольному класі таких задач не вирішували. Потім учням всіх чотирьох класів було дано загальне завдання – розв'язати декілька задач з алгебри, що вимагають здогадки, і нестандартні геометричні задачі. Учні експериментальних класів краще вирішували ці задачі, ніж ті, що вчать в контрольному класі (І.М. Розет).

Задача 2. Яким методом педагог вивчає психіку дитини у наступному прикладі?

Хлопчик, виконуючи малюнок на тему «новорічне свято», на середині альбомного листка зобразив чорною фарбою пташку (як він потім пояснив – бридке каченя). За нею по всій решті простору листа розташовувалися темно-сині плями (сліди).

У ході дослідження з'ясувалося, що цьому хлопчику мама не встигла принести костюм на новорічний ранок. Тому він не зміг прочитати вірш, який довго готував. Так дитина в образній формі виразила на малюнку свої переживання, які в мові не знайшли віддзеркалення.

Задача 3. Педагог, спостерігаючи за поведінкою дитини під час обіду, помітив, що малюк відмовляється від їжі, повторюючи: не хочу, не хочу. Чи слід зробити висновок про те, що малюк вередливий? Про яку вимогу до методу психологічного дослідження дитини повинен пам'ятати вихователь при цьому?

- а) так, слід зробити такий висновок; вимога – підтвердження фактом;
- б) ні, висновку робити не слід; вимога – об'єктивність;
- в) ні, висновку робити не слід; вимога – систематичність.

Задача 4. Яким методом педагог вивчає психіку Наташі В.? Обґрунтуйте свою відповідь.

Педагог розкладає перед дитиною 10 картинок і звертається до дівчинки: Наташа, запам'ятай якомога більше картинок.

Наташа (дивиться на картинки): Так, про себе, значить, повторюватиму, якщо так (ворушить губами). Втомилася. Спочатку відпочину. Так, називати зараз буду, а потім інші (відвертається).

Педагог: Запам'ятай якомога більше картинок.

Наташа дивиться на картинки.

Педагог через 20 секунд прибирає картинки, звертається до дівчинки: Назви, будь ласка, картинки, які ти запам'ятала.

Наташа (дивиться на дорослого): Лійка, квітка, що там ще було? Їжачок, лампа, так. Ну, що там ще було? Ніяк не можу пригадати. Лампа була, ну, лампа, ну, лопата, а ось інше що?

Педагог: Більше не пам'ятаєш?

Наташа: Зараз подумаю. Автобус. Тепер уже пам'ятаю.

Задача 5. Яким методом вихователь вивчає психіку Каті З. (4 роки 6 міс.)?

Вихователь: Катя, ти вдома мамі допомагаєш, трудишся вдома?

Катя: Так, допомагаю.

Вихователь: А що ти робиш?

Катя: Я мию посуд, прибираю в своєму ляльковому куточку, іграшки збираю. Після гри роблю будиночок, він у мене стоїть посередині.

Вихователь: Навіщо ти працюєш: миєш посуд, прибираєш?

Катя: Я мамі допомагаю.

Вихователь: Якщо до тебе в гості прийде маленький хлопчик або дівчинка, які нічого не вміють робити, якій роботі ти їх навчиш?

Катя: Я їх навчу мити посуд, прибирати і ще чому-небудь навчу.

Вихователь: А як би ти стала вчити дівчинку мити посуд?

Катя: Я б узяла брудну тарілку, ганчірку, і намилила її, і стала мити. А дівчинці сказала б: «Дивися, як я мию».

Вихователь: Що тобі говорить мама, коли ти виконала роботу?

Катя: Вона мені дякує, говорить: «молодець».

5. Вставте пропущені слова

1. Основне новоутворення 3-7 років
2. Особливі поєднання внутрішніх процесів розвитку і зовнішніх умов, вимоги оточуючих та їх очікування щодо дитини; забезпечення матеріальних умов, особливості відносин між оточуючими – зокрема в сім'ї – це такий критерій виділення періодів психічного розвитку, як
3. Діяльність, в межах якої виникають нові види діяльності, та інші новоутворення, що зумовлює головні зміни психічних особливостей дитини в даний період її розвитку, називається
4. Центральні психічні зміни, які виникли в провідній діяльності і характеризують перебудову особистості на новій основі, називаються
5. Соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку –

ТЕМА 2.2. Психологія дітей раннього і дошкільного віку

Мета: проаналізувати психологічну характеристику життя і діяльності дошкільника. Закріпити знання про особливості та структуру ігрової діяльності дошкільника, розвиток пізнавальних та емоційно-вольових психічних процесів у дітей дошкільного віку. Узагальнити та систематизувати знання про психологічні закономірності формування особистості дитини в дошкільному віці.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Психічний розвиток дитини раннього віку.
2. Психічний розвиток дитини від 3 до 7 років.
3. Соціальна ситуація розвитку дитини при переході із дитячого закладу в школу.
4. Мотиваційна готовність дитини до навчання в школі.
5. Пізнавальна готовність дошкільника до систематичного навчання.
6. Вольова готовність дитини виконувати вимоги школи.
7. Емоційна готовність дошкільника до входження у систему взаємовідносин шкільного середовища.

Основні поняття: соціальна ситуація розвитку, типи труднощів при переході із дитячого закладу в школу, структура ігрової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська та ін. – 3-є вид., випр. й доп. – Київ : Каравела, 2012. – 400 с.
2. Дуткевич Т.В. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій і практикум) : Навчальний посібник / Т.В. Дуткевич, В.А. Терещенко. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2012. – 228 с.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія : Навч. посібник. / Т.В. Дуткевич. – Київ : ЦУЛ, 2012. – 424 с.
4. Забродський М.М. Вікова психологія : Навч. посібник. – Тернопіль, 2005. – С. 19-32.
5. Савчин М.В. Вікова психологія : навч. посібник / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – Київ : Академвидав, 2011. – 368 с.
6. Столяренко О.Б., Чайковська О.М. Вікова психологія : навчальний посібник / О.Б. Столяренко, О.М. Чайковська. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2016. – 252 с.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Програмований контроль знань

1. Сенситивний період оволодіння ходінням і мовленням припадає на:
 - а) період немовляти;
 - б) раннє дитинство.
2. За теорією М.І. Лісіної для раннього дитинства характерно:
 - а) ситуативно-ділове спілкування;
 - б) ситуативно-особистісне спілкування;
 - в) позаситуативно-пізнавальне спілкування;
 - г) позаситуативно-особистісне спілкування.

3. Провідним видом діяльності у ранньому дитинстві є:
 - а) емоційне спілкування з дорослими;
 - б) ігрова діяльність;
 - в) предметна діяльність.
4. Новоутворенням раннього віку є:
 - а) засвоєння моральних норм і правил;
 - б) комплекс «Я – сам (а)»;
 - в) маніпуляція з предметами.
5. Мислення дітей раннього віку є переважно:
 - а) образним;
 - б) словесним;
 - в) наочно-дійовим.
6. Провідною діяльністю дітей дошкільного віку є:
 - а) навчальна діяльність;
 - б) рольова гра;
 - в) предметна гра;
 - г) спілкування з ровесниками.
7. Мислення дошкільника є:
 - а) наочно-дійове;
 - б) образне;
 - в) словесно-логічне.
8. Дошкільники діють переважно під впливом:
 - а) розуму;
 - б) розуму й волі;
9. Новоутворенням дошкільника є:
 - а) мовне спілкування;
 - б) акт орієнтації в предметах;
 - в) підпорядкування мотивів.
10. З якого дошкільного віку мовлення виконує функцію регуляції і планування?
 - а) з молодшого;
 - б) з середнього;
 - в) зі старшого.

2. Лабораторно-практична робота

Складіть план бесіди, яка спрямована на вивчення особливостей взаємин між дітьми у старшій групі дитячого садка. (Бесіда проводиться з дітьми). Які ще методи можна використати, щоб отримати більш об'єктивні дані?

3. Розв'яжіть психологічні задачі

1. Які особливості спілкування з ровесниками виявляються у цьому фрагменті тексту? «Добрий день, Олено Анатоліївно! Наталко, привіт! У мене жуйка є! Хочеш?» – говорить Олексій.
2. Для якої форми спілкування дошкільників характерний цей приклад? Який приблизно вік дітей? Гра за однаковим сюжетом об'єднує різноспрямовані, погано узгоджені дії. Наприклад, у розігруванні сюжету «Сім'я» мама йде на роботу, а батько готує дитину до сну. Мама вдома погодувала дитину, а вихователь знову дає їй сніданок.
3. Який етап розгортання гри зображено у фрагменті? Як у цьому етапі виявляється колективний характер гри?

«Нехай я буду сусідкою. Прийду до тебе, а твої доньки підуть до школи» (Галя).

«А давай, я неначе захворіла, і ви повезете мене в лікарню» (Катя).

«Галю, давай в «доньки-матері «гратися. Я буду мама. А ти тато. Я візьму ведмедика. Він буде наш синок. Ми з ним гулятимемо» (Олена).

«Катю, давай у школу грати. Я зараз дам тобі завдання, а потім опитаю» (Сашко).

4. Які особливості формування задуму виявилися у прикладі? Для якого віку вони характерні? Степан Л. говорить: «Малюватиму пташку». Потім зображає округлу форму, зафарбовує червоним, зверху малює лінію зеленого кольору, фарба розпливається. Тоді хлопчик поряд зображає ще чотири округлі форми і на запитання дорослого: «Що ти намалював?» – Відповідає: «Тридцять вісім помідорів».
5. Для якого віку характерним є цей опис? Про яку властивість розвитку побутових уявлень він свідчить? Дитина починає розуміти об'єктивність вимог дорослого, усвідомлювати, що дотримання правил дає змогу налагодити взаємини з усіма навколо: «Потрібно причісуватися, а то всі красиві, а ти – ні. Тобі соромно буде», – стверджує Оксана.

Відповіді.

1. У спілкуванні з ровесниками діти почуваються розкутіше, говорять несподівані слова, виявляючи творчість і фантазію.
2. Перехід від емоційно-практичної до ситуативно-ділової форми спілкування (молодший-середній дошкільний вік).
3. У середньому дошкільному віці діти починають планувати сюжет до початку гри, відповідно до своїх інтересів. Діти обговорюють можливі сюжети, намагаються дійти згоди у виборі сюжету.
4. Задум нестійкий, легко руйнується під впливом сторонніх подразників або труднощів у малюванні (молодший дошкільний вік).
5. Дотримання культурно-гігієнічних вимог починає розумітись дитиною як етична норма поведінки (5-7 років).

ТЕМА 2.3. Психологія молодших школярів.

Навчальна діяльність.

Мета: проаналізувати психологічну характеристику початкового періоду шкільного життя і діяльності молодшого школяра. Закріпити знання про особливості та структуру навчальної діяльності молодшого школяра, розвиток пізнавальних та емоційно-вольових психічних процесів у дітей молодшого шкільного віку. Узагальнити та систематизувати знання про психологічні закономірності формування особистості дитини в молодшому шкільному віці.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Особливості дитини, яка вступає до школи.
2. Характеристика навчальної діяльності.
3. Пізнавальні психічні процеси молодшого школяра.
4. Емоційно-вольові процеси молодшого школяра.
5. Особистість молодшого школяра.

Основні поняття: соціальна ситуація розвитку, типи труднощів при адаптації, структура навчальної діяльності, довільність, внутрішній план дій, рефлексія.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук [та ін.]. – 3-є вид., випр. й доп. – Київ : Каравела, 2012. – 400 с.
2. Дуткевич Т.В. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій і практикум): Навчальний посібник / Т.В. Дуткевич, В.А. Терещенко. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2012. – 228 с.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія : Навч. посібник. / Т.В. Дуткевич. – Київ : ЦУЛ, 2012. – 424 с.
4. Забродський М.М. Вікова психологія : Навч. посібник. – Тернопіль, 2005. – С. 19-32.
5. Савчин М.В. Вікова психологія : навч. посібник / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – Київ : Академвидав, 2011. – 368 с.
6. Столяренко О.Б., Чайковська О.М. Вікова психологія : навчальний посібник / О.Б. Столяренко, О.М. Чайковська. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2016. – 252 с.

Додаткова:

1. Забродський М.М. Вікова психологія : Навч. посібник. – Тернопіль, 2005. – С. 57-70.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на питання

1. В чому суть навчальної діяльності молодшого школяра.
2. Дайте характеристику пізнавальних психічних процесів молодшого школяра.
3. Дайте характеристику емоційно-вольових процесів молодшого школяра.
4. Які основні новоутворення молодшого школяра?

2. Програмований контроль знань

1. У молодшому шкільному віці провідним видом діяльності є:
а) ігрова діяльність; б) спілкування; в) учбова діяльність.
2. Новоутворенням молодшого шкільного віку є:
а) наочно-образне мислення;
б) рефлексія;
в) мимовільна увага.
3. Особливістю психічного розвитку дитини 6-ти років, яка розпочала навчання у школі, є:
а) поступове формування довільності психічних процесів;
б) сформована внутрішня позиція школяра;
в) домінування пізнавальної мотивації учіння.
4. Криза 7-й років пов'язана із:
а) усвідомленням самого себе як активного суб'єкта в світі предметів;
б) зародженням соціального «Я»;
в) формування нового образу фізичного «Я».
5. Інтереси молодших школярів:
а) стійкі; б) нестійкі, ситуативні.

6. Яке з тверджень є правильним?
- а) навчання йде за розвитком;
 - б) змінюючи методи та зміст навчання, не можна істотно змінити розумовий розвиток дитини;
 - в) навчання веде за собою розвиток.
7. Визначити, які мотиви учіння школярів записані нижче (вид мотиву, до якої групи мотивації належить). Я вчуся для того:
- а) щоб все знати;
 - б) щоб бути корисним людям;
 - в) що мені подобається процес учіння;
 - г) щоб вчитель був задоволений моїми успіхами;
 - д) щоб за мої успіхи мене поважали товариші;
 - е) щоб уникнути покарання батьків.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Аналіз поведінки молодших школярів на уроках фізичної культури.

Мета: Закріпити знання про психологічні особливості молодших школярів шляхом аналізу типових навчальних ситуацій на уроках фізичного виховання

Завдання 1. Аналіз типових навчальних ситуацій на уроках фізичного виховання в початковій школі.

Матеріал. Незавершені навчальні ситуації на уроках фізичного виховання.

1. Учні II класу виконали всі підготовчі вправи до перекиду вперед. Вчитель показав вправу в цілому і дав завдання виконувати його. Декілька чоловік ніяк не можуть перекинутися (бояться)...

2. Учні III класів знають, що на перерві не можна знаходитися в залі. Проте коли вчитель несподівано увійшов у спортзал, виявилось, що він повний третьокласників, деякі із них влізли на гімнастичну стінку, висять на канаті, стрибають з гори матів...

3. На уроці в II класі проводиться естафета потрібно виконати завдання швидко і без помилок. Проте в азарті гри більшість дітей забули про це – намагаються робити все якомога швидше, але припускаються багатьох помилок...

4. Вчитель дає першокласникам, що йдуть по колу в колону поодиноці, наступне завдання: «По хлопку – бігом, по свистку – поворот колом, два свистки – кроком»...

5. Клас вишикований в дві шеренги для виконання в парах вправ з м'ячами. Вчитель виніс з викладацької сітки з гумовими м'ячами і, висипавши їх на підлогу, велів одній шерензі взяти по м'ячу...

6. Молода вчителька під час проведення загальнорозвиваючих вправ помітила, що декілька хлопчиків, замість того щоб виконувати вправи, кривляються, передражняють її і інших дітей...

7. У III класі проводиться кругове тренування. Вчитель розділив клас на чотири групи і в кожній призначив капітана. Капітани отримали картки із словесним описом вправ і вказівкою дозування...

8. Першокласники вивчають повороти в строю: наліво, направо, кругом. Декілька чоловік навіть після багаторазових повторень роблять помилки...

9. Основна частина уроку в I класі завершена рухливою грою, яка проходила дуже емоційно. До дзвінка залишилося 5 хв, і вчитель вирішив провести гру на увагу...

10. У класі декілька повних дітей, вони неспритні, неповороткі в порівнянні з іншими. У естафеті ніхто не хоче брати їх в свою команду...

11. У III класі декілька хлопчиків швидко освоїли техніку метання малого м'яча на дальність. Вчитель похвалив кожного з них. А у деяких замахах і кидок не виходять зовсім. Вчитель вирішив дати їм можливість потренуватися самостійно: відійшов від них і став займатися з кращими учнями...

12. У класі декілька учнів істотно відстають від інших по рівню фізичного розвитку і фізичної підготовленості. Зокрема, їм важко даються складно координаційні вправи. Вчитель поставив їх в першу шеренгу...

13. Вчитель всі уроки в II класі будує на змаганні між хлопчиками і дівчатками. Дівчатка весь час виграють, завдяки тому що більш дисципліновані.

14. Під час командної рухливої гри з м'ячем декілька хлопчиків-третьюкласників побилися, віднімаючи один у одного м'яч...

15. У I класі проводиться гра «День і ніч». По команді «День!» учням дозволяється бігати, стрибати, виконувати будь-які фізичні вправи. По команді «Ніч!» потрібно завмерти в якій-небудь позі і витримати її протягом однієї хвилини...

Методика роботи. Студенти діляться на 3 підгрупи, кожна з яких одержує для аналізу опис п'яти ситуацій. В ході обговорення всередині підгруп пропонуються варіанти завершення ситуацій (що може відбутися далі, як поступить вчитель і самі учні, які наслідки цих дій, чи зможуть учні виконувати завдання, пропоноване вчителем, і т.д.). При цьому необхідно спиратися на ті психологічні особливості молодших школярів, які виявляються в кожній ситуації (наприклад конкретні особливості уваги, пам'яті, мислення, емоцій, волі).

Підсумок. Від кожної підгрупи виступає один студент з розбором ситуацій. Йому ставлять питання представники інших підгруп. В процесі обговорення студенти знаходять якнайкращі варіанти виходу з ситуацій.

Завдання 2. Формулювання рекомендацій вчителю по врахуванню вікових психологічних особливостей молодших школярів в процесі фізичного виховання.

Матеріал. Незавершені речення.

Методика роботи. Завдання виконується письмово в зошиті. Вимагається закінчити кожну пропозицію, розвинувши або пояснивши думку, закладену в його 1-й частині.

Формулювання зачитуються вголос, обговорюються і вибираються найвдаліші, точніші. Студенти по ходу обговорення вносять виправлення і доповнення в свої записи.

№ з/п	Завершення речення
1.	На уроках фізкультури в молодших класах потрібна часта зміна завдань і вправ, тому що ...
2.	Формулювання завдань і вправ повинні бути короткими, конкретними, оскільки ...
3.	Одним з провідних принципів навчання молодших школярів новим фізичним вправам є принцип наочності, що пояснюється ...
4.	При вивченні нових вправ важливе також дотримання принципу систематичності і послідовності, психологічно грамотне повторення, тобто ...
5.	Молодші школярі дуже емоційні, тому ...
6.	Першокласники схильні до фантазування, тому, продумуючи зміст уроку, доцільно передбачити ...
7.	Вольові прояви молодших школярів ще дуже слабкі, тому на уроках фізкультури ...
8.	В період навчання в початковій школі разом з вдосконаленням наочно-дійового і наочно-образного мислення інтенсивно розвивається і абстрактне мислення, у зв'язку з чим вчителю необхідно ...
9.	Одним з недоліків сприймання молодших школярів є невміння виділити істотне в сприйманому об'єкті (фізичній вправі), тому вчитель ...
10.	На уроках фізкультури в початковій школі доцільно як можна ширше використовувати ігровий і змагальний методи, що відповідає таким особливостям молодших школярів, як ...
11.	Для молодших школярів дуже значуща оцінка вчителя, яка повинна застосовуватися психологічно грамотно, тобто ...
12.	В початковій школі великий авторитет учителя, що можна використати для ...

4. Розв'яжіть психологічні задачі

Задача 1. Руслан охоче співає, добре малює, охоче займається фізкультурою.

Перед навчанням у школі умів читати. Перші два тижні шкільних занять минули благополучно. А на третій, коли при підготовці до уроків хлопчик наштовхнувся на труднощі, засумував. Вдома без постійної допомоги з боку батьків не міг виконувати домашні завдання.

Який компонент психологічної готовності до школи не сформовано в Руслана?

Задача 2. Для вивчення інтересів дітей до різних навчальних предметів дослідники використали методи спостереження, анкетування й експеримент. Напишіть, які питання цієї теми можна успішно з'ясувати кожним з названих трьох методів і як треба побудувати дослідження.

Задача 3. Першокласники на письмі часто пропускають голосні і переставляють літери у словах. Чим пояснити ці типові помилки і як можна допомогти учневі їх усунути? (Див.: Бабій М.Ф., Потапчик Л.В. Робоча навчальна програма з вікової та педагогічної психології. – Луцьк, 2005. – С. 18).

ТЕМА 2.4. Психологія підлітків

Мета: Систематизувати знання про основні психологічні показники підліткового віку (інтимно-особистісне спілкування школярів, систему взаємин із ровесниками та дорослими, перебудову у свідомості та самосвідомості підлітка), формувати вміння спілкуватись з підлітками.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Біологічні та соціальні умови розвитку підлітка.
2. Криза підліткового віку.
3. Самосвідомість – новоутворення особистості підлітка.
4. Відносини підлітка з дорослими.
5. Відносини підлітка з ровесниками.
6. Характер навчальної діяльності підлітка.
7. Розвиток пізнавальних процесів підлітка.

Основні поняття: соціальна ситуація розвитку, криза підліткового віку, самосвідомість, почуття дорослості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук [та ін.]. – 3-є вид., випр. й доп. – Київ : Каравела, 2012. – 400 с.
2. Дуткевич Т.В. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій і практикум) : Навчальний посібник / Т.В. Дуткевич, В.А. Терещенко. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2012. – 228 с.
3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія : Навч. посібник. / Т.В. Дуткевич. – Київ : ЦУЛ, 2012. – 424 с.
4. Забродський М.М. Вікова психологія : Навч. посібник. – Тернопіль, 2005. – С. 19-32.

5. Савчин М.В. Вікова психологія : навчальний посібник / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – Київ : Академвидав, 2011. – 368 с.
6. Столяренко О.Б., Чайковська О.М. Вікова психологія : навчальний посібник / О.Б. Столяренко, О.М. Чайковська. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2016. – 252 с.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на питання

1. Проаналізуйте біологічні та соціальні умови розвитку підлітка.
2. В чому суть кризи підліткового віку?
3. Назвіть основне новоутворення особистості підлітка.
4. В чому відмінність у відносинах підлітка з дорослими і з ровесниками?
5. Чим характеризується навчальна діяльність підлітка?

2. Програмований контроль знань

1. Центральним новоутворенням підліткового віку є:
 - а) почуття дорослості;
 - б) адекватна самооцінка;
 - в) професійне самовизначення.
2. Основним протиріччям підліткового віку є:
 - а) протиріччя між тим, якою дитина могла б бути і тим, якою вона є;
 - б) розбіжність у динаміці статевого, загальноорганічного і соціального дозрівання;
 - в) протиріччя у спілкуванні підлітка з дорослими.
3. Знайдіть правильне твердження:
 - а) Умови життя впливають на психічний розвиток дитини безпосередньо;
 - б) Умови життя не відіграють істотні ролі у психічному розвитку дитини!
4. У підлітковому віці домінує увага:
 - а) довільна;
 - б) мимовільна;
 - в) післядовільна.
5. Статеве дозрівання настає й закінчується раніше на рік-півтора:
 - а) у хлопчиків;
 - б) у дівчаток.
6. Термін «акселерація» означає:
 - а) процес прискореного росту дітей;
 - б) процес прискореного психічного розвитку дітей;
 - в) процес прискореного соматичного розвитку і фізіологічного дозрівання дітей.
7. Провідним видом діяльності підліткового віку є:
 - а) спілкування з ровесниками;
 - б) спілкування з дорослими;
 - в) інтимно-особистісне спілкування;
 - г) навчальна діяльність.
8. Криза підліткового віку біологічно зумовлена і тому є неминучою, виявляючись обов'язково в усіх підлітків. Дана думка належить таким вченим:
 - а) С. Холл, З. Фрейд;
 - б) Л.С. Вигодський;
 - в) М. Мід, Р. Бенедикт;
 - г) Д.Б. Ельконін, Т.В. Драгунова.

9. Криза підліткового віку не є обов'язковою для нашого суспільства. Криза з'являється тоді, коли дорослі не змінюють свою поведінку у відповідь на появу в підлітків прагнення до нових форм взаємин з батьками та вчителями. Дана думка належить таким вченим:

- а) С. Холл, З. Фрейд; в) М. Мід, Р. Бенедикт;
б) Л.С. Вигодський; г) Д.Б. Ельконін, Т.В. Драгунова.

10. Основна причина міжособистісних конфліктів за участю підлітка є:

- а) суперечність між ставленням дорослого до підлітка як до дитини і уявленням підлітка про міру власної дорослості;
б) звичка дорослих контролювати поведінку підлітка і страх перед самостійністю дитини;
в) процес спілкування та взаємодії з ровесниками, які виступають об'єктом порівняння і зразком.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Індивідуально віковий портрет підлітка

Мета: Закріплення знань про психологічні особливості розвитку підлітків.

Матеріал. Портрети підлітків, схеми аналізу.

Методика роботи. Студенти діляться на підгрупи по 2-3 студента, кожна з яких одержує один портрет і схему аналізу. Студенти повинні проаналізувати портрет відповідно до схеми вікових особливостей підлітка. У тому випадку, коли портрет не має всіх характеристик, що містяться в схемі, треба добудувати його. По портрету студенти прогнозують подальший (у VIII, IX і X класах) розвиток підлітка і оптимальні шляхи дії на нього педагогів, зокрема вчителя фізичної культури.

Портрети підлітків.

ВІТЯ. У V класі більшість дівчаток і хлопчиків дуже виросла, Вітя і ще три хлопчики зовсім її змінилися. Удома Вітя багато що робив сам. Йому була надана самостійність в навчанні, в розподілі часу, виборі занять і друзів. Вчився середньо, уроки готував від випадку до випадку. Із захопленням говорив Вітя про старшого брата, наслідував йому. Завжди підкреслював його силу і зростання. І не випадково: якраз цього йому бракувало. Перераховуючи важливі і корисні учбові предмети в школі, перш за все називав фізкультуру: «Вона для розвитку потрібна».

Вітя завжди хотів керувати, був упевнений в своїй правоті, ідеї і пропозиції товаришів здавалися йому гірше власних. Звичайно він за все брався, а виконував погано. В той же час він дуже хотів, щоб все робилося саме так, як він запропонував.

Вітя завжди розказував або про минуле, або про те, що з ним трапилося не в школі. Розповіді не були просто вигадкою, але в них було прагнення довести свої достоїнства, геройство, бажання зацікавити товаришів. Розповіді були полем його діяльності, відомим способом самоствердження і своєрідною компенсацією неуспіху в навчанні.

Вітя дуже чутливо реагував на дійсні або тільки уявні йому утиски його гідності, завжди гарячував і ображався, якщо його навмисне або навіть

ненавмисно штовхали. Здачу давав тільки слабким або дівчаткам. Він дуже ображався на критичні зауваження дорослих, особливо виказані публічно. Зауваження і покарання переживав як особисту образу, образу, приниження.

До кінця навчального року Вітя ставав все більш ранимим, образливим, упертим, часом був неслухняний, приставав до слабких хлоп'ят, демонстративно грубив, говорив басом, реготав, ходив перевалюючись, тримався нарочито солідно, пнувся, прагнув у всьому оригінальничати, говорив дотепно з кожного приводу, гримасував і кривлявся, став палити, розмовляти про випивку.

ОЛЕКСІЙ. Учень VI класу, 12 років. Виглядає молодше за своїх однолітків, не набрав ще змужніння, сили, не набув тієї розкутості, яка відрізняє сучасних акселератів. Він дотепер читає казки, соромлячись своїй любові до чарівного. Але вчителька сказала: «Це найдоросліша людина. Інші в двадцять – суцці діти. А цей в дванадцять – особистість».

У V класі Олексій брав участь в районній математичній олімпіаді, прізв не одержав, на відміну від Володі. З ним за компанію пішов на міський тур. Там вирішив задачу для VI класу так здорово, що одержав диплом I ступеня.

Без зайвих розмов, без шуму Олексій робить те, що треба. Треба залишитися після уроків в шкільному музеї Карбишева – працюватиме до вечора, хоча у нього щодня то археологічний гурток в Палаці піонерів, то заняття в університеті, то похід. Серед товаришів має авторитет. Однокласники до його думки прислухаються.

Захоплення міфологією стародавніх єгиптян почалося у Олексія після знайомства з книгою Говарда Картера, що відкрив і описав гробницю Тутанхамона. Перечитавши все, що було удома про Давній Єгипет, Олексій попросив батьків дістати ще книги. Батьки думали, що це чергове захоплення скоро пройде. Але одного разу їм попалися на очі півтора десятки конспектів наукових праць, з малюнками і схемами. Олексій записався в археологічний кружок Палацу піонерів.

На XI міську науково-технічну конференцію старшокласників Олексій приніс свій реферат (30 стор.), в якому висунув декілька гіпотез про гробницю Тутанхамона, і був нагороджений дипломом I ступеня.

Він ще не вирішив, ким бути, коливається, але він вже взяв ціну і жадання пошуку.

ІРА. Учениця VII класу, 15 років. Дівчинка добре фізично розвинена (вище за багато хлопчиків в класі), виглядає дівчиною, миловидна, розкута. Своєї зовнішності Іра завжди надавала багато уваги і часу. Вона могла годинами вертатися перед дзеркалом, хотіла бути одягненою добре і обов'язково по моді. Грала в баскетбол, волейбол. Читала дуже мало. Удома за книги і уроки по добрій волі не сідала.

Спілкування з товаришами завжди займало в житті Іри велике місце. Поступово воно витіснило всю решту справ. З V класу почалися «вечірки» на квартирах у однокласників. Мати намагалася протидіяти цьому, але стикалася з наполегливістю і впертістю дочки, яка наполягала на своєму праві розпоряджатися вільним часом по-своєму. У сім'ї часто виникали сварки.

Вже в IV класі Іра користувалася у хлопчиків великим успіхом і знала про це. Були у неї друзі з паралельного класу і у дворі. Іра сама виявляла до хлопчиків цікавість. З дівчатками Іра не дружила, вони її не цікавили.

У VII класі відносини Іри з хлопчиками і пов'язане з цим відношення до себе і своєї зовнішності перетворилися на важливу сторону її життя. Вона вже мала у відносинах з хлопчиками своєрідний досвід напівграйливого-напівромантичного характеру.

ПЕТЯ. Учень V класу, перший помічник матері (вчительки початкових класів), її захисник від батька-п'яниці. Життя дому, не дивлячись на важку обстановку і різні обов'язки, не обтяжувало його.

Школа, навчання, спілкування з товаришами займали в житті Петі також велике місце. Всі предмети Петя вважав цікавими, у тому числі і фізкультуру. Хотів добре вчитися, з радістю говорив про будь-яку хорошу оцінку, а двійки його засмучували до сліз. За уроки сідав без примушення, іноді зачував матеріал, не розуміючи його. Коло умінь і практичних знань у Петі був ширшим, ніж учбових.

Петя любив грати в шашки, волейбол, пінг-понг, випилювати, показувати діафільми. Читав книги про мандрівників, особливо любив читати про військові таємниці. Вдома, коли був час, грав в солдатики і дивився телевізор. Він завжди стежив за програмою передач, повідомляв про це хлоп'ят. Змагатися з Петром в знанні назв ансамблів було важко.

Розвиток дружніх відносин Петі з товаришами залежав не тільки від збігу інтересів і улюблених занять, але, головним чином, від наявності у них якостей хорошого друга: відданості другові, рівності у відносинах, поваги, взаємної допомоги. У відносинах з товаришами Петя був незалежний, не піддавався впливу, нікого не копіював. Вимоги, що пред'являються їм, до товаришів не розходилися з його власною поведінкою. Він був справедливий, принциповий в оцінках і висловлюваннях. На керівництво хлоп'ятами він не претендував. У VI класі у Петі почався процес «кристалізації» певних вимог до якостей власної особистості, і він став займатися самовихованням.

АНДРІЙ. Учень V класу, старший за більшість однокласників. Він з раннього дитинства наданий сам собі. Живе тільки з матір'ю (бухгалтер). Його харчування, сон, режим, читання книг, домашні завдання ніколи не контролювалися.

У класі він був «видною» фігурою: вчився погано, читав і знав мало, але умів цікаво розказувати зміст дорослих фільмів, життєві випадки, багато хлопців були в курсі його «любовних» пригод. Їх він прагнув зробити широко відомими, хвалився знайомствами, показував фотографії. Це було те, в чому він «вищий», старший, розумніший і досвідченіший за хлопців.

Спортивні успіхи у Андрія непогані. У секції або в спортшколі не займався, але інтерес до спорту був єдиним стійким і міцним його інтересом, хоча не дуже визначеним. Він пробував займатися то баскетболом, то ковзанами, то стрибками і скрізь показував непогані результати. Андрій був вищим і сильніше за багатьох хлопців, часто пускав в хід кулаки.

Дружив Андрій майже зі всіма хлопцями класу, але його дружні зв'язки були недовговічні. Він відверто використовував відносини з хлопцями в особистих цілях. У поведінці з дорослими Андрій був абсолютно позбавлений властивої дітям безпосередності. Він завжди знав, яким він хоче здаватися в тому або іншому випадку. Андрій замикався у відповідь на намір дорослих проникнути в його внутрішній світ. Якщо намагалися «натиснути» або прикрикнути, він або відповідав грубістю, або зухвалою усмішкою і зневажливим мовчанням. Але він міг бути дуже милим і хорошим, коли його хвалили або просили про щось в довірливому тоні. Не було випадку, щоб він, всіяко прагнучий ухилитися від будь-якої роботи, відмовився або забув виконати те, про що його по-хорошому персонально просили.

Схема аналізу вікових особливостей підлітка:

- ~ рівень фізичного розвитку,
- ~ характер розвитку (конфліктний – спокійний),
- ~ місце школи в житті підлітка,
- ~ суспільна активність,
- ~ спілкування з однокласниками і статус в класі,
- ~ дорослість підлітка (її зміст і прояв),
- ~ ставлення до дорослих і з дорослими,
- ~ місце фізичної культури в житті учня.

Прогнозується подальший розвиток підлітка.

Підсумок роботи. Представник кожної підгрупи зачитує словесний портрет, висловлює підсумки аналізу його. Решта студентів ставить питання, опонує. Виступаючий повинен захищати свою позицію, наводити аргументи. Спеціально обговорюються прогнозовані шляхи розвитку підлітка і роль в цьому процесі педагогів.

4. Розв'яжіть психологічні задачі

Задача 1. Окрім вікових відхилень, у розвитку підлітків існують також певні індивідуально-типологічні особливості становлення індивідуальності, що є передумовами формування особистісних дисгармоній.

- Наведіть приклади відхилень поведінки підлітків, пов'язаних з акцентуаціями характеру.
- У чому полягає корекційна робота педагога щодо кожного типу дисгармонійного особистісного розвитку підлітка?

Задача 2. Прогулювання уроків підлітками – одне з розповсюджених явищ.

Слід визнати, що інколи існують об'єктивні причини втечі учнів з уроку.

- Як учні пояснюють свою поведінку?
- Як ви можете пояснити причини, що зумовлюють пропуски уроків учнями, які не є зловмисними порушниками порядку?

Задача 3. Під час роботи класу один з учнів (Юра 15 р.) не виконує вправи, сміється, задає питання не за темою обговорення, усіяко привертаючи до себе увагу групи і дезорганізовуючи роботу. На пряме запитання тренера, навіщо він це робить, він реагує: «Я чекаю, коли ви мене ниженете, адже усі вчителі рано чи пізно мене з класу виганяють!»

- З чим пов'язана така поведінка старшокласника?

Як би ви діяли на місці педагога, щоб відновити «робочий стан» групи?

Задача 4. Сашкові 15 років. До шкільного психолога звернулась мати, занепокоєна змінами у поведінці сина. Протягом останнього року Сашко чимдалі рідше буває вдома. Став більш потайним, менше розповідає про свої справи, хоча раніше, за словами матері, вони були «одне ціле» (батько Сашка загинув 10 років тому). У сина з'явилися нові друзі, набагато старші за нього. Сашко став гірше вчитися: якщо раніше з усіх предметів були тільки хороші оцінки, то тепер він учить уроки «вибірково» – тільки ті предмети, які він вважає потрібними. Особливо матір турбує те, що син прагне мати гроші: спочатку продавав газети, потім поліетиленові пакети, тепер сувеніри іноземним туристам. Зароблені гроші витрачає переважно на свої потреби (придбав магнітофон, куртку), а частину віддає матері. При психологічному обстеженні в Сашка відзначається високий рівень розвитку інтелекту, екстраверсія. При обстеженні виявлено гіпертичний тип акцентуації, прагнення до емансипації. Низький рівень схильності до алкоголізації. Самооцінка в підлітка адекватна. Життєві плани відповідають ранній професіоналізації підлітка, який прагне поступити в бізнес-ліцей.

- Як пояснити зміни в поведінці Сашка?
- Які рекомендації можна дати матері?

ТЕМА 2.5. Психологія раннього юнацького віку

Мета: закріпити знання про основні психологічні показники раннього юнацького віку (готовність до життєвого самовизначення, професійну спрямованість навчальної діяльності, досягнення соціальної зрілості у взаємозв'язку із формуванням світогляду, перебудову відносин з ровесниками та дорослими); формувати вміння спілкуватись зі старшокласниками.

ПЛАН ТЕОРЕТИЧНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ

1. Загальна характеристика раннього юнацького віку.
2. Система спілкування і взаємовідносин у старшокласників.
3. Розвиток пізнавальних процесів старшокласників.
4. Емоційно-вольова сфера у ранній юності.
5. Розвиток самосвідомості старшокласника.

Основні поняття: соціальна ситуація розвитку, навчально-професійна діяльність, життєве самовизначення, юнацька субкультура, світогляд, самооцінка, самоповага.

ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук [та ін.]. – 3-є вид., випр. й доп. – Київ : Каравела, 2012. – 400 с.
2. Дуткевич Т.В. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій і практикум) : Навчальний посібник / Т.В. Дуткевич, В.А. Терещенко. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2012. – 228 с.

3. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія : Навч. посібник. / Т.В. Дуткевич. – Київ : ЦУЛ, 2012. – 424 с.
4. Забродський М.М. Вікова психологія : Навч. Посібник. – Тернопіль, 2005. – С. 19-32.
5. Савчин М.В. Вікова психологія : навчальний посібник / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – Київ : Академвидав, 2011. – 368 с.
6. Столяренко О.Б., Чайковська О.М. Вікова психологія : навчальний посібник / О.Б. Столяренко, О.М. Чайковська. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2016. – 252 с.

Додаткова:

1. Кулагина И.Ю., Колоцкий В.Н. Возрастная психология : Полный жизненный цикл развития человека : Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М: ТЦ «Сфера», 2001. – С. 315-331.

АУДИТОРНА РОБОТА

1. Дайте відповіді на питання

1. Назвіть особливості спілкування і взаємовідносин у старшокласників.
2. Яке основне новоутворення раннього юнацького віку?
3. Яка діяльність є провідною в ранньому юнацькому віці?

2. Програмований контроль знань

1. Центральним новоутворенням ранньої юності є:
 - а) почуття дорослості;
 - б) професійне і особистісне самовизначення;
 - в) новий образ фізичного «Я».
2. Провідною діяльністю у старшому шкільному віці є:
 - а) інтимно-особистісне спілкування;
 - б) навчально-професійна діяльність;
 - в) трудова діяльність.
3. Стабілізація особистості у старшокласника пов'язана:
 - а) з формуванням світогляду;
 - б) з відкриттям власного внутрішнього світу;
 - в) з адекватною самооцінкою.
4. Який із перерахованих варіантів у юнацькому віці зустрічається найчастіше:
 - а) «Я» особистості у минулому, теперішньому і майбутньому зв'язані між собою і відповідають ідеальному «Я». Це – суб'єктивно гармонійне уявлення людини про себе;
 - б) наявне «Я» більшою мірою спрямоване на майбутнє, ніж до минулого. Наявне «Я» виступає як нова ступінь в особистісному самовизначенні;
 - в) наявне «Я» зовсім випадає із процесу розвитку. Воно відірване від минулого і не має зв'язку з майбутнім, не відповідає і ідеальному «Я».
5. Спілкування старшокласників з ровесниками необхідне, в першу чергу:
 - а) для вирішення проблемних ситуацій;
 - б) для планування майбутнього;
 - в) для сповіді, інтимно-особистісного контакту.

6. Про який рівень у взаємовідносинах старшокласника з батьками щодо збереження прагнення до рівності і автономії йде мова в даному випадку: наявність власних уподобань, незалежних від батьків?
 - а) поведінковий;
 - б) емоційний;
 - в) моральний і ціннісний.
7. Які теорії акцентують увагу на юності, як етапі бурхливого психосексуального розвитку?
 - а) психологічні теорії;
 - б) психоаналітичні теорії;
 - в) соціологічні теорії
8. Найбільш актуальною особистісною проблемою старшокласника є:
 - а) незалежність, самостійність, захист свого права на індивідуальність;
 - б) перехід від залежного дитинства до самостійної дорослості;
 - в) здійснення життєвого самовизначення.
9. Про яку властивість, що є ознакою мислення старшокласника йде мова: свідоме використання мислення для пошуку відповіді на питання, гнучке використання засобів мислення, його варіативність?
 - а) системність;
 - б) рефлексивність;
 - в) світоглядна орієнтація;
 - г) обмеженість мислення.
10. Завдяки високій значущості для старшокласника спілкування на засадах партнерства у нього особливо інтенсивно розвиваються соціальні почуття: емпатія, почуття взаєморозуміння, духовної єдності, чуйності. В даному випадку мова йде про:
 - а) емоційну сферу;
 - б) вольову сферу;
 - в) пізнавальну сферу.

3. Лабораторно-практична робота

Тема: Порівняльний аналіз психологічних особливостей дітей шкільного віку.

Мета: Закріпити знання про психологічні особливості школярів.

Завдання 1. Складання психологічних портретів молодшого школяра, підлітка і старшого школяра.

Матеріал. Цитати з робіт відомих психологів, педагогів.

Методика роботи. Студенти діляться на три підгрупи, кожній з яких пропонуються для аналізу цитати з робіт відомих психологів і педагогів, що розкривають психологічні особливості дітей молодшого шкільного, підліткового і юнацького віку. Замість віку в цитатах прочерк «_____».

Першій підгрупі дається **завдання:** ознайомившись зі всіма висловами, вибрати ті, які характеризують психологічні особливості молодшого школяра, і, використовуючи ці цитати, а також матеріали лекцій, підручника, скласти психологічний портрет молодшого школяра; **друга підгрупа** отримує аналогічне завдання по складанню психологічного портрета підлітка, а **третья** – старшого школяра (юнака).

На самостійну підготовку дається 30 хв.

1. «На підставі даних, що є в літературі, і власних досліджень ми вважаємо, що _____ вік характеризується виникненням нового рівня самосвідомості, головна межа якого – поява у _____ здатності і потреби пізнавати самого себе як особистість, що володіє саме нею (на відміну від всіх інших людей)

властивими якостями. Це породжує у _____ прагнення до самоствердження, самовираження і самовиховання» (Л.І. Божович).

2. «У своєрідності уроку з учнями _____ віку відображаються наступні їх вікові психологічні особливості:

- 1) увага ґрунтується на безпосередньому інтересі; довільна ж увага розвинена слабо;
- 2) засвоєння ґрунтується на запам'ятовуванні за допомогою слухання і вправи; користування при засвоєнні книгою і записами слабо розвинене;
- 3) мислення наочне, логічне мислення розвинене слабо;
- 4) самоконтроль розвинений слабо;
- 5) прийомами і засобами систематичної розумової праці володіють ще погано;
- 6) дуже рухливі і емоційні» (П.П. Блонський).

3. «Розумовий розвиток _____ полягає не стільки у накопиченні знань, умінь і зміні окремих властивостей інтелекту, скільки у формуванні індивідуального стилю розумової діяльності» (І.З. Кон).

4. «_____» проявляють постійну турботу про те, щоб не виявитися ізольованими від друзів по угрупованню і від класу в цілому. Якщо над ними нависнула загроза позбутися підтримки класу або хоча б найближчих друзів, вони негайно перебудовують свою поведінку... Потреба в гідному положенні в класі така значуща для _____, що, надаючи йому допомоги в прагненні задовольнити її, легко встановити з ним не тільки діловий, але і емоційний контакт, завдяки чому стає можливим рішення будь-якої виховної задачі» (А.П. Краківський).

5. «Не дивлячись на великі успіхи, досягнуті в процесі виховання, воля _____ розвинена слабо. Вольові дії, хоча і стають більш продуманими, ще не втратили імпульсного характеру. Безпосередні бажання і відчуття залишаються все ще сильнішими мотивами поведінки. _____ вже усвідомлюють необхідність діяти за обов'язком, але фактично часто слідують своєму бажанню» (У.І. Селіванов).

6. «У _____, як відомо, специфічним новоутворенням стає «почуття дорослості», яке виражає їх нову життєву позицію по відношенню до себе, інших людей і світу, визначає напрям і зміст соціальної активності, систему переживань і афектних реакцій» (А.І. Раїв, Л.А. Матвєєва).

7. «Для _____ незалежність – самоціль. На питання: «Що значить знайти своє місце в житті?» – _____ відповідає: «Це значить зайняти незалежне місце, робити те, що хочеш». _____ відповідь на це питання по-іншому: «Це значить зайняти місце за здібностями, за своїми силами, самому добре вирішувати свої життєві задачі, справлятися зі своїми справами». Прагнення до самоствердження змінюється, таким чином, реалістичнішим і критичнішим самоаналізом і самовихованням» (І.С. Кон).

8. «Вони не вміють відділити в сприйманому об'єкті головне і істотне від деталей і подробиць. Образ предмету «розмитий», неясний і злитий (недиференційований). Ця особливість сприйняття _____ є причиною

багатьох помилок, які вони допускають при сприйнятті схожих за зовнішнім виглядом предметів або зображень» (А.А. Люблінська).

9. В результаті дослідження ми виявили, що _____ здійснює найважливіший переломний крок на шляху інтелектуального розвитку. Він переходить від конкретного мислення до мислення у поняттях. Для дитини _____ віку слово означає прізвище, речі. Для _____ слово означає поняття речі, тобто її суть, закони її побудови, зв'язок зі всією рештою речей і місце в системі вже пізної і впорядкованої дійсності» (Л.С. Виготський).

10. «Цінне психологічне надбання _____ віку – відкриття свого внутрішнього світу, яке рівнозначне для людини, що росте, справжній коперниківській революції» (І.С. Кон).

11. «Розвиток інтересів дітей _____ віку йде за декількома напрямками. По-перше, інтерес до конкретних фактів, що розширюють кругозір, починає відступати на другий план, поступаючись місцем інтересу до закономірностей, що управляють явищами природи. По-друге, інтереси _____ становляться більш стійкими, диференціюються по областях знань і набувають особистого характеру» (Л.І. Божович).

12. «Структура спілкування _____ складна. Як правило, більшість з них проводить свій час в класі, у дворі, в позашкільних установах, клубах, тобто в декількох компаніях, групах. Тому якщо учень чомусь не знайшов собі товаришів в класі, він може вийти з-під впливу даного колективу, орієнтуючись на спілкування в інших місцях. Причому в подібних випадках нерідко небажаний вплив середовища не врівноважується виховуючою дією колективу.

Особливе значення в _____ віці придбаває спілкування з протилежною статтю. Бути закоханим, захоплюватися абсолютно природно для _____» (У.А. Мудрик).

13. «Якщо для _____ школяра слово батька і вчителя – закон, який не можна у жодному випадку порушити, то авторитет дорослих не приймається більше як щось належне і саме собою розуміюче. З'являється аналіз, зіставлення, порівняння з іншими, критика» (Д.Я. Харьков).

14. «_____ вік особливо важливий для становлення світогляду, тому що саме в цей час дозрівають когнітивні і особистісні передумови» (І.С. Кон).

15. «У основу самооцінки _____ – прагне покласти щось таке, що свідчить на його користь. Він, скажімо, погано вчиться, і ви оцінюєте результати його діяльності з цих позицій, а він в той же самий час оцінює себе з позицій своїх успіхів в області спорту. І навпаки, якщо учні кладуть в основу оцінки свого товариша його невдачі в спорті, то він протиставляє цьому самооцінку, в основу якої кладе успіхи в навчанні. Ні за яких обставин _____ внутрішньо не згодиться з тим, що він гірший за інших. Виявився неефективним один засіб самоствердження – він негайно ж вдається до послуг іншого» (А.П. Краківський).

16. «Особистість і педагогічна майстерність вчителя мають виключне значення для виховання дітей _____ віку.

За нормальних умов вчитель – дуже великий авторитет для учнів. Для багатьох дітей він ідеал, а в своїх відповідях на питання: «Ким ти хочеш стати?» – школярі найчастіше відповідають: «Вчителем». Все частіше вони називають вчителя, якщо їх просять назвати найкрасивішу людину, найрозумнішу або самого хорошого» (П.П. Блонський).

17. «Великою стійкістю відрізняється в _____ віці перше враження. Якщо вчитель справив сприятливе враження в день знайомства з класом, він може розраховувати на підтримку більшості учнів, навіть якщо він надалі і відступить від прийнятої їм лінії поведінки. Якщо ж він викликав до себе антипатію в перший день роботи, йому, як правило, важко буде співпрацювати з класом. Сила першого враження така велика, що все, що йому відповідає, визнається _____ закономірним, природним; те ж, що йому суперечить, вважається фальшивим, награним» (А.П. Краківський).

18. «Цей період вікового розвитку характеризується виникненням особливого особистісного новоутворення, яке можна позначити терміном «самовизначення». З погляду самосвідомості суб'єкта воно пов'язане з усвідомленням себе як члена суспільства і конкретизується з нової, суспільно значущої позиції» (Л.І. Божович).

19. «_____ вік – це немов друге народження людини. Перший раз народжується жива істота, другий раз – громадянин, активна, мисляча, діюча особистість, яка бачить вже не тільки навколишній світ, але і саму себе. Ось що сказав би _____, якби він умів сказати про те, що його хвилює, і якби захотів відверто про все сказати: «Не опікайте мене, не ходіть за мною, не зв'язуйте кожен мій крок, не звивайте мене пелюшками нагляду і недовір'я, не нагадуйте і словом про мою колиску. Я самостійна людина. Я не хочу, щоб мене вели за руку. Переді мною висока гора – це мета мого життя. Я бачу її, думаю про неї, хочу досягти, але зійти на цю вершину хочу самостійно. Мені необхідна підтримка старшого друга. Я досягну вершини, якщо опиратимуся на плече сильної і мудрої людини. Але мені соромно і боязно сказати про це. Мені хочеться, щоб всі вважали, що я самостійно, своїми силами відстануся до вершини» (В.А. Сухомлинський).

20. «Переживання, пов'язані з дружбою, у _____ займають більше місце, ніж у _____. Вони набувають для нього вагомшого значення і тому часто випробовуються з більшою силою... При цьому дуже виразно усвідомлюється різниця між просто товаришем і другом» (П.М. Якобсон).

21. «_____ знають, яке величезне значення має в житті людини сильна воля, і стурбовані тим, щоб розвинути у себе високі вольові якості. Серед _____ не перевелися ще випадки «випробування волі» вогнем, розжареним залізом, ризикованими вчинками...» (У.І. Селіванов).

22. «Значно складнішими і диференційованими стають в _____ віці ставлення до вчителів... Вчитель, який відмінно знає і викладає свій предмет, звичайно користується повагою, навіть якщо у нього немає емоційної близькості з учнями. Але разом з тим _____ дуже хочеться зустріти в особі вчителя справжнього друга» (І.С. Кон).

Підсумок роботи. Кожна підгрупа виступає з описом складеного нею вікового портрета школяра. Оцінюються повнота і логічність характеристик, правильність використання цитат.

Завдання. Класифікація психологічних особливостей. Проаналізуйте текст і поділіть психологічні особливості на дві групи: 1 – притаманні підліткам; 2 – старшокласникам. Результати подайте в таблиці:

Підлітки	Старшокласники

У тексті подано по 10 вказівок на психічні особливості кожного з пікових періодів, що дає змогу визначити у відсотках (%) кількісні показники виконання завдання та зробити їхню якісну інтерпретацію.

- Текст:**
1. Завершується підготовка до самостійного життя.
 2. Нерідко трапляються випадки пустування і бешкетування.
 3. Вік інтенсивного формування світогляду.
 4. Формуються мотиви обов'язку.
 5. Різко зростає інтерес до теоретичних знань.
 6. Посилюється бажання завоювати авторитет і визнання товаришів.
 7. Спостерігається шачне зростання соціальної активності.
 8. Пришвидшується процес статевого дозрівання.
 9. Різко зростає громадська активність.
 10. Характерною рисою є безпосередність і комунікабельність.
 11. Інтенсивно розвивається самосвідомість.
 12. Помітного розвитку досягає почуття дружби.
 13. Визначаються ціннісні орієнтації.
 14. Інтенсивно формуються окремі риси характеру.
 15. Завершується вибір професії.
 16. Посилюється ріст і збільшується маса тіла.
 17. Утверджується громадська зрілість особистості.
 18. Зміцнюється прагнення до самовиховання.

19. Закінчується процес статевого дозрівання.

20. Розширюється коло активних інтересів

4. Розв'яжіть психологічні задачі

Задача 1. Сучасним юнакам аж ніяк не притаманна дитяча наївність, підлітковий негативізм. Нинішньому поколінню молодих людей, незважаючи на те, що за своїми поглядами і поведінкою вони мало відрізняються від юнаків і дівчат, що жили багато століть тому, притаманний більш раціональний та прагматичний погляд на життя, більша незалежність і самостійність.

- Що змушує сучасну молодь бути прагматиками, рано робити самостійний вибір, займати певні життєві позиції?
- Як повинен ставитися педагог до відкритих, сміливих (хоч і не завжди правильних) поглядів юнаків на питання релігії, бізнесу, сексу, поведінки вчителів і батьків, їх критики тощо?

Задача 2. Хоч перехід від підліткового до раннього юнацького віку відбувається з такими психологічними симптомами, які вказують на значні індивідуальні відмінності, тим не менш спостерігається ряд загальних тенденцій.

- Назвіть основні характеристики юнацького віку, порівнюючи дані з характеристиками підлітків.
- Як слід враховувати дані зміни у навчально-виховній роботі зі старшокласниками?

Задача 3. Зі щоденника старшокласниці: «Так, все-таки головне, що прийшло з віком, бажання сперечатися. Але це не жовчна злобливість, це інше, хороше, якщо хочете знати, дзвінке і життєрадісне почуття – сперечатися. Адже я пізнаю світ. Це бажання до всього дійти самій. Мені хочеться сперечатися не тільки з людьми, але і з книгою природи. Геть байдужість! Суперечка краще!».

- У чому якісна сутність пізнавальної діяльності юнаків (змістовна і мотиваційна сторони пізнавальної діяльності)?
- Які проблеми готові обговорювати старшокласники?
- У чому проявляється емоційність мислення юнаків?
- Як навчити старшокласників вести дискусію в навчальній діяльності і в позаурочний час?

Задача 4. Центральним новоутворенням ранньої юності стає самовизначення не лише особистісне, але й професійне. У 80-ті роки при виборі професії старшокласники, передусім, орієнтувалися на престижність професії (соціальну значущість), її вимоги до особистості, принципи й норми взаємовідносин, характерні для даного професійного кола.

- Який найважливіший фактор вибору професії характерний для сучасної молоді?
- Яка роль педагога у вихованні професійної спрямованості старшокласників?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Головним методом психологічного дослідження вважається:
 - а) тестування;
 - б) експеримент;
 - в) анкетування;
 - г) соціометрія.
2. Вкажіть, у якому рядку всі перелічені поняття належать до психічних явищ:
 - а) думки, спогади, мозок, розум; почуття;
 - б) відчуття, травлення, мислення, уява, інтерес;
 - в) характер, забування, бажання, думки, мрії;
 - г) воля, радість, уважність, апетит, пригадування, біль.
3. Яке з наведених означень відчуттів є найбільш повним і правильним:
 - а) відчуття – це психічний процес відображення в мозку людини окремих властивостей навколишнього середовища;
 - б) відчуття – це процес безпосереднього відображення в мозку людини предметів і явищ довколишнього світу;
 - в) відчуття це психічний процес відображення в мозку людини окремих властивостей предметів і явищ при безпосередній дії подразників на органи чуття.
4. Вкажіть, яке з наведених визначень уваги є правильним і повним:
 - а) увага – це одна із форм, психічної діяльності;
 - б) увага являє собою необхідну умову сприймання;
 - в) увага – це форма організації психічної діяльності людини, що виявляється в спрямованості та зосередженості свідомості на певних об'єктах, що забезпечує їх виразне відображення.
5. Яке з поданих нижче означень мислення є найбільш повним і правильним:
 - а) мислення – це процес відтворення в мозку людини предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх зв'язках;
 - б) мислення – це процес відображення предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх зв'язках;
 - в) мислення – це опосередковане відображення дійсності, що полягає в розкритті істотних зв'язків і відношень, які існують між предметами і явищами об'єктивного світу;
 - г) мислення – це опосередковане й узагальнене пізнання дійсності, що виявляється у розкритті предметів та явищ у їх істотних зв'язках і відношеннях.
6. У якому рядку названі лише основні розумові операції:
 - а) порівняння, аналіз, сприймання, синтез, узагальнення;
 - б) аналіз, синтез, узагальнення, конкретизація, міркування;
 - в) аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, конкретизація, порівняння.
7. Яке з означень сприймання є правильним і повним? Сприймання – це:
 - а) сукупність, інтеграція відчуттів;
 - б) безпосереднє чуттєве пізнання об'єктивної дійсності;

- в) відображення окремих властивостей і якостей предметів та явищ при їх безпосередньому впливі на аналізатори;
- г) психічний процес відображення, у свідомості цілісних комп лексів властивостей предметів і явищ об'єктивного світу.
- 8.** Темпераментом називається:
- а) лека збудливість людини, що по різному позначається на психічній діяльності особистості;
- б) стан нервової системи людини, у якому виявляються індивідуальні особливості її ставлення до навколишніх людей і обста вин життя;
- в) індивідуальні особливості людини, що виявляються в дина міці психічної діяльності.
- 9.** Виберіть вірну відповідь, вкажіть правильне означення характеру:
- а) це природжені особливості людини, що виявляються у її по ведінці;
- б) це ряд різноманітних психічних властивостей людини, що сформувалися в процесі життя, незалежно від особливостей її вид;
- в) індивідуальна своєрідність психічного складу особистості, що являє собою синтез властивостей типу вид і набутих у процесі життя характеристик, які виявляються в її став ленні до дійсності, у її поведінці та вчинках.
- 10.** Які якості характеризують людину як особистість:
- а) сумлінність, наполегливість, правдивість, цілеспрямованість;
- б) працьовитість, низька адаптація до важких погодних умов, пластичність, акуратність;
- в) реактивність, чуйність, упертість, висока сенсорна чутливість.
- 11.** Які з нижче визначених видів діяльності більшою мірою сприяють розвитку творчої уяви:
- а) переписування, копіювання; б) виготовлення за зразком;
- в) переказ оповідання; г) написання твору.
- 12.** До яких психічних явищ відносяться такі вияви психічної діяльності людини, як відчуття, сприймання, запам'ятовування, уява, мислення:
- а) психічні стани;
- б) психічні процеси;
- в) психічні властивості.
- 13.** Визначте правильне твердження:
- а) у поведінці людини провідна роль належить несвідомому;
- б) у поведінці людини провідна роль належить свідомому;
- в) у поведінці людини, мають місце свідомі і несвідомі компоненти.
- 14.** У якій з наведених відповідей дається найбільш правильна характе ристика методу психологічного експерименту:
- а) експериментатор втручається в природний перебіг подій, але не має можливості викликати досліджувані явища;
- б) експериментатор) втручається в природній перебіг подій і викликає досліджувані явища;

- в) експериментатор не втручається в природній перебіг подій, але відповідні дані отримує за допомогою експериментальної апаратури.
15. До яких психічних явищ слід віднести такі вияви психічної діяльності людини, як врівноваженість, гнів, піднесення, апатія, збентеженість:
а) психічні стани; б) психічні процеси; в) психічні властивості.
16. Мрія – це:
а) створення в уяві образу неприємної ситуації;
б) створення в уяві образу бажаного майбутнього;
в) образи дійсності;
г) фантастичні образи.
17. Назвіть вид уваги, що має цілеспрямований характер, але не вимагає вольових зусиль:
а) мимовільна; б) довільна; в) післядовільна.
18. Назвіть здатність людини тривалий час зосереджуватися на тому чи іншому об'єкті:
а) стійкість уваги; в) переключення уваги;
б) розподіл уваги; г) об'єм уваги.
19. Оберіть вірне визначення: під задатками треба розуміти.
а) природжені здібності до якоїсь діяльності;
б) здобуті в процесі навчання та виховання властивості особистості, що характеризують її здатність до якоїсь діяльності;
в) психологічні властивості, що є умовою успішного виконання якоїсь діяльності;
г) природжені анатомо фізіологічні особливості, що є однією з передумов розвитку здібностей.
20. Оберіть вірне твердження. Переключення уваги – це:
а) неспроможність людини тривалий час спрямовувати свою увагу на певний об'єкт;
б) свідоме перенесення уваги з об'єкту на об'єкт;
в) мимовільний перехід уваги з об'єкту на об'єкт.
21. Визначте, яке твердження є вірним:
а) здібності існують незалежно від діяльності і поза нею;
б) поза діяльністю здібності, існувати не можуть;
в) здібності в діяльності виявляються й у ній розвиваються;
г) здібності розвиваються незалежно від діяльності, але в діяльності виявляються.
22. Знайдіть правильне визначення. Вольові дії – це:
а) свідомі, довільні дії;
б) перехід від рішень до їх виконання;
в) дії, спрямовані на досягнення свідомо поставлених цілей і пов'язані з долаттям перешкод.
23. Вкажіть у якому рядку приведені лише почуття:
а) щастя, ненависть, горе, радість, печаль;
б) любов, совість, ненависть, біль, туга;

- в) кохання, прага, сором'язливість;
 г) альтруїзм, відданість, щастя, почуття власної гідності, близорукість.
- 24.** Вкажіть, яке із поданих означень почуттів є найточнішим:
 а) почуття, це відображення навколишніх предметів та ставлення до них;
 б) почуття – це реакція людини на довкілля;
 в) почуття – це переживаним, у яких виявляється ставлення людини до навколишнього та до самого себе;
 г) почуття – це своєрідне ставлення людини до того, що вона сприймає.
- 25.** Найявність певного типу темпераменту людини залежить від:
 а) характеру;
 б) соціальних умов життя;
 в) побутових умов;
 г) характеристик вищої нервової діяльності людини.
- 26.** Знайдіть одну вірну відповідь-тлумачення синтезу як операції мислення:
 а) синтез – це метафора;
 б) синтез – це процес відтворення цілого з частини;
 в) синтез – це процес подрібнення цілого на частини.
- 27.** Яке з наведених означень пам'яті є найбільш правильним?
 а) збереження раніше набутих вражень;
 б) заснована на відчуттях і сприйманнях здатність людини збагачувати свій досвід;
 в) здатність нервової системи накопичувати і відтворювати досвід.
- 28.** У якому з наведених варіантів дається правильна характеристика творчої уяви:
 а) творча уява полягає в створенні нових, оригінальних образів на основі попереднього досвіду;
 б) творча уява це створення образів об'єктів на основі словесного опису;
 в) творча уява це створення образів об'єктів, які до цього не сприймалися.
- 29.** Діяльність – це:
 а) свідомо внутрішня активність людини, спрямована на задоволення потреб;
 б) сукупність дій людини;
 в) активність людини, регульована свідомою метою і спрямована на задоволення її потреб.
- 30.** Як зветься увага, що викликається зовнішніми об'єктами без свідомого наміру людини бути уважною до них?
 а) мимовільна; б) довільна; в) післядовільна.
- 31.** Розподіл уваги – це здатність людини:
 а) свідомо переходити з об'єкту на об'єкт;
 б) за один акт уваги охоплювати певну кількість об'єктів;
 в) одночасно уважно виконувати кілька видів діяльності.
- 32.** Яке з наведених нижче визначень сприймання є правильним і повним?
 Сприймання – це:
 а) синтез відчуттів;

- б) відображення предметів і явищ у цілому в усій сукупності їх властивостей і якостей при їх дії на аналізатори;
- в) відображення, предметів і явищ, які зацікавили людину.
33. Назвіть вид пам'яті, який виявляється при запам'ятовуванні змісту казки чи оповідання дитиною:
- а) рухова пам'ять; б) емоційна; в) образна.
34. Як зветься пам'ять, яка характеризується швидким запам'ятовуванням матеріалу, негайним його відтворенням і дуже коротким збереженням?
- а) образною;
- б) мимовільною;
- в) короткочасною.
35. На які види поділяється запам'ятовування залежно від участі мислення в його роботі?
- а) образне, механічне, словесно логічне;
- б) смислове, механічне;
- в) рухове, мимовільне, довільне, механічне.
36. Знаряддям людського мислення є:
- а) відчуття і сприймання;
- б) мова і мовлення;
- в) мова і сприймання, відчуття.
37. Яке з поданих нижче визначень уяви є правильним?
- а) це створення в свідомості людини чітких образів раніше сприйнятих об'єктів;
- б) це створення в свідомості людини образів об'єктів, яких вона ніколи не сприймала;
- в) це сукупність уявлень про навколишню дійсність.
38. У якому з поданих нижче визначень йдеться про творчу уяву?
- а) самостійне створення в свідомості людини нових образів на основі попереднього досвіду;
- б) створення в свідомості людини картин далекого майбутнього;
- в) психічна діяльність, у результаті якої відбувається створення образів нових об'єктів, які ніколи раніше не сприймались.
39. Як називається здатність нервової системи зберігати протягом незначного часу слід від подразника, що діяв перед цим?
- а) гострота чутливості;
- б) адаптація;
- в) явище післядії в аналізаторах.
40. Яке з наведених означень аперцепції є правильним?
- а) аперцепція – це негативний вплив попереднього досвіду на сприймання;
- б) аперцепція – це позитивний вплив попереднього досвіду на сприйма. ння;
- в) аперцепція – це залежність сприймання від попереднього досвіду людини;
- г) аперцепція – це залежність сприймання від об'єктивних властивостей об'єкта.

41. Яке з наведених означень уваги є правильним?
- а) увага – це форма психічної діяльності, що виникає при дії об'єкта на органи чуття;*
 - б) увага являється собою вибіркоче сприймання об'єктів;*
 - в) увага – це форма психічної діяльності людини, що виявляється у скерованості і зосередженості її свідомості на певних об'єктах;*
 - г) увага – це робочий стан організму, установка аналізаторів на подразники.*
42. Яке з наведених тверджень є найбільш точним?
- а) людина може запам'ятовувати тільки те, що вона безпосередньо відчуває і сприймає;*
 - б) людина може запам'ятовувати не тільки те, що вона сприймає і відчуває безпосередньо, а й те, що вона думає, що уявляє;*
 - в) запам'ятовуватися може все, що безпосередньо або опосередковано входить у досвід людини;*
 - г) запам'ятовуватися може все, крім почуттів.*
43. Яке з наведених означень уяви є найбільш точним і правильним?
- а) уява – це процес створення людиною образів об'єктів;*
 - б) уява – це психічна діяльність, в результаті якої відбувається створення нових форм уявлень або думок;*
 - в) уява – це процес створення людиною на основі набутого нею досвіду образів об'єктів, яких вона не сприймала і не сприймає;*
 - г) уява це сукупність уявлень про навколишню дійсність.*
44. В якому з наведених нижче варіантів мова йде про уяву?
- а) згадуючи фільм «Педагогічна поема», я наче бачу перед собою живу постать А.С. Макаренка;*
 - б) він згадав про свій намір піти у бібліотеку;*
 - в) я виразно уявив собі артистку, яку бачив вчора в театрі;*
 - г) читаючи «Війну і мир» Л. Толстого, я, наче живих, бачу героїв роману.*
45. Яке з наведених означень поняття є правильним і найбільш точним?
- а) поняття – це форма мислення, що являє собою найповніше відображення ознак предметів та явищ;*
 - б) поняття – це форма мислення, що являє собою узагальнення суттєвих спільних ознак предметів і явищ дійсності;*
 - в) поняття – це форма мислення, в якій відображаються загальні властивості предметів і явищ навколишнього світу.*
46. Яка властивість почуттів ілюструється такими емоційними станами: любов, ненависть, радість, печаль, хвилювання, спокій?
- а) якість;*
 - в) інтенсивність;*
 - б) полярність;*
 - г) тривалість.*
47. Який існує зв'язок почуттів з діяльністю?
- а) почуття виникають в зв'язку з діяльністю, але на неї не впливають;*
 - б) почуття викликаються діяльністю, її успіхами і невдачами і впливають на її хід;*
 - в) вплив почуттів на діяльність не має закономірного характеру.*

48. Яка сукупність наведених ознак характеризує афект?
- виникає поступово, буває стійким, яскраво не проявляється;*
 - сильні, стійкі, яскраво назовні не виявляються;*
 - сильні, виникають раптово, зовні виявляються яскраво;*
 - слабкі, нестійкі, виникають раптово.*
49. Визначте, які з наведених нижче властивостей нервової системи використані І.П. Павловим для пояснення основних типів нервової діяльності:
- стабільність і сила нервових процесів;*
 - рівновага процесів збудження і гальмування;*
 - стереотипність та індукція нервових процесів;*
 - сила, врівноваженість і рухливість нервових процесів;*
 - індукція нервових процесів.*
50. Яке з поданих нижче означень мови є найбільш правильним і повним:
- система знаків, що функціонують як засіб спілкування;*
 - набір звуків;*
 - засіб спілкування.*
51. Зазначте, яке з наведених нижче висловлювань найчіткіше розкриває предмет вікової психології. Предметом вікової психології є:
- психологічні закономірності навчання і виховання дітей різного віку;*
 - вікова динаміка психіки людини, онтогенез психічних процесів і психічних властивостей особистості людини, яка розвивається;*
 - особливості етапів психічного розвитку людини.*
52. Вікова психологія вивчає психіку людини в:
- філогенезі;*
 - онтогенезі.*
53. Виберіть рядок, де перераховано основні закономірності динаміки психічного розвитку.
- гетерохронність, асинхронність, домінантність, комунікабельність, сензитивні періоди;*
 - гетерохронність, асинхронність, зміна детермінант розвитку, сензитивні періоди, стадіальність;*
 - гетерохронність, асинхронність, ампліфікація, ідентифікація, стадіальність, детермінованість.*
54. Провідним видом діяльності у немовлячий період є:
- емоційне спілкування з дорослими;*
 - ігрова діяльність;*
 - предметна діяльність.*
55. Новоутворенням раннього віку є:
- засвоєння моральних норм і правил;*
 - система «Я»;*
 - маніпуляція з предметами.*
56. Провідною діяльністю дітей дошкільного віку є:
- навчальна діяльність;*
 - рольова гра;*
 - спілкування з ровесниками.*
 - предметна гра;*

57. Яку діяльність називають провідною?
- найулюбленішу, найцікавішу для дитини діяльність;*
 - діяльність, у зв'язку з якою відбуваються найголовніші зміни у психіці дитини і підготовка до нового етапу розвитку дитини;*
 - діяльність, яка посідає найбільше місце в житті дитини.*
58. У молодшому шкільному віці провідним видом діяльності є:
- ігрова діяльність;*
 - спілкування;*
 - учбова діяльність.*
59. Новоутворенням молодшого шкільного віку є:
- наочно-образне мислення;*
 - рефлексія;*
 - мимовільна увага.*
60. Особливістю психічного розвитку дитини 6-ти років, яка розпочала навчання у школі, є:
- поступове формування довільності психічних процесів;*
 - сформована внутрішня позиція школяра;*
 - домінування пізнавальної мотивації учіння.*
61. Криза 7-й років пов'язана із:
- усвідомленням самого себе як активного суб'єкта в світі предметів;*
 - зародженням соціального «Я»;*
 - формування нового образу фізичного «Я».*
62. Інтереси молодших школярів:
- стійкі;*
 - нестійкі, ситуативні.*
63. Яке з тверджень є правильним?
- навчання йде за розвитком;*
 - змінюючи методи та зміст навчання, не можна істотно змінити розумовий розвиток дитини;*
 - навчання веде за собою розвиток.*
64. Центральним новоутворенням підліткового віку є:
- почуття дорослості;*
 - адекватна самооцінка;*
 - професійне самовизначення.*
65. Основним протиріччям підліткового віку є:
- протиріччя між тим, якою дитина могла б бути і тим, якою вона є;*
 - розбіжність у динаміці статевого, загальноорганічного і соціального дозрівання;*
 - протиріччя у спілкуванні підлітка з дорослими.*
66. Знайдіть правильне твердження:
- Умови життя впливають на психічний розвиток дитини безпосередньо;*
 - Умови життя не відіграють істотні ролі у психічному розвитку дитини.*
67. У підлітковому віці домінує увага:
- довільна;*
 - мимовільна;*
 - післядовільна.*
68. Статеве дозрівання настає й закінчується раніше на рік-півтора:
- у хлопчиків;*
 - у дівчаток.*

69. Термін «акселерація» означає:
- а) процес прискореного росту дітей;
 - б) процес прискореного психічного розвитку дітей;
 - в) процес прискореного соматичного розвитку і фізіологічного дозрівання дітей.
70. Провідним видом діяльності підліткового віку є:
- а) спілкування з ровесниками;
 - б) спілкування з дорослими;
 - в) інтимно-особистісне спілкування;
 - г) навчальна діяльність.
71. Центральним новоутворенням ранньої юності є:
- а) почуття дорослості;
 - б) професійне і особистісне самовизначення;
 - в) новий образ фізичного «Я».
72. Провідною діяльністю у старшому шкільному віці є:
- а) спілкування;
 - б) навчально-професійна діяльність;
 - в) трудова діяльність.
73. Стабілізація особистості у старшокласника пов'язана:
- а) з формуванням світогляду;
 - б) з відкриттям власного внутрішнього світу;
 - в) з адекватною самооцінкою.
74. Який із перерахованих варіантів у юнацькому віці зустрічається найчастіше:
- а) «Я» особистості у минулому, теперішньому і майбутньому зв'язані між собою і відповідають ідеальному «Я». Це – суб'єктивно гармонійне уявлення людини про себе;
 - б) наявне «Я» більшою мірою спрямоване на майбутнє, ніж до минулого. Наявне «Я» виступає як нова ступінь в особистісному самовизначенні;
 - в) наявне «Я» зовсім випадає із процесу розвитку. Воно відірване від минулого і не має зв'язку з майбутнім, не відповідає і ідеальному «Я».
75. Спілкування старшокласників з ровесниками необхідне, в першу чергу:
- а) для вирішення проблемних ситуацій;
 - б) для планування майбутнього;
 - в) для сповіді, інтимно-особистісного контакту.
75. Психологічні закономірності навчання і виховання вивчає:
- а) вікова психологія;
 - б) педагогічна психологія.
76. В якому з рядків перелічені розділи, що утворюють структуру педагогічної психології?
- а) психологія навчання, психологія виховання, вікова психологія, психологія педагогічної діяльності.
 - б) психологія виховання, психологія навчання та виховання дітей з аномальним розвитком, вікова психологія, психологія педагогічної діяльності.
 - в) психологія навчання, психологія виховання, психологія навчання та виховання дітей з аномальним розвитком, психологія педагогічної діяльності.

77. Який із принципів має на увазі, що загальні закони психічного розвитку виявляються в конкретній людині в індивідуальних формах?
- Комплексності, системності й систематичності.*
 - Принцип розвитку психіки та свідомості в діяльності*
 - Вікового, індивідуального і особистісного підходу.*
78. Згідно якого принципу одномоментне дослідження не дає повної картини психічного розвитку особистості?
- Комплексності, системності й систематичності.*
 - Принцип розвитку психіки та свідомості в діяльності*
 - Вікового, індивідуального і особистісного підходу.*
79. В якому з рядків перелічені усвідомлені мотиви?
- Установка, інтерес, переконання.*
 - Світогляд, інтерес, прагнення, потяги.*
 - Установка, потяги.*
 - Прагнення, переконання, інтерес.*
80. В якому з рядків перелічені неусвідомлені мотиви?
- Установка, інтерес, переконання.*
 - Світогляд, інтерес, прагнення, потяги.*
 - Установка, потяги.*
 - Прагнення, переконання, інтерес.*
81. Система усвідомлених потреб людини, що спонукає її діяти у відповідності зі своїми поглядами, світоглядом, знаннями, утворює світогляд людини, формування якого важлива задача навчання і виховання. Про що йде мова?
- Інтерес.*
 - Прагнення.*
 - Переконання.*
 - Установку.*
82. Спонука діяльності, в основі якої не досить чітко усвідомлена потреба. Незрозуміло, що приваблює в об'єкті, ціль діяльності, до якої спонукає потяг. Про що йде мова?
- Інтерес.*
 - Прагнення.*
 - Переконання.*
 - Установку.*
83. Система всіх видів спонукань, які регулюють поведінку і діяльність людини – це:
- Мотиви.*
 - Мотивація.*
84. Криза підліткового віку біологічно зумовлена і тому є неминучою, виявляючись обов'язково в усіх підлітків. Дана думка належить таким вченим:
- С. Холл, З. Фрейд;*
 - М. Мід, Р. Бенедикт;*
 - Л.С. Вигодський;*
 - Д.Б. Ельконін, Т.В. Драгунова.*
85. Криза підліткового віку не є обов'язковою для нашого суспільства. Криза з'являється тоді, коли дорослі не змінюють свою поведінку у відповідь на появу в підлітків прагнення до нових форм взаємин з батьками та вчителями. Дана думка належить таким вченим:
- С. Холл, З. Фрейд;*
 - М. Мід, Р. Бенедикт;*
 - Л.С. Вигодський;*
 - Д.Б. Ельконін, Т.В. Драгунова.*

86. Основна причина міжособистісних конфліктів за участю підлітка є:
- а) суперечність між ставленням дорослого до підлітка як до дитини і уявленням підлітка про міру власної дорослості;*
 - б) звичка дорослих контролювати поведінку підлітка і страх перед самостійністю дитини;*
 - в) процес спілкування та взаємодії з ровесниками, які виступають об'єктом порівняння і зразком.*
87. Про який рівень у взаємовідносинах старшокласника з батьками щодо збереження прагнення до рівності і автономії йде мова в даному випадку: наявність власних уподобань, незалежних від батьків?
- а) поведінковий;*
 - б) емоційний;*
 - в) моральний і ціннісний.*
88. Які теорії акцентують увагу на юності, як етапі бурхливого психосексуального розвитку?
- а) психологічні теорії;*
 - б) психоаналітичні теорії;*
 - в) соціологічні теорії*
89. Найбільш актуальною особистісною проблемою старшокласника є:
- а) незалежність, самостійність, захист свого права на індивідуальність;*
 - б) перехід від залежного дитинства до самостійної дорослості;*
 - в) здійснення життєвого самовизначення.*
90. Про яку властивість, що є ознакою мислення старшокласника йде мова: свідоме використання мислення для пошуку відповіді на питання, гнучке використання засобів мислення, його варіативність?
- а) системність;*
 - б) рефлексивність;*
 - в) світоглядна орієнтація;*
 - г) обмеженість мислення.*
91. Завдяки високій значущості для старшокласника спілкування на засадах партнерства у нього особливо інтенсивно розвиваються соціальні почуття: емпатія, почуття взаєморозуміння, духовної єдності, чуйності. В даному випадку мова йде про:
- а) емоційну сферу;*
 - б) вольову сферу;*
 - в) пізнавальну сферу.*
92. З наведених слів виберіть ті, які знаходяться до даного слова у тому ж відношенні, що і в наведеному прикладі. Вкажіть принцип побудови аналогії. Приклад: *психічне: фізіологічне.*
Здібності: ... (*талант, задатки, майстерність, суб'єктивність, безумовно-рефлекторне, об'єктивне, активне*).
93. Сукупність здібностей, які зумовлюють особливо успішну діяльність людини в одній чи кількох сферах, які вирізняють її серед інших людей, що виконують ту ж діяльність у тих же умовах
- а) задатки;*
 - б) талант;*
 - в) здібності;*
 - г) геніальність;*
 - д) обдарованість.*

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

- Абстрагування** – операція мислення, що полягає у виділенні суттєвих властивостей та зв'язків предметів при відволіканні від несуттєвих.
- Аглотинація** – спосіб утворення образів уяви, що передбачає неіснуюче у реальності поєднання елементів різних вражень.
- Агресія** – сильне афективне переживання гніву, люті, намагання причинити біль, неприємність своєму супротивникові.
- Адаптація** (органів чуття) – зміна чутливості під впливом зовнішніх подразників.
- Атрибуція відповідальності** – явище міжособистісних відносин, що передбачає покладання відповідальності за результат діяльності.
- Активність** – *а)* як ознака психіки – всезагальна характеристика істот, власне динаміка живих істот як джерело підтримки ними життєво зна чущих зв'язків з оточуючим світом; *б)* як властивість темпераменту – визначається силою, з якою людина впливає на ситуацію і долає пере шкоди на шляху до поставленої мети.
- Акцентуація (характеру)** – індивідуально-типологічна особливість характеру, що полягає у надмірній вираженості, загостреності окремих рис характеру.
- Акцентування** – прийом утворення образів уяви, що полягає у перебільшенні окремих частин образу уяви з метою викликати до них увагу.
- Алегорія** – прийом створення образів уяви, що полягає у наданні образу уяви прихованого значення.
- Амбівалентність** – явище емоційної сфери особистості, що полягає у поєднанні у складному почутті елементів полярних переживань.
- Аналіз** – операція мислення, що полягає у виділенні в об'єктах елементів, властивостей, зв'язків, поділі предмету на частини.
- Аналізатор** – частина рефлекторного кільця без відцентрових ділянок.
- Аналогія** – *а)* як прийом утворення образів уяви – процес моделювання нових образів на основі їх подібності з реально існуючими; *б)* як операція мислення – визначення суттєвої подібності у ході співвіднесення структур, функцій, принципів та переносення цих ознак у нове рішення.
- Анкета** – метод збору статистичного матеріалу шляхом прямого опитування піддослідних.
- Асоціація** – механізм пам'яті, що полягає у встановленні нейрофізіологічних зв'язків між елементами досвіду особистості.
- Асоціація за контрастом** – різновид асоціації, в якій нейрофізіологічні зв'язки виникають між елементами досвіду з протилежними ознаками.
- Асоціація за подібністю** – різновид асоціації, в якій нейрофізіологічні зв'язки виникають між елементами досвіду, схожими між собою в певному відношенні.
- Асоціації за змістом** – різновид асоціації, в якій нейрофізіологічні зв'язки виникають на основі визначення між елементами досвіду співвідношень типу «причина і наслідок», «рід і вид», «ціле і частина».

Асоціація за суміжністю – різновид асоціації, в якій нейрофізіологічні зв'язки виникають між елементами досвіду, сприйнятими послідовно (суміжність у часі) або одночасно в одному просторі (суміжність у просторі).

Атрибуція каузальна – пояснення людиною причин (мотивів) вчинків інших людей.

Афект – форма переживання емоцій, ознаками якої є швидке виникнення, бурхливий та короточасний перебіг, супроводження порушеннями свідомості, втратою самоконтролю. Викликаються гострими життєвими ситуаціями. Схильність до афектів свідчить про невихованість, невміння володіти собою.

Безвілля – негативна якість волі особистості, що характеризується зниженням загальної активності людини, безініціативністю, неспроможністю докладати зусилля, доводити справи до кінця, легким відволіканням з дріб'язкових приводів, непослідовністю, невпевненістю, конформністю та навіюваністю (легко підпадають під вплив оточуючих людей).

Вербалізм – у навчання, тобто недолік унавчання, який виражається у перевазі словесного способу повідомлення навчальної інформації.

Вередливість – це реакція на своє власне рішення. Дитина настоює на своїй вимозі, на своєму рішенні.

Витримка і самовладання – вольові якості, що передбачають уміння особи примусити себе виконувати розумне рішення, незалежно від перешкод, підпорядковувати свою поведінку інтересам досягнення мети, не відволікатись на сторонні справи.

Відволікання – мимовільне переміщення уваги, що не має прямого по зитивного значення для діяльності.

Відчуттів предметність – властивість відчуттів, що передбачає віднесення інформації про навколишнє до самих об'єктів, що є її джерелом.

Відчуттів тривалість – це часова характеристика відчуттів, що залежить від тривалості дії подразника та його інтенсивності.

Відчуття – елементарний психічний процес, що полягає у відображенні людиною окремих властивостей предметів та явищ оточуючого, а також станів внутрішніх органів при безпосередньому впливі подразників на органи чуттів.

Відчуття екстероцептивні – різновид відчуттів, ознаками яких є розташування відповідних органів чуттів на поверхні тіла, які відображають подразники зовнішнього світу. Серед них контактні – ті, які виникають при прямому контакті рецептора із подразником (дотик, смак), дистантні – подразник на відстані від рецептора (зір, слух).

Відчуття зовнішньо внутрішні – різновид відчуттів, ознаками яких є співвіднесення людиною інформації, яка надходить як на екстеро, так і на інтеро рецептори (смакові, температурні).

Відчуття інтенсивність – це кількісна характеристика відчуттів, що визначається і силою подразника, і станом рецептора.

Відчуття інтероцептивні – різновид відчуттів, ознаками яких є розташування рецепторів у внутрішніх органах, що відображають їх стан (самопочуття, голод, спрага).

Відчуття пропріоцептивні – різновид відчуттів, ознаками яких є розташування рецепторів у м'язах та зв'язках, що приймають інформацію про рухи і розташування тіла.

Властивість психічна – система усталених фіксованих і повторюваних ознак психічного факту (якості характеру, темпераменту, здібностей).

Воля – психічний процес свідомої та цілеспрямованої регуляції людиною своєї діяльності та поведінки з метою досягнення поставлених цілей

Впізнавання – різновид створення, що передбачає згадування індивідом об'єкту при повторному його сприйманні.

Вчинок – різновид вольової дії, спрямованої на досягнення суспільно значущої мети, становить акт моральної поведінки, регульований певними етичними нормами.

Геніальність – найвищий рівень здібностей, проявом яких є відкриття особистістю нових напрямків, шляхів в галузі наукових досліджень, техніки, мистецтва.

Геронтопсихологія – галузь вікової психології, яка вивчає закономірності функціонування і розвиток психіки осіб похилого віку.

Гіперболізація – процес утворення образів уяви, що передбачає перебільшення або зменшення об'єктів.

Гонорливість – протест проти порядків, які існують вдома. Спрямована не проти конкретного дорослого, а проти системи стосунків, що склалися вдома, норм виховання.

Готовність внутрішня – високий рівень розвитку мотиваційних, пізнавальних, емоційних і вольових процесів особистості учня, учнівського колективу, які забезпечують успіхи наступної навчальної діяльності школярів.

Гра – вид діяльності, ціллю якої виступає сам процес діяльності, а не предметний результат; джерелом якої слугує наслідування і досвід і спонукуваний потребою особистості в активності.

Гра рольова – характеризується соціальним спрямуванням сюжету. Специфічною особливістю її є те, що вона розгортається в дії і дає змогу учасникам гри набувати творчої самодіяльності.

Дитинство – тобто етап онтогенетичного розвитку індивіду, починаючи від народження і закінчуючи підлітковим віком.

Депресія – психічний стан, протилежний агресії, що виявляється у відчаї, у важкому переживанні безнадійності.

Детермінація мислення – це система причин, що зумовлюють ті чи інші мислительні дії та їх послідовність.

Детермінізму принцип – принцип дослідження психіки, за яким реагування людини на зовнішні впливи залежить не тільки від характеристик цього впливу, а й від особливостей психіки людини (інтересів, досвіду, освіченості, знань тощо): «зовнішні причини діють через внутрішні умови» (СЛ. Рубінштейн).

Дії розумові – система інтелектуальних операцій людини, спрямованих на виявлення ознак предметів, які безпосередньо не сприймаються.

Діяльність – це внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, що регулюється усвідомленою метою.

Діяльність мнемічна – система складних за структурою психічних про цесів, керованих ішемічною метою, що формується у людини на основі вроджених, біологічних форм пам'яті.

Діяльність провідна – це діяльність, виконання якої визначає виникнення і формування основних психологічних новоутворень людини на даному етапі розвитку її особистості.

Діяльності провідний тип – в ній розвиваються новоутворення, властиві для даного віку, які приходять в суперечність зі старою соціальною ситуацією розвитку, руйнують її та будують нову, яка, в свою чергу, відкриває нові можливості для психічного розвитку дитини в наступному віковому періоді.

Дія – відносно закінчений елемент діяльності, спрямований на розв'язання однієї поточної задачі.

Дозрівання – прояв онтогенезу, визначений генотипом, що полягає у послідовному становленні всіх систем організму.

Доповнення – процес утворення образів уяви, що передбачає незвичайне поєднання образу реально існуючого предмету з елементами інших предметів.

Егоцентризм підлітковий – неадекватно сильна сконцентрованість на власній особистості.

Експеримент психологічний – один з основних дослідницьких методів психології, специфіка якого полягає у спеціальному створенні умов, за яких виникають очікувані психічні процеси, акти поведінки дитини, у повторенні їх для перевірки істинності експериментальних висновків, у зміні і цих умов з метою виявлення їх впливу на перебіг досліджуваних процесів.

Експеримент лабораторний – коли дослідження психічних процесів відбувається в штучних умовах, в лабораторіях, із застосуванням спеціальних приладів.

Експеримент природний – вперше був запропонований на I Всеросійському з'їзді з експериментальної педагогіки в 1910 році О.Ф. Лазурським і потім одержав широке розповсюдження у віковій та педагогічній психології. Піддослідний ставиться в раніше підготовлені, але звичні для нього умови.

Експеримент констатувальний – в процесі природної, але спеціально організованої діяльності виявляє певні психічні особливості і дає попередній матеріал про рівень розвитку відповідної якості.

Експеримент формувальний – передбачає цілеспрямовану дію на учня з метою формування у нього певних якостей.

Екстеріоризація – процес переходу внутрішньої сторони діяльності (внутрішніх дій) у зовнішню (зовнішні дії); відбувається при здійсненні планів.

Екстраверсія – властивість особистості, що свідчить про її спрямованість на довколишні об'єкти, ситуації, події.

Емоцій інтенсивність – це силова характеристика почуттів.

Емоцій полярність – явище емоційної сфери особистості, що передбачає утворення антонімічних пар у структурі переживань.

Емоцій тривалість – характеристика стійкості емоцій, періоду їх незмінності в часі.

Емоцій якість (модальність) – конкретний зміст переживання.

Емоції – психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання життєвого сенсу явищ та ситуацій, зумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта.

Емоційний тон – це найпростіша форма емоцій, яка має вигляд невиразних переживань, що супроводжують життєво важливі впливи смакового, температурного, больового та іншого характеру; відображає єдність емоцій та відчуттів.

Емпатія – один з механізмів взаєморозуміння, що полягає в емоційному відгуку на переживання іншої людини (співчуття, співпереживання).

Еталони сенсорні – психічні образи, що містять уявлення про чуттєво сприймані властивості об'єктів; формуються у дитини з трьох років.

Ефект новизни – явище у міжособистісному сприйманні, яке означає, що стосовно знайомої людини найбільшу вагу при її оцінці має нова інформація про неї.

Ефект ореолу – явище у міжособистісному сприйманні, яке передбачає вплив загального враження про людину на сприймання і оцінку її конкретних вчинків.

Ефект першого враження – явище у міжособистісному сприйманні, яке означає, що для оцінки незнайомої людини найбільш значущою є первинна інформація про неї.

Єдність функціонально-рольових очікувань – явище міжособистісних відносин, що полягає в узгодженні уявлень учасників соціальної групи про те, що і в якій послідовності повинен робити кожен її член; характерна для колективу.

Задатки – природна основа здібностей, ще нерозвинених, яка виявляється при перших спробах людини зайнятися діяльністю.

Збудливість емоційна – властивість темпераменту, що вказує на швидкість виникнення і перебігу емоцій.

Здібності система властивостей особистості, що відповідає вимогам діяльності та забезпечує високі досягнення в ній.

Здібності загальні охоплюють властивості особистості, які відповідають вимогам багатьох видів діяльності.

Здібності репродуктивні – різновид здібностей, які виявляються в успішності оволодіння знаннями, навичками, вміннями.

Здібності сенсорні – різновид здібностей, які пов'язані із сприйняттям людиною предметів та їх якостей, що складають основу розумового розвитку; інтенсивно формуються з 3-4 років.

Здібності спеціальні – різновид здібностей, які відповідають вимогам окремої діяльності.

Здібності творчі – різновид здібностей людини, пов'язаний з уявою, які дозволяють знаходити оригінальні способи і засоби рішення задач, створити задум гри або малюнка.

Зона найближчого розвитку – це відстань між рівнем актуального (що дитина може зробити сама) і потенційного (що дитина може зробити за допомогою дорослого) розвитку дитини.

Ідеал – форма прагнення особистості, що відображає її потребу діяти у відповідності зі зразком, обраним для наслідування.

Ідентифікація – один з механізмів взаєморозуміння, що полягає в уподібненні себе іншій людині, у здатності розкрити її точку зору.

Ідентичність – психосоціальна тотожність – дозволяє особистості усвідомлювати себе у всьому багатстві своїх ставлень до навколишнього світу та визначає її систему цінностей, ідеалів, життєвих планів, соціальних ролей з відповідними формами поведінки.

Індивід – це окремий представник виду живих істот, якому властиві і загальні, і часткові, і неповторні якості. Загальні якості характеризують всіх людей без винятку, часткові – притаманні окремим групам людей (професійним, віковим, релігійним, національним тощо), неповторні якості унікальні і одиничні, наявні тільки у певної людини.

Індетермінізм – позиція, протилежна до принципу детермінізму, стверджує замкнений характер психіки, її повну незалежність від зовнішніх умов, заперечуючи, що можна дізнатись про внутрішній світ людини за її поведінкою; єдино можливим методом при цьому проголошується самопостереження або іюроспекція.

Індивідуальність – це сукупність особливостей, що відрізняють одну людину від інших. Цей термін відображає неповторні риси людини. Серед яких є і біологічно обумовлені особливості організму, і соціально обумовлені риси характеру.

Інстинкт – це система безумовних рефлексів, вроджена поведінка тварини.

Інтеріоризація – процес переходу від зовнішньої до внутрішньої сторони діяльності, яскраво проявляється у діяльності уміння.

Інтерес – усвідомлюваний людиною мотив, що є емоційним проявом пізнавальних потреб та виявляється у бажанні більше дізнатися про об'єкт інтересу, глибше зрозуміти його. Задоволення інтересу не веде до зникнення потреби, а навпаки – до її посилення, тому його називають ненасичуваним мотивом.

Інтроверсія – властивість особистості, що свідчить про її зосередження на власному внутрішньому світі.

Класифікація – операція мислення, що полягає у мисленому роз'єднанні і наступному об'єднанні предметів, явищ, подій у групи і підгрупи за певними ознаками.

Конкретизація – операція мислення, що полягає в застосуванні узагальненого знання до конкретного окремого випадку.

Константність – властивість сприймання, що полягає у відносній постійності образу сприйнятого при змінах умов сприймання.

Криза вікова – цілісні зміни особистості дитини, які виникають при зміні стабільних періодів, як переломних точок на кривій дитячого розвитку, які відокремлюють один віковий період від іншого.

Криза новонародженості – проміжний період між утробним (пренатальним) та позаутробним (постнатальним) способом життя.

Криза трьох років – це рубіж між раннім дошкільним віком – один з найбільш складних моментів у житті дитини. Це розпад, перегляд старої системи соціальних відносин. Як вважав Д.Б. Ельконін, криза 3 років – це криза соціальних стосунків, а будь-яка криза стосунків є кризою виділення свого «Я».

Латералізація – принцип роботи головного мозку, що означає провідну роль лівої півкулі; існує тільки у людини і пов'язана з виділенням ведучої правої руки.

Латентний період – час від моменту впливу на рецептор до виникнення відчуття.

Лінгвістика – наука, що вивчає закони функціонування і розвитку мовної системи як загальнолюдського явища.

Метод біографічний – збір та аналіз даних про життєвий шлях особистості.

Метод близнюків – це порівняльне вивчення умов розвитку і навчання близнюків. Суть його полягає у співставленні особливостей їхнього розвитку та успішності засвоєння ними знань.

Методи діагностичні (тести) – група методів психологічного дослідження, що використовуються для з'ясування того, наскільки психічні якості людини відповідають раніше виявленим нормам та стандартам.

Метод лонгітюдний – один з двох основних способів організації психологічного дослідження (другий спосіб – поперечних зрізів), поширений у віковій психології, що передбачає дослідження динаміки певного психічного явища у одних і тих же конкретних людей або їх груп протягом тривалого часу (кількох років).

Метод порівняльний (вікових або поперечних зрізів) – один з двох основних способів організації психологічного дослідження, що передбачає одночасне вивчення певного психічного явища у різних вікових груп з метою виявлення його динаміки.

Методи інформаційні – група методів психологічного дослідження, в результаті яких отримують нові знання; основними з них виступають спостереження та експеримент.

Методи психології допоміжні – група методів психологічного дослідження (анкета, бесіда, інтерв'ю, самоспостереження), які самі по собі не відзначаються достатньою об'єктивністю та використовуються на доповнення до спостереження та експерименту.

Методи психологічного дослідження – певні шляхи збору наукових психологічних фактів, які відображають специфіку психічних фактів або явищ і слугують предметом теоретичного аналізу.

Мислення – це процес пізнавальної діяльності людини, що характеризується узагальненим і опосередкованим відображенням дійсності.

Мислення глибина – властивість мислення особистості, яка полягає в умінні проникати в сутність складних питань, розкривати причини явищ, приховані за зовнішніми ознаками, передбачати можливі наслідки подій та процесів.

Мислення гнучкість – властивість мислення особистості, яка полягає в умінні швидко орієнтуватись на зміни ситуації, у готовності переключатися з одного способу розв'язання завдання на інші, до використання варіативних шляхів розв'язання.

Мислення швидкість, кмітливість – властивість мислення особистості, яка передбачає здатність швидко розібратися в складній ситуації, прийняти правильне рішення.

Мислення критичність та самостійність – властивість мислення особистості, яка полягає у здатності об'єктивно оцінювати позитивні та негативні аспекти явища, не покладаючись на думку інших людей.

Мислення послідовність – властивість мислення особистості, яка полягає у вмінні дотримуватись наступності у міркуваннях, досягати їх відповідності плану, уникати логічних помилок.

Мислення широта – властивість мислення особистості, яка полягає у здатності охопити широке коло питань, у творчому мисленні в різних галузях знання та практики.

Мова – це система знаків, що слугує засобом людського спілкування і діяльності мислення, способом вираження самосвідомості, передачі від покоління до покоління і зберігання інформації.

Мовлення – це форма спілкування за допомогою мови, що склалась історично в процесі матеріальної перетворюючої діяльності людей.

Мотивація – система усіх видів спонукань особистості (потреби, мотиви, інтенси, цілі установки, ідеали), які регулюють поведінку і діяльність людини.

Мрія – форма прагнення особистості, змістом якого є створений фантазією образ бажаного майбутнього.

Навичка – дія, неодноразове виконання якої призвело до її автоматизації, ознаками якої є максимально швидке виконання, відсутність зайвих рухів, мінімальна психофізична напруга, зниження контролю при збереженні якості виконання.

Наполегливість – вольова властивість особистості, що передбачає здатність до тривалого напруження енергії для подолання труднощів на шляху до мети.

Настрій – форма переживання емоцій, що становить загальний емоційний стан, фон перебігу психічних процесів та поведінки людини (діяльність відбувається на певному емоційному фоні).

Негативізм – це негативна реакція, пов'язана із стосунками однієї людини з іншою. Дитина відмовляється взагалі підкоритися певним вимогам дорослих. Головний мотив дії – зробити навпаки, прямо протилежне тому, що їй запропонували.

Нейропсихологія дитяча – наука про формування функціональної мозкової організації в онтогенезі, яка виникає на стику дитячої психології, вікової психофізіології і нейропсихології.

Несвідоме – нижчий рівень психіки людини; форма відображення, при якій людина не контролює свою поведінку, неповно орієнтується в часі й просторі; порушується мовлення.

Обдарованість – сукупність здібностей, які зумовлюють особливо успішну діяльність людини в одній чи кількох сферах, які вирізняють її серед інших людей, що виконують ту ж діяльність у тих же умовах.

Онтогенез – формування основних структур психіки індивіда протягом життя.

Операція – спосіб виконання дії в конкретних умовах.

Особистість – суспільний індивід, об'єкт і суб'єкт історичного процесу (Б.Г. Ананьєв); спосіб буття людини у суспільстві, індивідуальна форма існування і розвитку соціальних зв'язків (Л.І. Анциферова); система властивостей, яку набуває індивід у предметній діяльності і спілкуванні, що характеризує його з боку включення у суспільні відносини (А.В. Петровський); соціальна властивість індивіда (Б.Ф. Ломов); особлива якість, яку набуває індивід у суспільстві (О.М. Леонтьєв).

Пам'ять – пізнавальний психічний процес, що полягає у запам'ятовуванні, збереженні й відтворенні індивідом його досвіду.

Пам'ять довгочасна – різновид пам'яті, що відзначається тривалим збереженням запам'ятованого (місяці, роки); виникає з короткочасної при багаторазовому відтворенні матеріалу.

Пам'ять довільна – різновид пам'яті, що відзначається наявністю мнемічної мети, яка регулює процеси пам'яті; людина свідомо визначає, що запам'ятати насамперед, на який період часу, з якою метою тощо.

Пам'ять емоційна – різновид пам'яті, змістом якої виступають пережиті індивідом у минулому почуття, які виступають стимулом до діяльності, допомагають передбачити результати.

Пам'ять короткочасна – різновид пам'яті, що відзначається нетривалим збереженням запам'ятованого матеріалу після одноразового його відтворення.

Пам'ять мимовільна – різновид пам'яті, що відзначається відсутністю мнемічної мети.

Пам'ять образна – різновид пам'яті, змістом якої виступають уявлення (зорові, слухові, нюхові, смакові, дотикові).

Пам'ять оперативна – різновид пам'яті, що обслуговує актуально виконувани дії, операції; з її допомогою утримуються проміжні результати, які по закінченню діяльності забуваються.

Пам'ять рухова – різновид пам'яті, змістом якої виступають рухи та їх системи, слугує основою трудових і практичних навичок.

Пам'ять словесно-логічна – специфічно людський різновид пам'яті, змістом якої виступають думки у формі понять.

Переконання – система усвідомлених потреб людини, що спонукає її діяти у відповідності зі своїми поглядами, світоглядом, знаннями.

Період післядії – час від моменту припинення дії подразника до зникнення відчуттів.

Періоди сенситивні – тобто, періоди онтогенетичного розвитку, в яких розвиваючий організм буває особливо чутливим до певних впливів оточуючого середовища; перехід оптимальних можливостей для найбільш ефективного розвитку психіки, навчання і виховання.

- Персонологічні** (особистісні) теорії – психологічні теорії, для яких характерне заперечення визначальної дії біологічних чи соціальних детермінант; головною детермінантою психічного розвитку розглядається сама особистість, її самодетермінація (Е. Шпрангер, М. Блетц, Г. Імре та ін.).
- Пластичність** – а) як властивість психіки здатність психіки до змін, яка лежить в основі психічного розвитку; б) як властивість темпераменту – проявляється у тому, наскільки легко пристосовується людина до зовнішніх впливів; протилежна ригідності.
- Поведінка мовленнєва** – продукування особистістю мовлення в конкретній ситуації, що передбачає усвідомлення нею особливостей даної ситуації і своєї ролі в ній.
- Подразливість** – ознака біологічної форми відображення, притаманна всьому живому, що полягає у здатності організму реагувати на біотичні подразники.
- Подразники біотичні** – впливи зовнішнього середовища, що входять в процес обміну речовин організму, без яких неможливе його життя.
- Потяги** – спонукання діяльності, в основі якої не досить чітко усвідомлена потреба.
- Поняття** – думка чи форма мислення, у якій відображаються загальні суттєві та одиничні ознаки предметів та яка становить основу наукових знань (поняття математичні, граматичні, фізичні тощо).
- Порівняння** – це операція мислення, спрямована на визначення якісної або кількісної відмінності між явищами, предметами одного виду.
- Почуття дорослості** – це ставлення підлітка до себе як до дорослого, уявлення себе якоюсь мірою дорослою людиною.
- Психодіагностика** – наука і практика психологічного діагнозу, тобто з'ясування наявності і ступеня вираженості у людини певних психологічних ознак і близькою до неї психологічною діагностикою, яка розробляє методи з'ясування і вивчення індивідуально-психологічних особливостей людини.
- Психологія дитяча** – галузь психології, яка вивчає закономірності психічного розвитку дитини. Вона має ряд загальних проблем з педагогічною психологією і педагогікою. Дитяча психологія як самостійна галузь почала виокремлюватись в середині XIX ст. під впливом запитів дитячої психології.
- Психологія когнітивна** – один із напрямків психології, що виник на початку 1960 р. її представники розглядають поведінку як утворення, опосередковане пізнавальними, тобто когнітивними факторами.
- Психологія навчання** – галузь психології, яка вивчає закономірності всебічного розвитку особистості, становлення вікових психологічних новоутворень учнів у процесі навчання.
- Психологія творчості** – розділ психології, в якому вивчається створення людиною нового, оригінального в науці, техніці, мистецтві, а також у звичайному житті. Вона вивчає формування і структуру творчого потенціалу людини.
- Психофізіологія вікова** – галузь психології, яка вивчає онтогенетичний розвиток системи фізіологічних механізмів психології діяльності, зокрема роль біологічного дозрівання у психологічному розвитку.

- Потреба** – стан нужди, що виражає залежність організму від конкретних умов існування, і виступає джерелом його активності.
- Потяг** – спонука діяльності, в основі якої знаходиться потреба, об'єкт задоволення якої особистість не усвідомлює.
- Почуття вищі** – різновид емоцій особистості, що відображають ставлення особистості до явищ соціальної дійсності та є результатом формування в умовах навчання та виховання.
- Почуття естетичні** – різновид вищих почуттів, що відображають ставлення особистості до явищ прекрасного та потворного.
- Почуття інтелектуальні** – різновид вищих почуттів, що відображають ставлення особистості до пізнавальної діяльності.
- Почуття моральні** – різновид вищих почуттів, що виражають стійке ставлення людини до інших та до себе, до суспільних явищ і норм.
- Почуття практичні** – різновид вищих почуттів, що полягають у переживанні людиною свого ставлення до різних видів діяльності
- Прагнення** – це мотиви поведінки, у яких виявляється потреба людини в таких умовах існування і розвитку, що безпосередньо відсутні у даній ситуації, але можуть бути створені у результаті діяльності.
- Праця** – вид діяльності, що спрямована на виробництво суспільно корисних продуктів (матеріальних або ідеальних).
- Предметність відчуттів** – це віднесення інформації про навколишнє до самих об'єктів, що є її джерелом.
- Пристрасть** – форма прагнення, що відображає потреби непереборної сили; сильне, стійке, тривале почуття.
- Проблемна ситуація** – це психічний стан, який виникає у людини тоді, коли набуті нею знання не забезпечують виконання потрібної дії і необхідно робити нові умовиводи, відповідні до нових умов.
- Просторова локалізація** – властивість відчуттів, завдяки якій людина відображає не тільки якості подразника, але й визначає його розташування в просторі.
- Процес психічний** – система процесуальних ознак психічного явища з виділенням початку, проміжних стадій, та завершення.
- Психіка** (О. МЛеонт'єв) – це властивість високоорганізованої матерії, що є особливою формою відображення суб'єктом об'єктивної реальності.
- Психолінгвістика** – розділ психології, який основну увагу зосереджує на дослідженні мовлення як діяльності з визначенням його цілей, мотивів, дій, результатів; мовлення в процесі його породження та розуміння, тобто переходу від внутрішнього плану до зовнішнього та навпаки.
- Психологія** – це наука про факти, закономірності та механізми психіки, як створюваного у мозку образу дійсності, на основі і за допомогою якого здійснюється регуляція діяльності, що має у людини особистісний характер (А.В. Петровський).
- Психологія мовлення** – це розділ загальної психології, який вивчає співвідношення мовлення із мисленням, сприйманням, пам'яттю, іншими

психічними явищами; зв'язок властивостей особистості із особливостями мовленнєвої дії.

Психофізика – розділ психології, що вивчає зв'язок між властивостями відчуттів і фізичними якостями подразників.

Реактивність – властивість темпераменту, яка вказує, з якою силою людина реагує на зовнішній вплив.

Реверберація – поняття фізичної теорії пам'яті, згідно з яким відображення об'єкту супроводжується циркуляцією електрохімічних імпульсів в нейронах.

Рекапітуляційна теорія – теорія американського психолога Стенлі Холла (1846-1924), за якою онтогенез психіки включає скорочене відтворення стадій історичного розвитку людського суспільства.

Реконструкція – процес утворення образів уяви, при якому за частиною об'єкту добудовується цілісна структура.

Ремінісценція – явище пам'яті, що відзначається зростанням обсягу відтвореного матеріалу через тривалий період збереження.

Рефлекс безумовний – це вроджені види рефлексів.

Рефлекс умовний – тимчасові нервові зв'язки в корі головного мозку, які закріплені шляхом повторення.

Рефлексія – один з механізмів взаєморозуміння, що полягає в усвідомленні людиною того, як вона сприймається партнером у спілкуванні.

Рівень домагань – особистісне утворення, що визначається тим, які цілі серед сукупності можливих схильна обирати особистість легкі чи важкі.

Рішучість – вольова якість особистості, що полягає у здатності своєчасно приймати правильні рішення.

Ригідність – властивість темпераменту (протилежна пластичності), що вказує на те, як важко індивід пристосовується до умов, наскільки інертна та млява його поведінка, звички, судження.

Розвиток – поняття, що виражає процес руху і зміни цілісних систем; процес, пов'язаний із виникненням якісно нових об'єктів чи станів.

Самовизначення – центральне новоутворення юнацького віку; професійне та особистісне, що супроводжується спрямованістю у майбутнє, відкриттям власного «Я», формуванням інтегративної самосвідомості, відносно стійкої «Я-концепції» особистості.

Самосвідомість – один із проявів свідомості як відокремлення себе («Я») від об'єктивного світу («не Я»); усвідомлення, оцінка людиною себе, свого місця у світі, своїх інтересів, знань, переживань, поведінки тощо. Самосвідомість має ієрархічно побудовану структуру від елементарного самопочуття до самопізнання і найвищого рівня самоствавлення, що виявляються у самоконтролі та саморегуляції своєї поведінки (К.К. Платонов).

Самостійність – вольова якість особистості, яка виявляється в тому, що людина визначає власні вчинки виходячи із своїх переконань, знань, а не під тиском інших людей.

- Свідомість** – це вища інтегрована форма психіки, яка складається під впливом суспільно-історичних умов у трудовій діяльності людини та її спілкування за допомогою мови з іншими людьми.
- Світогляд** – сукупність переконань особистості, формування якого становить важливу задачу навчання і виховання; у загальних рисах утворюється до кінця шкільного віку.
- Своєвілля** – прагнення до емансипації від дорослого. Яскраво проявляється у тенденції до самостійності: дитина хоче зробити і вирішувати все сама. У принципі, це позитивне явище, але під час кризи гіпертрофована тенденція до самостійності призводить до своєвілля, вона часто неадекватна можливостям дитини і викликає додаткові конфлікти з дорослим.
- Сензитивність** – властивість темпераменту, що визначається найменшою силою впливу, який викликає у людини реакцію.
- Сенсибілізація** – зміна чутливості органів чуттів під впливом внутрішніх умов.
- Сенсорна ізоляція** – обмеження надходження сигналів із зовнішнього середовища на органи чуттів людини, що викликає порушення необхідного балансу інформації між людиною і середовищем.
- Символізація** – процес утворення образів уяви, при якому образ має додаткове значення, не обумовлене безпосередньо зовнішніми ознаками.
- Симптомокомплекс** (фактор характеру) – компонент структури характеру особистості, утворений найбільш тісно пов'язаними між собою рисами характеру; найчастіше у структурі характеру виокремлюють чотири симптомокомплекси.
- Синестезія** – прояв неспецифічної чутливості, коли під дією подразника, характерного для одного аналізатора, виникають відчуття в інших.
- Синтез** – одна з основних операцій мислення, що полягає у поєднанні окремих елементів предметів, в об'єднанні окремих його частин у єдине ціле.
- Систематизація** – одна з операцій мислення, що полягає у виділенні істотних і загальних ознак з метою подальшого об'єднання за ними груп об'єктів або класів.
- Соціальна ситуація розвитку** – це та система відносин, в якій знаходиться дитина та її орієнтація в них.
- Соціалізація особистості** – процес входження підрастаючої особистості у соціальне середовище, оволодіння практичними вміннями і навичками та теоретичною діяльністю, перетворення реально існуючих відношень у якості особистості.
- Соціограма** – графічне зображення математичної обробки результатів, отриманих за допомогою соціометричного тесту.
- Спадковість** – тобто властивості живої матерії передавати поколінню ознаки і особливості розвитку батьків, які забезпечують наступність морфологічних, фізіологічних і біохімічних організацій живих істот поколінню.
- Співвідношення активності та реактивності** – властивість темпераменту, яка визначається тим, наскільки поведінка людини залежить від ситуації: підкоряється їй (реактивність), чи прагне її змінити (активність).

- Спілкування** – складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами у спільній діяльності, який передбачає обмін інформацією, взаємодію, сприймання та розуміння між його учасниками.
- Спілкування педагогічне** – це професійне спілкування вчителя з учнями на уроці або поза ним, що виконує певні педагогічні функції та спрямоване на оптимізацію навчання та виховання.
- Сприймання** – це психічний процес відображення в мозку людини предметів та явищ у цілому, у сукупності всіх їх якостей та властивостей при безпосередній дії подразників на аналізатори.
- Сприймання історичність (аперцепція)** – зумовленість сприймання людини конкретними умовами і минулим досвідом, як суспільним, так і особистим.
- Сприймання осмисленість** – властивість сприймання, за якою людина відображає значення предметів, усвідомлює їх функції.
- Сприймання простору** – різновид сприймання, що передбачає сприймання форми, розміру, віддаленості і напрямку розташування предметів.
- Сприймання руху** – різновид сприймання, що передбачає відображення руху предметів; основну роль при цьому відіграють зоровий і кінестетичний аналізатори.
- Сприймання цілісність** – властивість сприймання, за якою образ сприйманого становить єдине ціле, незважаючи на те, що виникає як результат послідовного обстеження предмету (сукцесивно).
- Сприймання часу** – різновид сприймання, що полягає у визначенні тривалості, швидкості, послідовності явищ і забезпечується системою аналізаторів.
- Спрямованість особистості** – моральна, етична характеристика особистості, яка виявляється у реальному змісті суспільної поведінки й визначається змістом домінуючих мотивів.
- Стан психічний** – психічний факт, існуючий у деякий незначний проміжок часу і зумовлений ситуацією (прояви волі, уваги, мислення, почуттів).
- Стереотипізація** – явище міжособистісного сприймання, що виражається у перенесенні якостей групи людей на окрему особу, що належить до цієї групи, за схемою: «всі відмінники – дисципліновані».
- Стрес** – форма переживання емоцій особистістю, ознаками якої є стан напруги при загрозі або перевантаженні, що амбівалентно позначається на здоров'ї та діяльності особистості: позитивно (еустрес) чи негативно (цистрес).
- Структура характеру** – це впорядкована сукупність рис характеру у їх взаємозв'язках, завдяки яким знаючи одну рису характеру можна передбачити й інші.
- Судження** – форма мислення, що відображає зв'язки між предметами або їх властивостями.
- Талант** – високий рівень здібностей людини до певної діяльності, який виявляється в оригінальності та новизні підходу, супроводжується досягненнями найбільш високих результатів у цій сфері.

- Темперамент** – характеристика індивіда з боку його динамічних особливостей: інтенсивності, швидкості, темпу, ритму психічних процесів і станів.
- Темпераменту властивості** – стійкі індивідуальні властивості психіки, що визначають динаміку психічної діяльності людини, залишаються відносно незмінними при різному змісті, цілях діяльності та утворюють структуру, що характеризує тип темпераменту.
- Темп реакцій** – властивість темпераменту, що проявляється у швидкості перебігу різних психічних явищ і характеризує динамічний бік психічного життя людини.
- Теорія пам'яті асоціативна** – система поглядів, центральною ідеєю яких є трактування пам'яті як створення асоціацій, тобто зв'язків між враженнями про явища та предмети.
- Теорія пам'яті біохімічна** – система поглядів, центральною ідеєю яких є трактування пам'яті як запам'ятовування інформації у процесі біохімічних змін зворотнього та незворотнього характеру в нервових клітинах.
- Теорія пам'яті діяльнісна** – система поглядів, центральною ідеєю яких трактування пам'яті як діяльності.
- Теорія пам'яті у гештальтизмі** – система поглядів, центральною ідеєю яких є трактування пам'яті як «схоплювання» всієї ситуації одразу з наступним виокремленням в ній деталей.
- Теорія пам'яті фізіологічна** – система поглядів, центральною ідеєю яких є трактування пам'яті на основі умовного рефлексу, як утворення зв'язку між новими й минулими враженнями.
- Теорія пам'яті фізична** – система поглядів, центральною ідеєю яких є трактування пам'яті як електрохімічного процесу.
- Теорія пам'яті хімічна** – система поглядів, центральною ідеєю яких є трактування пам'яті як індивідуальної, так і видової. Хімічною основою індивідуальної пам'яті в клітині є рибонуклеїнова кислота (РНК). Видова пам'яті, фіксується у дезоксирибонуклеїновій кислоті (ДНК).
- Тести** – це короткі експериментальні прийоми, які застосовуються для виявлення рівня психічного розвитку особистості.
- Типізація** – спосіб створення образів явищ, спрямований на вираження загальних ознак групи об'єктів у конкретному образі.
- Тропізми** – елементарна реакція організму на подразник у формі рухів (повертання листків рослин до світла).
- Увага** – це спрямованість і зосередженість свідомості, які передбачають підвищення рівня сенсорної, інтелектуальної та рухової активності індивіда.
- Увага довільна** – різновид уваги, що передбачає свідому зосередженість уваги на об'єкті з участю вольових зусиль.
- Увага післядовільна** – різновид уваги, який виникає з довільної, при цьому знижується вольове зусилля, зростає інтерес та емоційна захопленість.
- Уваги вибірковість** – властивість уваги, що виявляється у зосередженості свідомості людини на певній ділянці дійсності при відволіканні від усіх інших.

- Уваги коливання** – властивість уваги, що передбачає зміни рівня зосередженості людини на об'єкті.
- Уваги концентрація (інтенсивність)** – властивість уваги, що визначається мірою зосередженості людини на об'єкті.
- Уваги обсяг** – властивість уваги, що визначається кількістю (4-6 одиниць) одночасно охоплених увагою об'єктів.
- Уваги переключення** – властивість уваги, що забезпечує свідомий перехід від однієї діяльності до іншої, від одного об'єкту до іншого.
- Уваги розподіл** – властивість уваги, що має місце при одночасному виконанні людиною двох, або більше видів діяльності за умови, що обидві діяльності добре знайомі, а одна з них хоча б частково автоматизована.
- Уваги спрямованість** – властивість уваги, що виявляється у вибіркового характері, в довільному або мимовільному виборі об'єктів, які відповідають потребам суб'єкта, задач і меті його діяльності.
- Уваги стійкість** – властивість уваги, що виявляється в тривалості зосередження уваги на об'єкті.
- Узагальнення** – операція мислення, що полягає у мисленному об'єднанні предметів за їх спільними суттєвими ознаками.
- Уміння** – готовність людини успішно виконувати діяльність, що ґрунтується на знаннях і навичках.
- Умовивід** – форма мислення, що передбачає такий зв'язок між думками, в результаті якого із кількох відомих суджень ми отримуємо нове судження.
- Умовивід дедуктивний** – різновид умовиводу, при якому властивості класу предметів переносяться на властивості конкретного представника цього класу.
- Умовивід за аналогією** – різновид умовиводу, що ґрунтується на перенесенні зв'язків, існуючих між одними предметами, на зв'язки між іншими.
- Умовивід індуктивний** – різновид умовиводу, при якому властивості деяких предметів з певного класу поширюються на всі предмети даного класу.
- Установка** – особистісне утворення, що полягає у готовності людини діяти певним чином.
- Уява** – своєрідна форма відображення об'єктивної дійсності, психічний процес, що полягає у створенні нових образів шляхом переробки матеріалу сприймань і уявлень, утворених у попередньому досвіді.
- Уява довільна** – різновид уяви, що характеризується створенням образів у відповідності з поставленою метою.
- Уява пасивна** – різновид уяви, що протікає без постановки мети.
- Уява продуктивна (творча)** – вид уяви, що передбачає створення нових оригінальних образів об'єктів, які ніколи не сприймалися людиною які ще не існують в дійсності, а лише передбачається їхня поява.
- Уява репродуктивна (відтворююча)** – різновид уяви, при якому її образи виникають у людини на основі словесних описів об'єктів, схематичного чи графічного їх зображення.

- Уява технічна** – різновид уяви, змістом якої є створення образів просторових відношень у вигляді геометричних фігур: мисленим застосуванням їх у різних комбінаціях.
- Уява художня** – різновид уяви, в якому переважають чуттєві образи (зорові, слухові, дотикові ...).
- Фізіологія вікова** – розділ фізіології, в якому вивчаються особливості життєдіяльності організму у різні періоди онтогенезу, функції органів, систем органів в цілому.
- Філогенез** – історичний розвиток психіки від найпростіших форм до найскладніших.
- Фрустрація** – негативний емоційний стан, що супроводжується усвідомленням неможливості досягти поставленої мети.
- Функціональна асиметрія** – принцип роботи головного мозку, згідно з яким великі півкулі виконують різні психічні функції.
- Хапання акт** – перша організована, спрямована дія, це поведінковий акт, а поведінка передбачає обов'язкову участь орієнтування.
- Характер** – сукупність індивідуально своєрідних психічних властивостей, які виявляються у типових для даної особистості способах діяльності при типових обставинах і визначаються ставленням особистості, до цих обставин.
- Характеру глибина** – динамічна характеристика характеру особистості, що виражає стійкий внутрішній зв'язок його рис з головними інтересами, з спрямованістю особистості.
- Ціль** – компонент структури діяльності, змістом якого є образ майбутнього результату діяльності.
- Ціннісно орієнтаційна єдність (ЦОЄ)** – явище міжособистісних взаємин, що характеризується зближенням позицій їх учасників щодо цілей діяльності, способів їх досягнення, основних цінностей.
- Чутливість** – а) здатність організму реагувати на нейтральні абіотичні впливи, якщо вони пов'язані із біотичними; б) здатність органів відчуттів відображати предмети з більшою чи меншою точністю (або з певними фізичними параметрами).
- Чутливості верхній абсолютний поріг** – найбільша сила подразника, при якій ще виникає відчуття даного виду.
- Чутливості нижній абсолютний поріг** – подразнення мінімальної сили, яке, діючи на органи чуттів, здатне спричинити відчуття.
- Чутливості поріг відносний (поріг розрізнення)** – це мінімальна різниця у силі двох подразників, яка і викликає ледве помітну різницю в інтенсивності відчуттів.
- Чутливості пороги абсолютні** – діапазон значень сили подразників, у межах якого ці подразники викликають адекватні відчуття.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Битянова М.Р. Управление деятельностью психолога в образовательном учреждении [Текст] : методические рекомендации / М.Р. Битянова, Т.В. Беглова; ред. М.А. Ушакова. – Москва : Сентябрь, 2010. – 175 с.
2. Божович Л.И. О многоплановости личности // Культурно-историческая психология. – 2008. – №4. – С. 112-113.
3. Власова О.І. Педагогічна психологія : Навч. посібн. / О.І. Власова. – Київ : Либідь, 2013. – 400 с.
4. Вікова психологія і психодіагностика : підручник / Терлецька Л.Г. – Київ : Видавничий дім «Слова», 2013. – 608 с.
5. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук [та ін.]. – 3-є вид., випр. й доп. – Київ : Каравела, 2012. – 400 с.
6. Волошина В.В. Загальна психологія : Практикум: Навчальний посібник / Волошина В.В., Долинська Л.В., Ставицька С.О., Темрук О.В.. – Київ : Каравела, 2016. – 280 с.
7. Гальперин П.Я. Лекции по психологии / П.Я. Гальперин. – Москва : КДУ, АСТ, Харвест, 2008. – 400 с.
8. Гуцало Е.У. Психологія вікового розвитку особистості. – Кіровоград : поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс ЛДТ», 2010. – 216 с.
9. Дуткевич Т.В. Загальна психологія : теоретичний курс : навч.-метод. посіб. / Т.В. Дуткевич. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2015. – 432 с.
10. Дуткевич Т.В. Вікова і педагогічна психологія (курс лекцій і практикум): Навчальний посібник / Т.В. Дуткевич, В.А. Терещенко. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2012. – 228 с.
11. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія : Навч. посібник. / Т.В. Дуткевич. – Київ : ЦУЛ, 2012. – 424 с.
12. Дьоміна Г.А. Вікова та педагогічна психологія : Методичні рекомендації для практичних занять, самостійної роботи та модульного контролю знань студентів. 2-е вид., випр. і доп. – Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – 56 с.
13. Заброцький М.М. Основи вікової психології : Навчальний посібник. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2008. – 112 с.
14. Загальна психологія : Підручник // О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. – Київ : Либідь, 2008. – 464 с.
15. Загальна психологія : Хрестоматія : Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – 640 с.
16. Зелінська Т.М. Практикум із загальної психології [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т.М. Зелінська. – Київ : Каравела, 2009. – 272 с.
17. Ільїна Н.М. Загальна психологія в екзаменаційних питаннях і відповідях [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н.М. Ільїна. – Суми : Університетська книга, 2009. – 238 с.

18. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб : Питер, 2011. – 512 с.
19. Карпенко Н.В. Діагностика психічного розвитку дитини в роботі педагога (вчителя, вихователя) : Навч. посіб. / Н.В. Карпенко. – К: Каравела, 2008. – 192 с.
20. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : Навчальний посібник. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 128 с.
21. Кутішенко В.П. Психологія розвитку та вікова психологія : Практикум : Навчальний посібник. / Кутішенко В.П., Ставицька С.О. – Київ : Каравела, 2015. – 448 с.
22. Кулагина И.Ю. Возрастная психология. Развитие человека от рождения до поздней зрелости : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / И.Ю. Кулагина, В.К. Колоцкий. – 2-е изд. – Москва : ТЦ Сфера, 2009. – 464 с.
23. Максименко С.Д. Загальна психологія [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Д. Максименко. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 271 с.
24. Максимчук Н.П. Загальна, вікова і педагогічна психологія. Збірник завдань : Навчально-методичний посібник. 3-є видання / Н.П. Максимчук. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2014. – 240с.
25. Психологія [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Ю.Л. Трофімов, М.І. Алексєєва, П.А. Гончарук [та ін.]; за ред. Ю.Л. Трофімова. – Київ : Либідь, 2008. – 560 с.
26. Павелків Р.В. Дитяча психологія [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Р.В. Павелків, О.П. Цигипало. – Київ : Академвидав, 2010. – 431 с.
27. Поліщук В.М. Вікова і педагогічна психологія : навч. посіб. / В.М. Поліщук. – Вид. 3-тє, виправ. – Суми : Університетська книга, 2010. – 352 с.
28. Психодіагностика особистості підлітка [Текст] : навч.-метод. посіб. для студ.-бакалаврів пед. і психолог. спец. / Міністерство освіти і науки України. – Київ : Слово, 2009. – 136 с.
29. Психологія особистості [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.Й. Варій. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 591 с.
30. Савчин М.В. Вікова психологія: навчальний посібник / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – Київ : Академвидав, 2011. – 368 с.
31. Семиченко В.А. Психологія : Темперамент. – Київ : Видавець О.М. Ешке, 2006. – 200 с.
32. Сергєєнкова О.Б., Столярчук О.А. та ін. Вікова психологія. Навч. посіб. / Сергєєнкова О.Б. та ін. – Київ : Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.
33. Столяренко О.Б., Чайковська О.М. Вікова психологія : навчальний посібник / О.Б. Столяренко, О.М. Чайковська. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2016. – 252 с.
34. Сучасна психологія особистості [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т.М. Титаренко. – Київ : Каравела, 2013. – 372 с.
35. Фурман А.А. Психологія особистості : ціннісно-орієнтаційний вимір [Текст] : монографія / А.А. Фурман. – Одеса : Видавництво ОНПУ, 2016. – 312 с.

Для поміток

Для поміток

Навчально-методичний посібник

Панчук Н.П.

ЗАГАЛЬНА І ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ
ПРАКТИКУМ

Підписано до друку 08.02.2018.
Формат 60×84¹/₁₆. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 9,76. Обл.-вид. арк. 9,16.
Зам. №З-20. Наклад 300 шт.

Віддруковано у друкарні ТОВ «Друк-Сервіс»
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Поштовий узвіз, 8.
Тел.: 0966518526, 0679509168.
E-mail: drukservis2010@gmail.com